

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

TANULMÁNYOK:

Zsinka László: Az autonómiák három hulláma az európai történelemben

Obádovics J. Gyula – Kulcsár László: Bunyevácokról, mivel nincsenek, szó se essék

Zugor Zsuzsanna: Autonómia szigetek a foglalkoztatáspolitikai tengerén

Major Gyöngyi: Mesterséges intelligencia, a személy autonómiája és jogi kihívások

A. Gergely András: Megértő szempontok a nempolitikai politikához

Varga Norbert: Ízelítő, avagy érdeemes-e Szoltsenyicint meghallani?

ISSN 2786-085X

9 772786 085007 >

Szerkesztők / Editors:

A. Gergely András	Garaczi Imre
Biró A. Zoltán	Samu István
Bodó Julianna	Szenkovics Dezső
Varga Norbert	

Szerkesztőbizottság / Editorial Board:

Balsay István (Székesfehérvár)	Rostás Zoltán (Bukarest)
Csernicskó István (Beregszász)	Stojic Karanovic Edit (Belgrád)
Duray Miklós (Pozsony)	Szilágyi István (Veszprém)
Hervainé Szabó Gyöngyvér (Székesfehérvár)	Tonk Márton (Kolozsvár)

Szakmai partnerek / Partners:

Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és
Társadalomtudomány Szakbizottság
Kodolányi János Egyetem Fejlesztő Szociológia Kutatótanszék
Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
Magyar Városkutató Intézet

Szerkesztőség címe / Office:

8000 Székesfehérvár, Rákóczi u. 25.
E-mail: autonomia@enigma.hu

<https://autonomia.enigmakiado.hu>

<https://tab.mta.hu/veszpremi-területi-bizottsag/tudomanyosertekezesek>

Kiadó / Publisher:

ENIGMA 2001. Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.
8200 Veszprém, Hoffer Ármán sétány 2.
Hungary

Az "Autonómia és Társadalom"-ban megjelenő tanulmányok és ismertetések kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

Zsinka László

Az autonómiák három hulláma az európai történelemben	4
The three waves of autonomy in European history	5

Obádovics J. Gyula & Kulcsár László

Bunyevácokról, mivel nincsenek, szó se essék	19
The Vanishing Nation: Bunjevci	20

Zugor Zsuzsanna

Autonómia szigetek a foglalkoztatáspolitikai tengeren	34
Autonomy Islands in the Sea of Employment Policy	34

Major Gyöngyi

Mesterséges intelligencia, a személy autonómiája és jogi kihívások	53
Artificial intelligence, autonomy of the person and the legal challenges	54

GONDOLATOK KÖNYVEKRŐL:

A. Gergely András

Beletörődés vagy radikalizálódás?	68
---	----

FELHÍVÁS:

Varga Norbert

Ízelítő, avagy érdemes-e Szoltsenyicint meghallani?	77
---	----

Konferencia felhívás	79
----------------------------	----

Formai és szerkesztési követelmények	80
--	----

AZ AUTONÓMIÁK HÁROM HULLÁMA AZ EURÓPAI TÖRTÉNELEMBEN

Zsinka László¹

Absztrakt

Az autonómia az európai társadalomfejlődés alapvető vonása, amelynek eredete ahhoz kapcsolódik, hogy az ókori és a középkori városokban egyes társadalmi csoportok sikeres jogkövetelésekkel léptek fel a felsőbb hatalommal szemben. Helyi közösségek az Európán kívüli államokban is szert tettek önkormányzatokra, de azok hagyományon vagy a birodalmi központ beleegyezésén alapultak. Az európai autonómiák közös vonása, hogy az elismerésért (*emancipáció*) folytatott küzdelem fejeződik ki bennük. Az európai történelemben az autonómiatörekvések három nagy hullámát különböztethetjük meg. Az első a klasszikus ókorban a hellenisztikus birodalmakban (Kr.e. 3-2. század), illetve a római császárság első évszázadaiban (1-3. század) tűnt fel. A második az érett középkorban bontakozott ki (12-13. század). A harmadik a polgári demokratikus Nyugat-Európában indult útjára a második világháború után, de különösen az 1970-es évektől terjedt el. Az autonómiák általában a „jó kormányzással” (*eunomia*) kapcsolatos elképzelésekhez társultak. A klasszikus ókorban az *isonomia*, az állampolgárokkal szembeni egyenlő bánásmód eszméje vezetett a politikai részvételen alapuló szuverén közösség megjelenéséhez, ami a római birodalomban az egész közigazgatást behálózó autonómiák rendszerévé alakult. A középkorban az autonómia a hatalom méltányos gyakorlásának keresztény koncepciójából eredeztethető, illetve a „szabadságok körei” és a kollektív jogok tágabb keretébe ágyazódott. A második világháború után a polgári demokráciák kiteljesedése lehetővé tette a lokális, majd regionális autonómiák megerősödését. Bár ez utóbbi kérdéskör identitáspolitikai, etnikai és gazdasági perspektívában is szemlélhető, főleg a *multi-level governance* elmélyülő tapasztalata révén szolgálhat tanulságos megoldásokkal a soknemzetiségű államok számára.

Kulcsszavak: európai társadalomfejlődés, autonómia, emancipáció, polisz, isonomia, szabadságok, többszintű kormányzás

THE THREE WAVES OF AUTONOMY IN EUROPEAN HISTORY

ABSTRACT

Autonomy is a fundamental feature of European societal development, the origins of which have been deeply linked to the successful legal claims of local communities against the ruling power in the ancient and medieval cities. Local communities have also had autonomies in different states outside Europe, but these have been based on tradition or the consent of the imperial center. A common feature of European autonomies is that they represent a *bottom-up* struggle for recognition (*emancipation*). In European history, three major waves of autonomies can be distinguished. The first wave appeared in classical antiquity in the Hellenistic realms (3-2 century BC) and the early Roman Empire (1-3 centuries). The second wave unfolded in the High Middle Ages (12th-13th centuries). The third wave emerged in Western European democracies after World War II, but spread especially since the 1970s. Autonomy has generally been associated with concepts of “good governance” (*eunomy*). In classical antiquity, the idea of *isonomy* led to the emergence of the idea of a sovereign community based on political participation, which in the Roman Empire became a system of autonomies encompassing the entire imperial structure. In the High Middle Ages autonomy can be traced back to the Christian concept of the fair practice of power and embedded in a broader framework of “circles of liberties” and collective rights. After the Second World War the flourishing Western democracies made it possible to deepen and strengthen local and then regional autonomies. Although this issue can be viewed from an identity political, ethnic, and economic perspective, it can provide instructive solutions for multinational states mainly through its in-depth experience of *multi-level governance*.

Keywords: *European societal development, autonomy, emancipation, polis, isonomy, liberties, multi-level governance*

Az autonómia az ógörög *autosz* és *nomosz* szavak összetételéből származik. Az *autosz* jelentése „ő”, „maga”, képzett alakjai a visszaható névmások („önmagát”). A *nomosz* a „törvény” vagy „szokás” szavakkal fordítható magyarra. Az autonómia összetett szóként egy természeti vagy társadalmi jelenség „öntörvényűségét” juttatja kifejezésre. Politikai közösségekre vonatkozóan a kifejezés arra utal, hogy emberek egy csoportja önmagát kormányozza, és saját törvényei szerint alakítja életét. Nem véletlen, hogy maga a szó az ókori Hellászból ered, hiszen a görögök „találták fel” az önmagát kormányzó közösség fundamentális modelljét, a *poliszt*. Az ókori Kelet „fentről lefelé” (*up-bottom*) szerveződő birodalmaival és redistributív nagyszervezeteivel szemben a görögök városközpontú politikai közösségeket alkottak, amelyek maguk hozták létre együttélési szabályaikat.

Az ókori Hellász szociális karaktervonásaira utal, hogy az „autonómiával” rokon értelmű szavak is kialakultak a görög nyelvben. Az *autarkeia* Arisztotelész kedvelt filozófiai kifejezése volt, amellyel a poliszt önmagában teljes és önmagának eleget adó szociális egységként határozta meg. Későbbi keletkezésű az *autokefália* fogalma, ami a görögkeleti egyházaknak azt a jellegzetességét érzékelteti, hogy széles önállósággal rendelkeznek, és nincsenek szoros kötelékekkel alárendelve magasabb egyházi autoritásnak.

¹ Dr. Zsinka László, egyetemi docens, PPKE, részfoglalkozású egyetemi docens, BCE.
laszlo.zsinka@uni-corvinus.hu

Nyugati civilizációnk történetének kardinális jelentőségű fordulata volt, hogy az ezredforduló után a felsőbb hatalommal szemben lehetségessé vált az önmagukat kormányzó közösségek kialakulása és tartós fennmaradása. Ettől fogva az autonómia releváns jelentéssel bírt az európai társadalomfejlődés hatókörében, bár különböző elnevezések születtek a jelenség leírására. Ebben a tanulmányban az autonómiát nemcsak jogi, hanem szélesebb politika- és társadalomtörténeti összefüggésben értelmezzük, amikor eltérő méretű és indíttatású közösségek intézményesülő lehetőségeként fogjuk fel saját ügyeik intézésére. Hosszú időtávú (*longue durée*) vizsgálódás keretében arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk az autonómiatörekvések kibontakozásának nagy hullámain az európai történelemben. A jelen gondolatmenet – szándékunk szerint – előmozdíthatja az európai társadalomfejlődés alaposabb megértését. Emellett arra is rávilágít, milyen tapasztalatokkal járulhat hozzá az európai történelmi fejlődés a mai nemzetközi rendszer problémáinak feloldásához.²

Az autonómia nem kizárólag európai jelenség. Hierarchikus felépítésű birodalmakban is előfordult, hogy a hatalmi központ érvényben hagyta a helyi közösségek önkormányzatát. Az óperzsa birodalom (Kr.e. 6-4. század) például tiszteletben tartotta a babiloni fogság után a lakóhelyükre visszatelepülő zsidók vallási autonómiáját, s ennek keretében egyéb ügyeiket is többé-kevésbé szabadon intézhették. Az egyes tartományokban a perzsa helytartók (*szatrapák*) általában támaszkodtak a helyi vezető rétegekre. Az oszmán török birodalomban II. Mohamed szultán Konstantinápoly elfoglalása (1453) után kialakította az úgynevezett *millett* rendszert, ami a keresztény és a zsidó közösségek vallási önkormányzatát hozta létre. India gyarmatosítása során az angolok felismerték a helyi faluközösségek önkormányzó jellegét. Számos értekezés született arról is, hogy az indiai szubkontinensen a falvak egyfajta „mozdulatlan történelem” alapjául szolgáltak, amihez képest legfeljebb a hatalmi központokban zajlottak érdemi politikai változások a kívülről érkező hódító népcsoportoknak köszönhetően.

A legitimitás jellegét illetően az ókori görög poliszok és a középkori nyugat-európai városok alapvetően különböztek a nagy birodalmak önigazgató közösségeitől. Jó példa erre, ahogyan az athéniaiak a Kr.e. 6. század végén megkísérelték elűzni a zsarnok testvérpárt, Hippiaszt és Hipparkhoszt. Szándékuk kezdetben sikertelennek bizonyult, de a demokrácia győzelme után szobrot emeltek a két polgárnak, Harmodiosznak és Arisztogiteónak, akik életüket áldozták a *türannoszok* ellen. Nem tudjuk pontosan, hogy a két athéni milyen okokból kísérelte meg a zsarnokok meggyilkolását. Gondolatmenetünk szempontjából az válik érdekessé, hogy a „Zsarnokölők” szobra az athéni demokrácia önértelmezésének sarkalatos pontjává vált. Azt juttatja kifejezésre, hogy a polgárok közössége jogokat követelve lépett fel a zsarnokkal szemben. Hasonló felfogással találkozunk az utolsó római király, Tarquinius Superbus elűzése kapcsán. Az erényes Lucretia meggyalázása lerán-

totta a leplet az uralkodó zsarnoki hajlamairól, ami elzavarásához és a *res publica* létrehozásához vezetett. A római köztársaság megszületése után az egyeduralom megszerzésére irányuló törekvés főbenjáró bűnnek számított, ami kifejezte egy politikai közösség igényét arra, hogy maga által szabott törvények között éljen.

A középkori városi *kommunamozgalmak* is arról tanúskodnak, hogy az érintett polgárok közössége jogai követelését akár erőszakos úton is hajlandó volt érvényesíteni. A 11-12. században a nyugat-európai városok egyre több jogot szereztek meg a felsőbb hatalommal szemben.

A küzdelem során a földesúr vagy „az uralkodó feladta – önként vagy kényszer alatt – azt a jogát vagy gyakorlatát, hogy alattvalói vagyonával önkényesen vagy nem szigorúan körülhatárolt módon rendelkezék... Hersfeldi Lambert, a 11. századbeli egyházi krónikás feljegyezte a kölni érsek és a kereskedő közösség összeütközésének történetét. Az érseknek csónakra volt szüksége vendége, Münster püspöke és a barátai számára. Elküldte hát embereit, hogy kerítsenek egy alkalmas hajót. Az érsek feltehetően hagyomány szentesítette jogán cselekedett, azaz Köln polgárainak valószínűleg kötelességük volt robotként ilyen szolgálatot teljesíteni, hajót állítani. Ámde ebben az esetben a hajótulajdonos fia megtagadta az engedelmességet és néhány barátja segítségével elkergették az érsek fegyvereseit. A konfliktus gyorsan zendüléssé terebélyesedett, amit végül az érseknek sikerült elfojtani katonai erődemonstrációval és a megtorlás kilátásba helyezésével. Mégis ez nem jelentette a történet végét: „...A fiatal ember... nem hagyott fel a bajkeveréssel. Városszerte beszédekert tartott az embereknek az érsek gonosz kormányzásáról. Azzal vádolta, hogy jogtalan terheket ró a helybeliekre, megfosztja az ártatlan embereket jogos tulajdonuktól és zaklatja a becsületes polgárokat...” Bizonyos, hogy nem ez volt az utolsó ilyen jellegű összeütközés Kölnben vagy másutt. Végül azonban az uralkodó megtanulta, hogy könnyebb és hosszabb távon előnyösebb, ha a kisajátítást nem elkobás formájában végzi, hanem felhasználva a törvényes jogi eljárásokat... Mindenekelőtt az uralkodó mindinkább rendszeres adókra támaszkodott, amelyek mértékében előzetesen megállapodtak...” (Landes 1986, 34-35)

A felvázolt ókori és a középkori konfliktusokból hasonló következtetések vonhatók le. A polgári közösség jogok követelésével lépett fel, sőt lázadását törvényesnek tekintette. Felfogásuk szerint legitim joguk van arra, hogy a hatalommal szemben érvényesítsék törekvéseiket. Szerencsés módon győzelmük után arra is lehetőségük nyílt, hogy ők formálják a történelmi emlékezetet, és az utókor nem lázadó csőcseléknek, hanem jogaikért küzdő polgároknak tekintette őket. Ez a szemléletmód kizárólag a nyugati civilizáció hatókörében vált uralkodóvá. Az Európán kívüli világban is léteztek önkormányzó közösségek, de a legtrikább esetben léptek fel jogköveteléssel, és nem tudták elfogadottá tenni azt az elképzelést, hogy törekvéseik legitimek. Bár az ókori poliszt és a középkori várost megkülönböztette, hogy az előbbi nem ismert el maga fölött semmiféle hatalmat, míg az utóbbi a felsőbb hatalommal szemben önkormányzatra törekedett, a jogkövetelések alulról felfelé (*bottom-up*) érvényesülő jellege a birodalmi modelltól

² A jelen tanulmány gondolatmenetének egyes részleteihez: Gloviczki, Z. – Zsinka, L. 2014, 233-236, 238-239, Zsinka, L. 2018, 132-134, 137-144, 186-193, 208-210. E tanulmányban „Európa” és „Nyugat” fogalmait szinonimaként használjuk, és elsősorban a latin keresztény Európa területét értjük alatta.

eltérő közös vonásként határozható meg, ami már a polgári forradalmak előtti századokban is jellemezte az európai társadalomfejlődést.

Eddig azt vizsgáltuk, melyek az önkormányzó közösségek egyedülálló sajátosságai a Nyugat történetében. Az elkövetkezőkben az európai autonómiák kibontakozásának nagy hullámain tekintjük át a klasszikus ókortól napjainkig. A felvázolt kép ugyan némileg leegyszerűsíti a bonyolult történelmi valóságot, de – felfogásunk szerint – alkalmas hosszú időtartamú tendenciák megrajzolására, ami lényeges következtetések levonására ad lehetőséget.

ÓKORI AUTONÓMIÁK

Az autonómiák első hulláma a görög-római világban teljesedett ki. Ennek alapjául a polisz megszületése szolgált az ókori görög történelem hajnalán. A Hellász városállamai nem ismertek el maguk felett semmiféle hatalmat, ezért nem is annyira autonómnak, mint szuverénnek tekinthetjük őket. A görög poliszok a Nagy Sándor (Kr.e. 336-323) hódításai után létrejövő hellenisztikus birodalmakban, majd a római császárkorban kialakuló helyi önkormányzatok előzményeül szolgáltak. Az ókori városállami berendezkedés jelentőségét az adja, hogy – Christopher Dawson szavai szerint – „a görögök érzékelték először világosan a különbséget az európai és az ázsiai ideálok közt is, valamint a nyugati civilizáció önkormányzati szellemét.” (Dawson é.n., 16) A görög polisz, majd a római városi közösségek ideája legtagabb értelemben ezen az elvi alapvetésen nyugodott. Az autonómiák első nagy korszaka az európai történelemben akkor bontakozott ki, amikor a görög *polisz* és a latin *civitas* eszméje a római birodalom keretei között is fennmaradt és – bizonyos korlátok között – biztosította a helyi közösségek önigazgatását.

A klasszikus ókor egyik jellegadó vonása, a polisz kezdetei a Kr.e. 8-7. századtól válnak megragadhatóvá a történettudomány számára (Freeman 1963). A Hellász történetében több száz városállamról van tudomásunk, bár ezek mérete és jelentősége számottevő mértékben eltért egymástól (Németh 1999, 108-113). Kr.e. 5. századi fénykorában Athénnek a környező vidéki lakossággal együtt egy-két százezer lakosa lehetett, de voltak olyan poliszok is, amelyek jóval kevesebb lakossal rendelkeztek. A közel-keleti birodalmakhoz képest a jelentős számú görög városállam tartós létezése már önmagában is újszerű modellnek tekinthető, ahol a kis méretű politikai egységek versengése sajátos dinamika forrásává vált. Kevés történelmi jelenséget tanulmányoztak többet, mint az antik poliszt. A 19. században Fustel de Coulanges, a jeles francia történész elsősorban az ókori község vallási szerveződésformáit emelte ki (Fustel de Coulanges 1956). Mások a görög városállamok köztársasági és demokratikus vonásait hangsúlyozták, míg a francia politikai gondolkodó, Benjamin Constant arra hívta fel a figyelmet, hogy az ókori szabadságfogalom számos ponton eltért a modern liberális szabadságesszménytől (Constant 1997).

Bárhogy értékeljük a poliszok újszerűségét, fejlődésük határozott lendülete bizonyosnak tűnik. A görög városállamok a Kr.e. 8-6. században gazdasági, technikai és szellemi innovációk sorát hozták létre. A vaskészítés kezdetei ugyan korábban nyúlnak vissza, de a különféle eljárások és a kialakuló vázafestészet új iparágak felemelkedésének a lehetőségét teremtette meg. Redisztributív nagy-szervezetek híján az egyes poliszokban a piacok (*agora*) a javak cseréjének fontos színtereivé váltak. Arról ugyan megoszlanak a vélemények, hogy az ókori görög gazdaság önellátó háztartási (*oikosz*), illetve árutermelő komponense hogyan viszonyult egymáshoz, de a piaci cseregazdaság újszerű formái megkérdőjelezhetetlen ténynek látszanak (Weber 1979b, 297-335). Ezt támasztja alá, hogy a kis-ázsiai Lüdiából átvett pénzhasználat a görögöknél tett szert igazi jelentőségre. A Kr.e. 8-6. században sikeres kereskedelmi expanciónak lehetünk tanúi, ami túlmutatott az Égei-tenger vidékén. Jó minőségű áruik révén a mozgékony görögök a Mediterráneum vezető népévé és gazdaságává váltak, amit világosan érzékeltet a korábban befolyásos föníciai kereskedelem visszaszorulása. A Hellász fölényét bizonyítja a nagy görög gyarmatosítás kibontakozása a Fekete-tenger partvidékén, Dél-Itáliában és Szicíliában. Ennek eredményeként számos polisz megalapítására került sor, amelyek a görög civilizáció szerves részévé váltak. A gazdasági, kereskedelmi és kolonizációs siker szellemi újításokkal társult, amire a hangjelölő írás elterjedése, a görög templom és a monumentális szobrászat születése, valamint a filozófia és a líra kezdetei szolgálnak bizonyítékkal. Mindent egybevetve a Kr.e. 8-6. században a görög történelmi fejlődés kivételes dinamizmust mutatott fel. Ennek *primum movensét* illetően megoszlanak a vélemények, de annyi bizonyos, hogy a polisz újszerű modellje számottevő szerepet játszott.

A görög városállamokban a politikai berendezkedés addig nem látott formái alakultak ki. Már maguk a görögök is érzékelték a *polisz* és az *ethnosz* közötti különbséget (Németh 1999, 31-38). Az előbbi alatt politikai közösséget értettek, ami saját törvényekkel szabályozza életét, míg az utóbbi a városállam előtti nemzeti viszonyokat jelentette. A görögök emlékezete szerint a polisz több esetben egy legendás törvényhozó hatására jött létre. Noha nem könnyű eldönteni, hogy fikcióval vagy megtörtént eseményekkel van-e dolgunk, az ókori Hellász lakói szemmel láthatóan nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a politikai közösségnek nemcsak a vérségi leszármazás, hanem a jogokban való részesedés is összetartó erejével szolgált. Nem véletlen, hogy az összehasonlító jogtörténet egyik korai kutatója, Henry Summer Maine a görög politikai fejlődés lényegi mozzanataként tartotta számon az írott alkotmányok megszületését (Maine 1988, 8-22, Meier 1990, 13-52).

Ebben a távlatban válik jelentőssé, hogy – legalábbis egyes poliszokban – a Kr.e. 6-5. századi társadalmi változások tendenciája a kiszélesedő politikai részvétel felé mutatott.

„Az i.e. 6. században... az *'eunomia'* vagy *'iszonomia'* volt a legkedveltebb politikai jelszó: a szilárd, megbízható kormányzás és a mindenkivel szemben egyenlő és méltányos eljárás iránti vágyat fejezte ki. I.e. 5. századi utóda a *'démokratia'*. Az *'iszonomia'* a mindenkit egyaránt megillető jogvédelem el-

ismerését jelenti, és kétségkívül jelentős előrelépés ahhoz az állapothoz képest, amelyben a társadalom gyengébb tagjai ki voltak szolgáltatva a törzsi vezetőknek és tisztségviselőknek... A törvények írásba foglalása és különösen a... büntetések meghatározása sok jogi döntésből száműzte a vallási... elemeket. Az i.e. 7. században ilyen törvénykönyvekről hallunk Lokroiban, Rhégionban és Athénban...” (Johnston 1984, 72)

A politikai részvétel városállamokban kialakuló gyakorlata lehetővé tette, hogy a görögök a Kr.e. 5-4. században érzékeljék a perzsa birodalom berendezkedése és saját kormányzati elveik közötti eltéréseket. Hippokratész és Arisztotelész kifejezésre juttatták, hogy az „európaiak” (görögök) bátrak és szabadságszeretők, míg az „ázsiaiak”, illetve az „ázsiai barbárok” (perzsák) elfogadják az önkényuralmat (Arisztotelész, 1984, 163). Amikor Nagy Sándor meghódította a perzsa birodalmat, és keleties szokásokat alkalmazva elvárta alattvalóitól, hogy arcra borulva tisztelegjenek előtte (*proszkúnészisz*), a perzsák szolgálai módon végrehajtották, míg a görögök és a makedónok elutasították parancsát. Ez a példa jól érzékelteti a Hellász és Perzsia politikai berendezkedése közötti különbséget. A görögök szabadságszeretete és zsarnoksággal, despotizmussal szembeni állásfoglalása olyan felfogás kiindulópontja lett, ami aztán visszatérő motívummá vált az európai történelemben. Hogy az európaiak szabadságszeretők, míg a keleti népek eltűrik az önkényuralmat, a kora újkori politikai gondolkodás fontos toposzául, s egyben az európai politikai önértelmezés alapjául szolgált. Az európai hatástörténeti szempontok hangsúlyozása mellett azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy a polisz lényegét tekintve az önmagát kormányzó közösség „ősmintájaként” fogható fel. Az európai történelem során kialakuló autonómiák végső soron mind erre a szubsztanciális alapmodellre vezethetők vissza (Mullet 1961).

Nagy Sándor győzelmei révén a perzsa birodalom makedón uralom alá került. A nagy hódító halála után tábornokai önálló államokat hoztak létre. A hellenisztikus államok közül az autonómiák alakulása szempontjából kiemelkedik a Szeleukidák birodalma, ami eredetileg Szíriától Indiáig terjedt, de tartósan csak a közel-keleti térséget tudta uralma alá vonni a Kr.e. 3-2. században. A makedón uralkodók a Közel-Keleten szívesen támaszkodtak az ideérkező görög telepésekre, akik városok tucatjait alapították. Településeik megörökölték a görög poliszok önkormányzati mintáit. Bár a városi polgárok a Szeleukida uralkodók alattvalói voltak, széleskörű önállósággal intézhették belső ügyeiket. Ezek a városok – a klasszikus görög poliszoktól eltérően – már nem tekinthetők szuverénnek, de számottevő autonómiával rendelkeztek.

A hellenisztikus birodalmak leáldozásával az autonómiák expanziója a római birodalomban teljesedett ki. A rómaiak már Itália meghódításakor is különböző jogállású városi közösségek felett uralkodtak. Amikor Róma kiterjesztette uralmát a Mediterráneum egészére, számos nép került uralma alá. Míg a görögök önálló poliszok keretében éltek, a rómaiak kezdettől fogva rendelkeztek a nagy politikai szervezetek létrehozásának képességével. A római politikai gondolkodásban az *auctoritas* – az alá- és fölérendeltségi viszonyokon alapuló uralom – és

az *imperium* – a vezető tisztviselők felhatalmazásán és széles végrehajtó jogkörén alapuló államhatalom – legalább olyan fontosnak bizonyult, mint a városi közösségek görög poliszokból ismert jogai. Érdekes kettősség, hogy Róma egyesíteni tudta a Földközi-tenger térségét, de a hatalommegosztás terén érvényesülni hagyott olyan megoldásokat, amelyek biztosították a városi önkormányzatok megmaradását.

A római birodalom első évszázadaiban a császári hatalom arra törekedett a provinciákban, hogy a meghódított törzseket olyan közösségekbe szervezze, amelyek középpontjában egy-egy település állt. A romanizáció hatására ezek fokozatosan fejlődésnek indultak, és kiegészültek a régebbi városias központokkal (*coloniák*, *municipiumok*). Idővel a városok jogállása közötti eltérések egyre inkább elmosódtak. Hadrianus (117-138) császár óta csökkent a különbség a *colonia* és a *municipum* között. Caracalla császár 212-es rendelkezése, hogy a birodalom minden lakóját megilleti a római polgárjog, nagyrészt felszámolta a római és a latin jogú, valamint a többi polgár jogállása közötti eltéréseket (Ferenczy et al. 1992, 337).

A római császárság első évszázadaiban még nem épült ki nagy létszámú hivatali apparátus. Peter Brown kifejezésével élve a korai birodalom meglepően „alkormányzott” bizonyult, s ennyiben csak bizonyos korlátok között tekinthető a hierarchián alapuló birodalmi modell jellegzetes megtestesülésének (Brown 1999, 23). A provinciák helytartói inkább felügyelték, mint közvetlenül irányították a városi közösségek életét (Havas et al. 2007, 729). A római császárság az 1-2. században öngazgató városok hatalmas halmazaként fogható fel, aminek egyedül a csúcsán jelentek meg a centralizált közigazgatás és a hadsereg tényezői (Ferenczy et al. 1992, 337).

A keleti tartományokban fennmaradt a görög poliszok öröksége, s a városokban a népgyűlések rendelkeztek bizonyos hatáskörrel, valamint a tisztségviselők jogköre is emlékeztetett a hellenisztikus kori hagyományokra. Ehhez képest a nyugati provinciák városait a *curia* – városi tanács – felügyelte, és a helyi lakosság többsége nem kapott beleszólási lehetőséget a közösség ügyeibe. A *curia* tagjai a legvagyonosabb polgárokból kerültek ki, és szükség esetén a testület önmagát egészítette ki újabb tagokkal. Ők irányították a várost, megválasztották a tisztviselőket, felosztották és kirótták a központi hatalom által kivetett adót. Hatáskörük kiterjedt a város környékén található falvakra is. A szenátori rend és a lovagrend mellett a *curialisok* a vidéki városokat irányító arisztokráciát, azaz a birodalmi arisztokrácia harmadik vezető csoportját alkották. „Közülük kerülnek ki az egyes városok vezető tisztviselői; a legtöbb városban évenként négy, ezért nevük: *quattuorviri*, és pedig a két *duoviri iure dicundo* és a két *aedilis*. A *curialisok* alkotják az egyes városok középbirtokos rétegét. Rendszerint már 100-200 *iugerum* (egy *iugerum* körülbelül negyed hektár) nagyságú földbirtok elegendő volt ahhoz, hogy tulajdonosa a városi arisztokrácia tagjai közé emelkedjék.” (Ferenczy et al. 1992, 332-333, 337) Az előjárók kezelték a helyi alapítványokat, és a polgárok elvárták tőlük, hogy rendszeresen anyagi áldozatokat hozzanak – különböző építkezések támogatása révén – a város gyarapításáért.

„Békés... időszakokban ez az elit annak fejében, hogy fenntartotta a városokban a békét és rendszeres adóval látta el a hadseregeket – gyakorlatilag korlátlan uralmat gyakorolt a vidék fölött. Az adóztatás tehát nem csupán fölülről kikényszerített, rendszeresen ismétlődő esemény volt, hiszen az adószedés rendjét úgy alakították ki, hogy az mintegy az egyes helységek vezető tagjainak életformájává vált... Ezek a városok távolról sem voltak olyan személytelenek, mint kései utódaik. Lakóik szomszédságokból és önkéntes társaságokból – temetői egyesületekből, kultikus csoportokból... azonos szakmákban dolgozó iparosok asztaltársaságaiból – felépülő 'kaptár' apró sejtjeiben csoportosultak. Az ilyen önszerveződő csoportok, az ún. collegiумok, melyeknek ritkán volt száznál több tagjuk, minden ünnepi alkalmakkor színre léptek, s tagjaiktól korlátlan lojalitást vártak el.” (Brown 1999, 23-24)

A római birodalomban elterjedt autonómiamodellel elég arisztokratikusnak tűnik. Viszonylag kevesen – vagyoni alapon – tartoztak a vidéki hatalmi *establishment*-be. Mégis a decentralizált közigazgatás – ahol a központi hatalom az uralom gyakorlását nem közvetlenül, hanem a helyi eliteken keresztül valósította meg – a császárság első évszázadaiban hozzájárult a városi öngazgatás korlátozott formájának fennmaradásához, ami az európai ókor lényegi vonásának tekinthető. A történészek szerint a klasszikus ókor akkor zárult le, amikor a római birodalom 3. századi válsága következtében a hatalmi központ végül lesöpörte a városi önkormányzatokat, és a növekvő adók beszedésére kiterjedt hivatali apparátust építettek ki. Ezek a változások a centralizáció irányába mutattak. A külső katonai kihívással szemben meg kellett erősíteni a hadsereget, ami hatékonyabb adószedést igényelt. A római birodalom felhagyott a hatalom közvetett gyakorlásával, s ezzel feláldozta az öngazgató közösségeket. Így ért véget az ókori autonómiák korszaka, és a Mediterráneum története új szakaszba lépett, amit „posztklasszikus világnak” vagy „kései antikvitásnak” (*Late Antiquity*) nevez a történettudomány.

KÖZÉPKORI AUTONÓMIÁK

A római birodalom bukása utáni századokban Nyugat-Európát az agrarizáció és a ruralizáció tendenciája jellemezte. A 4-7. században a városok lehanyaglottak, és a társadalom szervezőerejévé a személyes hűbéri kapcsolatok, illetve a vidéki nagybirtokok váltak. Az önellátás és a természetes gazdálkodás soha nem érvényesült teljes mértékben, de a helyi paraszti társadalmakat – legalábbis az ezredforduló előtt – agyonnyomta a földesúri hatalom. A kora középkor szegényes agrárvilág volt, amit a nemzeti hagyományait őrző földbirtokos réteg irányított. Ezt a nemességet csak lassan humanizálta a lovagi viselkedés keresztény ihletésű szabályrendszere. A lovagok között kialakuló – a politikai társadalom egészét befolyásoló – hűbéri alá- és fölérendeltségi viszonyok, valamint az erőteljes földesúri alávetettségben élő paraszti társadalom nem sok teret hagytak az autonómiák számára az 5-11. században.

Az érett középkor (12-13. század) beköszöntével újszerű gazdasági-társadalmi dinamika kialakulásának lehetünk szemtanúi, ami egyben az európai autonómiák második hullámának a felívelésével járt. A változások széles spektrumban bontakoztak ki, és főleg Nyugat-Európára összpontosultak (Pounds 1974). Az érett középkor „gazdasági forradalmi” a népesség markáns gyarapodását vonták maguk után („népesedési forradalom”). 1100 és 1300 között az európai népesség a becslések szerint körülbelül kétszeresére emelkedett. Az agrárszektorban új termelési eljárások terjedtek el, ami a termésátlagok erőteljes növekedéséhez vezetett („agrárforradalom”). Ettől fogva a falu táplálni tudta az ipari és kereskedelmi tevékenységeket folytató városias településeket, ami a városok újjászülését eredményezte („városforradalom”). A differenciálódó munkatevékenységeket az ember fizikai erejét kiváltó technikai innovációk – mint a vízimalom – elterjedése kísérte („műszaki forradalom”). A vidék-város munkamegosztás és a regionális ipari központok kialakulása az árucseré felívelésével és a kereskedelmi útvonalak sűrű hálózatának kialakulásával járt („kereskedelmi forradalom”). Ezek a változások az európai történelem első nagy felhalmozási folyamatát indították el, aminek hiányában az ipari forradalom és a modern kapitalizmus születése is elképzelhetetlen lett volna (Katus 2001, 228-243).

A társadalmi és politikai struktúrák terén is alapvető metamorfózisnak lehetünk tanúi. A felgyorsuló változások – Bibó István szavaival – a „szabadságok köreit” hívták életre, amelyek az egész társadalom szövetét átalakították (Bibó 1986). Ettől fogva a különféle közösségek, csoportok, korporációk „szabadságai” és autonómiái behálózták a középkori politikai intézményeket. Az első lépést a gregorián reform jelentette. VII. Gergely pápa (1073-1085) és utódai az „egyház szabadságát” (*libertas ecclesiae*) védelmezték a világi hatalom túlzott befolyásával szemben, aminek eredménye – legalábbis hosszabb távon – a szakrális és a profán szféra közötti határok kikristályosodása lett. Ezt a kánonjog fejlődése is előmozdította, hiszen „jogiasította” és „intézményesítette” az egyházi struktúrák működését, amelyek a laikus világgal szemben számottevő önállóságra – azaz autonómiára – tettek szert tevékenységük során (Lafont 1998, 166-168).

A városok számának és lakosságának gyarapodása a 11-12. században *kommunizmus* kialakulásához vezetett. A városi közösségek jogokat követeltek maguknak, és gyakran konfliktusba keveredtek a fölöttük álló földesúri vagy egyházi hatalommal. A küzdelem fordulatossá bizonyult, de tendenciája világosan kirajzolódott: a nagyobb települések fokozatosan önkormányzati jogokra tettek szert. A városi autonómiák az egész latin kereszténység területén elterjedtek. A középkori önkormányzat nem azonosítható a modern demokratikus népiuralommal, mert csak a tulajdonosi rétegek rendelkeztek képvisellel a város vezetésében. Eltérő helyi és regionális változatok alakultak ki, amelyek magukba foglalták a városi tanács, az előjárók és a plébános megválasztásának jogát, az éves adóról való megállapodás lehetőségét és felhatalmazást városfal építésére. A város szabályokat alkotó belső életének alakítására, és akár árumegállító joggal rendelkezhetett.

A városi önkormányzatok mellett nagy jelentőségre tettek szert a politikai társadalom inkább „szabadságoknak”, mint autonómiáknak tekinthető jogai az uralkodók hatalmának korlátozására, amire a megszülető rendi parlamentek keretében került sor (Hallam 1860, Maitland 1961, Myers 1975). A jobbágy kialakuló személyi szabadsága a költözködési jog elterjedésében öltött testet. A formálódóban lévő egyetemek is önkormányzattal rendelkeztek. A 13-14. századig viszszaemlékező előzmények nélkül érthetetlen lenne egy kizárólagosan európai gyökérű jelenség, az egyetemi autonómia ma világszerte elterjedt hagyománya.

Az érett középkorban az európai társadalomfejlődés olyan irányt vett, hogy a középkori társadalmi és politikai intézmények a modern történetírás számára leírhatóvá váltak a „szabadságmotívum” alkalmazása révén. Az ókori szabadságeszmény öröksége a nyugat-európai társadalmi struktúrák keretében is értelmezhető lett – leginkább a municipális autonómiák következtében –, ami megmagyarázza az antik „szabadságtoposz” továbbélését egészen a modern korig. A kínai és az orosz vagy a balkáni város éppúgy nem rendelkezett politikai küzdelmekben kiharcolt és jogilag garantált önkormányzattal, mint az iszlám világ városias települései. A municipális autonómia a középkori jellegzetességek egyik meghatározó vonását alkotta, és a kétségtelen eltérések ellenére az ókori poliszra emlékeztetett.

A középkori városok fejlődéstörténeti jelentősége nemcsak az önkormányzatok kibontakozásában rejlett, hanem a bennük összpontosuló gazdasági aktivitás nagyban hozzájárult az európai civilizáció munkaközpontú értékeinek kialakulásához. A középkori európai városmodell egyedülálló várossűrűséget, intenzív város-falu munkamegosztást és egyre differenciáltabb ipari tevékenységeket eredményezett. Más civilizációkkal összevetve az európai város átlagos mérete nem volt nagy, de jelenlétük jóval sűrűbben átszötte a vidéket, mint az Európán kívüli civilizációk esetében. Az európai város a környező agrárvilágból nőtt ki, de olyan ipari civilizációt hozott létre, amely az antik városhoz képest erőteljesebben különbözött a vidéktől. Az antik város vezető rétegét földbirtokosok alkották, míg a középkori város élén kereskedők és céhes iparosok álltak. Az antik város képlete inkább összegezte a körülötte fekvő vidék viszonyait, míg a középkori város a vidék-város dichotómia, azaz a kialakuló agrár-ipari munkamegosztás egyik pólusává lett. A késő középkori városok a pénzgazdálkodás és a kapitalizmus centrumaivá váltak, ami megteremtette a modern gazdasági fejlődés kereteit (Weber 1979a, 258-269, Pounds 2005).

Tágabb perspektívából szemlélve a középkor közösségei átfogták az egész társadalmat, ami a hierarchikus elvekhez képest a „szabadságot” juttatta kifejezésre a felsőbb hatalommal szemben. A 12-13. századi európai társadalomban a „hierarchia” és az „autonómia” sajátos egyensúlyt képezett, ami lehetővé teszi, hogy az európai középkort egyszerre tekintsük tradicionális társadalomnak és az európai modernitás előtörténetének. A középkori „szabadságok körei” talajt teremtettek a modern politikai eszmények számára, és teret adtak annak, hogy az újkori politikai gondolkodók Európát a „szabadsággal” vagy legalábbis a des-

potizmus/önkénturalom hiányával azonosítsák. Kétségtelen, hogy az Európán kívüli társadalmakban sehol nem találunk hasonló mértékben intézményesült autonómiákat. Ezzel együtt meg kell jegyezni, hogy a „szabadság” a középkorban nem modern individuális jogkövetelést jelentett, hanem egy-egy társadalmi csoportosulás – város vagy rend – megszerzett kollektív jogaként jelent meg, amely illeszkedett a hierarchikus társadalomba. A középkori „szabadságok” nélkül mégsem került volna sor a nyugati politikai gondolkodás alapját képező modern szabadságeszmény megjelenésére, ami leginkább a klasszikus liberalizmus elveiben öltött testet (Hall 1986).

JELENKORI AUTONÓMIÁK. KITEKINTÉS

A középkori autonómiák fejlődése a 13. században zenitjére ért. A késő középkortól kialakuló uralkodói abszolútizmusok már kevesebb teret hagytak a „szabadságok köreinek”. A fejedelmi centralizáció mellőzte a rendi parlamenteket, és beavatkozott a városi önkormányzatok életébe. A területi állam megszületése a 16-18. században nem az autonómiák gyarapodásával, hanem agresszív hatalmi technikák létrejöttével járt. A hadseregek létszáma látványosan gyarapodott a kora újkor évszázadaiban, ami növekvő adószedést és erősödő államapparátust követelt meg. A középkori királyokhoz képest elképesztő hatalom került az abszolutista uralkodók kezébe. A születő területi állam – aminek klasszikus változatát XIV. Lajos (1643-1715) Franciaországa jelentette – centralizáló és homogenizáló törekvései az újkori nemzetállam alapjául szolgáltak. A központi hatalom megerősödéséhez képest az autonómiák meggyengültek a 16-18. századi Európában.

A 19. században a nemzetállamok a polgári alkotmányosság irányába fejlődtek, ami a parlamentáris rendszer megteremtését feltételezte. Bár a végrehajtó hatalom a parlament ellenőrzésétől függött, s ennyiben érvényesítette a hatalommegosztás elvét, egyben arra törekedett, hogy alávesse a helyi társadalmakat a nemzetállami irányításnak. Ez nem kedvezett a lokális autonómiáknak, hiszen az egyes területi közigazgatási egységek élén megnövekedett a központi kormány által kinevezett előjárók – mint Franciaországban a megyéket felügyelő prefektusok – szerepe. A municipális önkormányzatok ugyan fennmaradtak az újkori Európában, de jelentőségük leértékelődött, hiszen a polgári állam nemzeti szinten törekedett a hatékony közigazgatás megszervezésére.

Az autonómiák harmadik nagy korszaka a 20. század második felében bontakozott ki Európában. A második világháború utáni polgári demokráciák arra törekedtek, hogy a települési önkormányzatok jogkörét messzesemenően kitágítsák. 1945 után elsősorban a lokális autonómiák indultak fejlődésnek, amelyek szerepét gyakran alkotmányokban is rögzítették. Ehhez újszerű tendenciák társultak az 1970-es évektől, amikor elkezdődött a nyugat-európai országok közigazgatásának regionalizálódása. A nemzetállam és a települési önkormányzatok között

a közigazgatási közép szint (*mezoszint*) kialakulása – államigazgatási hagyományoktól függően – eltérő módon valósult meg az egyes országokban, de közös tendenciák is kirajzolódtak (Dente 1993). A végbemenő változások szélesebb gazdasági, társadalmi és kulturális trendekbe illeszkedtek.

Az 1960-as évektől az identitások és az identitáspolitikai új korszaka körvonalazódott Nyugat-Európában. A nemzetállam létrejött és az iparosodás kiteljesedése a 19. században és a 20. század első felében homogenizáló hatásokkal járt, ami lefojtotta a regionális hagyományokat az egyes országokon belül. Az elmúlt négy-öt évtizedben már számolnunk kell az „etnikai reneszánsz” jelenségével, ami előmozdította a különféle történelmi-kulturális közösségek és kisebbségek érdekeinek, azonosságtudatának a megfogalmazását. Csak a legfontosabbakat említve Belgiumban a flamandok és a vallonok, Franciaországban a bretonok, Spanyolországban a katalánok és a baszkok, Nagy-Britanniában a skótok, Észak-Olaszországban Padánia autonómiaigénye érzékelteti a probléma kiéleződését.

Belgiumban az egymás után következő államreformok a központi hatalom kiüresedéséhez vezettek a flamand és a vallon közösségek megerősödő hatásköreivel szemben. A spanyol demokratizálódás következtében 1979-ben megszületett az első autonómiastatútum, ami számos jogot delegált a katalán régióknak. A 2000-es években a spanyol központi hatalom és Katalónia közötti viták keretében egy második autonómiastatútum lehetősége is megfogalmazódott, ami számottevő mértékben kitágította volna a katalánok jogait az érvényben lévő szabályozáshoz képest. Nagy-Britanniában az ezredfordulón elfogadták a skót devolúciós törvényt, ami érdemi jogköröket biztosított az akkor létrejövő Edinburgh-i székhelyű parlamentnek. Olaszországban az Északi Liga (*Lega Nord*) az 1990-es évektől az észak-olasz területek függetlenségének a lehetőségét is felvetette. A központi hatalom legerősebb hagyományaival rendelkező Franciaország is decentralizálta közigazgatását, és több megyét egybefogó régiókat hozott létre, amelyekhez fokozatosan számos hatáskört telepítettek. Bár Franciaország sohasem adta fel az egységes nemzetállam koncepcióját, a decentralizációs folyamat kedvező esélyeket teremtett a helyi nyelvi-kulturális közösségek – occitánok, bretonok – kulturális életének a kibontakozásához.

A közigazgatási közép szint (régiók) megerősödése nem vezethető le kizárólag az „etnikai reneszánsz” hatásából. Az 1973-as olajválság után világszerte lelassult a korábban erőteljesnek bizonyuló gazdasági növekedés. A gazdasági válságkezelés leginkább a nemzeti kormányok hatáskörébe tartozott Nyugat-Európában, de a krízis hatására felmerült, hogy a recesszió néhány következménye jobban kivédhető regionális szinten a helyi társadalmak erőforrásainak mozgósításával. Ez a mezoszint kompetenciáinak a megerősödéséhez vezetett. A regionális gazdaságtan területén is új paradigma formálódott az 1950-60-as években alkalmazott területi politikákhoz képest. A második világháború utáni évtizedekben a regionális politika „felülről” koncepciója a nemzeti kormány uniformizált eljárásai révén igyekezett erőforrásokat összpontosítani az elmaradott régiók javára. Ez a felfogás az industrializációt és a fordista-taylorista nagyszériás termelést

(*economies of scale*) tekintette a fejlődés fokmérőjének, és ebbe az irányba akarta terelni a gazdasági felzárkóztatást. Az 1970-80-as évek válsága azonban felszínre hozta, hogy az extenzív növekedéssel számoló fordista-taylorista modell lehetőségei kimerültek, ami szemléletváltást eredményezett a regionális politika területén (Adamo 1993). A regionális politika „alulról” megújuló koncepciója az endogén erőforrások mozgósítására épült, aminek megvalósítása nagyban támaszkodott a lokális és regionális közösségekre (Bagnasco 1977).

A gazdasági szempontok mellett a régiók megerősödését az európai integrációs folyamat is előmozdította. Az 1970-es évek közepén létrejövő Európai Regionális Fejlesztési Alap az európai szintű regionális politika kezdetét jelentette, ami az 1988-as reform után számottevő fejlődésen ment keresztül. Ettől fogva az európai közösségi támogatásokat a különféle szinteken elhelyezkedő régiókhoz telepítették (NUTS-rendszer), ami felértékelte a közigazgatási közép szint szerepét.

A felsorolt etnikai, kulturális és gazdasági tényezők együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy az 1970-80-as évektől a legtöbb nyugat-európai ország decentralizálta közigazgatását, és egyre nagyobb hatáskört adott a régiók kezébe. Több esetben a változások választott regionális testületek létrejöttét is eredményezték. Tehát az európai autonómiatörekvések harmadik hulláma a települési önkormányzatok jogkörének kiterjesztésével indult a második világháború után, majd a régiók megszületésével és hatáskörük bővülésével teljesedett ki az 1970-es évektől. A nemzetállami szinten túl a kompetenciák újraelosztása révén két szubnacionális szint – a lokális és a regionális – megerősödésének lehetünk tanúi.

Az európai autonómiatörekvések három nagy hullámát áttekintve szembeötlő, hogy az önkormányzatiság az európai társadalommodell inherens részét képezi. Az autonómiának számos történelmi formája alakult ki, ami általában a „jó kormányzással” (*eunomia*) kapcsolatos elképzelésekhez társult. A klasszikus ókorban az *iszonomia* és a zsarnokölés ideája vezetett az önkormányzó közösség eszméjének megjelenéséhez, ami a római birodalomban vált az egész közigazgatást behálózó autonómiák rendszerévé. A középkorban az autonómia a hatalom méltányos gyakorlásának keresztény koncepciójából eredeztethető, és a „szabadságok köreinek” tágabb keretébe ágyazódott. Bizonyos mértékig középkori örökség, hogy a *Rerum novarum* enciklikával (1891) kezdődő újkori katolikus társadalmi tanításban a *szubszidiaritás* fogalma védi és támogatja az autonómiákat. A második világháború után a polgári demokráciák kiteljesedése lehetővé tette a lokális és regionális autonómiák megerősödését, de az egész kérdéskört mélyen áthatották az identitáspolitikai, kulturális és gazdasági összefüggések. A felvázolt autonómiatörekvések közös vonása, hogy közösségek és csoportok intézményes elismerésért (*emancipáció*) folytatott küzdelme testesül meg bennük. E téren az európai történelmi fejlődés során kivételes mennyiségű tapasztalat halmozódott fel, ami napjainkban a *multi-level governance* tágabb gondolatkörében válik hasznosíthatóvá. Kivételes lehetőség, hogy az európai autonómiák hagyománya hozzájárulhat a jelenlegi nemzetközi rendszer egyik legfőbb kérdésének, a multinacionális államokat feszítő etnikai ellentétek mérsékléséhez.

IRODALOM

- Adamo, F. 1993, A városfejlődés válsága a 70-es évtizedben. In: Horváth, Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. MTA Regionális kutatások Központja. Pécs. 203-219.
- Arisztotelész, 1984, *Politika*. Gondolat. Budapest.
- Bagnasco, A. 1977, *Tre Italie: la problematica territoriale dello sviluppo italiano*. Il Mulino. Bologna.
- Bernard, H. J. 1983, *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press. Cambridge, MA.
- Bibó, I. 1986, Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Bibó, I.: *Válogatott tanulmányok. 3. kötet*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 5-123.
- Brown, P. 1999, *Az európai kereszténység kialakulása 200-1000*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest.
- Constant, B. 1997, *A régiók és a modernnek szabadsága*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest.
- Dawson, C. 1932, *The Making of Europe. An Introduction to the History of European Unity*. Sheed and Ward. London.
- Dawson, C. é.n., *Európa születése*. Athenaeum. Budapest.
- Dente, B. 1993, Az állam és a települések között – a régiók szerepe Olaszországban. In: Horváth, Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. MTA Regionális kutatások Központja. Pécs. 321-331.
- Ferenczy, E. – Hahn, I. – Maróti, E. 1992, *Az ókori Róma története*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Freeman, K. 1963, *Greek City-States*. Norton. New York.
- Fustel de Coulanges, N. D. 1956, *Ancient City: A Study on the Religion, Laws and Institutions of Greece and Rome*. Doubleday Anchor Book. New York.
- Gloviczki, Z. – Zsinka, L. 2014, *Nevelés és iskola az antik és középkori Európában*. Attraktor. Mária-ábesnyő.
- Guizot, F. 1867, *Az európai polgárosodás története*. Stolp Károly tulajdona. Pest.
- Hall, J. 1986, *Powers and Liberties: The Causes and the Consequences of the Rise of the West*. University of California Press. Berkeley.
- Hallam, H. 1860, *View of the State of Europe during the Middle Ages*. Murray. London.
- Havas, L. – Hegyi, W. Gy. – Szabó, E. 2007, *Római történelem*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Johnston, A. 1984, *Az archaikus Görögország*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Jones, A. 1964, *The Later Roman Empire*. Blackwell. Oxford.
- Katus, L. 2001, *A középkor története*. Pannonica – Rubicon. Budapest.
- Lafont, G. 1998, *A katolikus egyház teológiatörténete*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest.
- Landes, D. S. 1986, *Az elszabadult Prométheusz*. Gondolat. Budapest.
- Maine, H. S. 1988, *Az ősi jog*. Gondolat. Budapest.
- Maitland, F. 1961, *The Constitutional History of England*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Meier, C. 1990, *The Greek Discovery of Politics*. Harvard University Press. Cambridge. Mass.
- Myers, A. 1975, *Parliaments and Estates in Europe to 1789*. Harcourt. New York.
- Mullet, H. 1961, *Freedom in the Ancient World*. Harpers. New York.
- Németh, Gy. 1999, *A polisok világa*. Korona Kiadó. Budapest.
- Pounds, N. 1974, *An Economic History of Medieval Europe*. Longman. London.
- Pounds, N. 2005, *The Medieval City*. Greenwood Press. London.
- Ullmann, W. 1975, *Law and Politics in the Middle Ages*. Cornell University Press. New York.
- Weber, M. 1979a, *Gazdaságtörténet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Weber, M. 1979b, Az antik társadalmak gazdasági elmélete. In: Weber, M.: *Gazdaságtörténet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*. Budapest. 297-335.
- Zsinka, L. 2011, *Az európai történelem eszméje*. Grotius Könyvtár 6. Budapest.
- Zsinka, L. 2018, *Európa felemelkedése*. Typotex. Budapest.

BUNYEVÁCOKRÓL, MIVEL NINCSENEK, SZÓ SE ESSÉK¹

Obádovics J. Gyula² & Kulcsár László³

Bunjevac sam rođen čovik
Bunjevac sam odhranjen
Bunjevac ću ostat uvik
Dok ne budem sahranjen!⁴

Ej, bunjevci, na severu Bačke.
sačuvajte pisme bunjevačke.
pivajte ih još puno godina,
vaša j' grana mala al' je fina.
(Zvonko Bogdan)⁵

Absztrakt

A tanulmány azt bizonyítja, hogy a bunyevácok magyarországi mozgalma az önálló nemzetiségi státus elérésére nem egy horvát egységet megbontó kezdeményezés. Nem egy újonnan született nemzetiség kellemetlen vagy gyanús érdekérvényesítése, hanem a bunyevácok történelmi helyzetének rekonstrukcióját elérni kívánó törekvés. Még nem történt meg ennek a folyamatnak alapos elemzése sem történeti, sem politológiai, sem szociológiai megközelítésből. Véleményünk szerint ebben az esetben egy kulturális autonómia rekonstrukciójáról van szó, amely geopolitikai összefüggéseket is tartalmaz Magyarországon a nemzetiségi csoportok érdekérvényesítési küzdelmei mellett. A bunyevácok törekvései nemzeti autonómiájuk újra birtokbavételére az esetek nagy részében csak marginális érdeklődést váltott ki a többségi nemzet részéről. Ilyen esetekben az állam a kisebb feszültséget ígérő csoportok érdekérvényesítését fogadja el akkor is, ha az a csoport történetileg és morálisan is erősen megkérdőjelezhető intézkedésekre támaszkodik.

Kulcsszavak: eltűnő, vagy eltüntetett nemzeti kisebbség, kulturális autonómia, nemzeti kisebbség, bunyevácok, kisebbségi politika.

1. (Könyves) Kálmán király után szabadon („De strygis vero quae non sunt, nulla amplius questio fiat”. Más forrás szerint „De strigis vero quae non sunt, nulla questio fiat”). Kálmán király intelme azonban csak a „strigákkal” kapcsolatban fogalmazódott meg, a „rendes” boszorkányokat a korabeli jog büntette.
2. Professzor Emeritus, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, jelenleg MATE.
3. Professzor Emeritus, Soproni Egyetem.
4. Bunyevácnak születtem, Bunyevácnak neveltek, Bunyevác maradok mindig, Mindaddig míg el nem temetnek! (bunyevác népdal, nem hivatalos fordítás)
5. Hej, észak Bácska bunyevácai, őrizték meg a bunyevác dalokat. Énekeljétek őket még sok évig, a ti ágakat kicsi ámdé szép. (Zvonko Bogdan, Gara településről (Mo.) bunyevác-szerb származású dalszerző, népdalénekes. Nem hivatalos fordítás.)

THE VANISHING NATION: BUNJEVCI

ABSTRACT

The study demonstrates that the Bunyevac movement in Hungary to achieve independent nationality status is not an initiative to disrupt Croatian unity. It is not an unpleasant or suspicious assertion of the interests of a newly born nationality, but an effort to reconstruct the historical situation of the Bunyevac people. There has not yet been an analysis of this process from a historical, political science or sociological perspective. In our opinion, what is at stake here is the reconstruction of a cultural autonomy that also has geopolitical contexts, alongside the struggles of ethnic groups to assert their interests. In most cases, the efforts of the Bunyevacs to reassert their national autonomy have only aroused marginal interest on the part of the majority nation. In such cases, the state will accept the assertion of interests of groups promising less tension, even if that group relies on measures that are historically and morally highly questionable.

Keywords: vanishing or disappeared nation, Bunjevci, cultural autonomy, national minority, minority policy.

BEVEZETÉS

Egy önálló, saját történelemmel, kultúrával, népszokásokkal rendelkező, a középkorban nyertes és vesztes csatákat egyaránt vívó, a korabeli írásokban túlnyomóan pozitív, néha negatív jelzőkkel is ellátott, de ami fontos, **számontartott népcsoport** hivatalos megszüntetése azt gondolnánk elég bonyolult feladat. Az igazság viszont az, hogy a politikai akaratot képviselőik elég könnyen teljesítették ezt a feladatot a XX. században, és a hatáskörük alá tartozó intézmények logikátlanul ugyan és a történelmet figyelmen kívül hagyva a jogot is ennek a kívánságnak is megfelelően formálták.

A bunyevácokról van szó, akik a magyar hatályos jog szerint önálló nemzetiségként nem léteznek, bár Magyarországon, de máshol is a valóságban szép számmal megtalálhatók. Közösségeik, civil intézményeik történelme igen gazdag és ma az állami támogatások nélkül is működnek, köszönhetően egyes önkormányzatoknak, személyeknek, bár nagy nehézségek között. Ha a bunyevác közösségeket önálló nemzetiségként ismerné el a magyar állam, éppúgy, mint a Szerb Köztársaság, ez számukra jelentős előnnyel járna a kulturális autonómiájuk, intézményeik szempontjából, de azt sem tagadhatjuk, hogy mások, például a horvátok számára viszont hátrányt jelentene, legalábbis így gondolják, s a valóságban is így lehet. A bunyevácok önállósodási törekvéseire egyébként az Országos Horvát Önkormányzat 2006⁶-ban és 2010-ben, továbbá később is idegesen és ingerülten reagált (Origó 2010.08.08.). Például közzétettek egy nyilatkozatot⁷, amelyben kijelentik, hogy a bunyevácok a horvát nemzetiség elválaszthatatlan részét képezik. Ebben

az esetben az OHÖ kompetenciáját illetően súlyos szereptévesztésben van, ugyanis egy civil szervezet ilyen nyilatkozata, történelmi, kulturális és jogi szempontból semmilyen jelentőséggel nem bír. Ezzel az érveléssel az OHÖ azt is kijelenthette volna, hogy a baszk kisebbség „a horvát nemzetiség elválaszthatatlan részét alkotja”. Maga a nyilatkozat megfogalmazása emlékeztet a szocializmus időszakában tett hasonló kijelentésekre, mondván, hogy a bunyevácok meg akarják bontani a horvátok egységét. Természetesen „elfelejtették” a „horvátosítás” 1945-ös titói jugoszláv modelljét, miszerint a bunyevác, sokác, bosnyák, rác népcsoportok tagjait a horvátok közé **kell** regisztrálni (részletesen lásd később). Az „egység” tehát így jött létre a horvát származású Tito érdekeinek megfelelően. Ez az az „egység”, amit az OHÖ szerint a bunyevácok meg akarnak bontani. Napjainkban is folytatódnak az ilyen nyilatkozatok, még a horvát elnök részéről is. Zoran Milanovic horvát elnök kijelentése ellen, miszerint a Szerbiában élő bunyevácok horvátok⁸, a Bunyevác Kisebbség Nemzeti Tanácsa 2021. szeptember 30-i nyilatkozatában hivatalosan is tiltakozott.⁹ A titói módszert, „jó gyakorlatot” átvéve magyar kormányzat döntése (lásd később) a horvátok számára kedvező anyagi és érdekérvényesítési feltételeket jelentett, amelyeket szerintük a bunyevác önállósodási törekvések veszélyeztetnek. Az ideológiai köntösbe burkolt aggodalom mögött több mint valószínű, hogy gazdasági és politikai befolyást érvényesítő érdekek húzódnak meg. Másiképpen megfogalmazva, a horvátoknak szükségük van a bunyevácokra, sokácokra stb., hogy fenntartsák pozícióikat az etnopolitikai szinten. Különösen akkor érezhetjük így, ha figyelembe vesszük Kocsis (2021, 70) adatait, melyek szerint a horvátok száma Magyarországon a 2011. évi 26774 főről (KSH) 2016-ra 18483 főre csökkent. Feltehető, hogy ha a bunyevácok önálló nemzetiségként szerepelnének, mint például 1930-ban¹⁰, vagy 1949-ben¹¹, ez a szám (18483) lényeges mértékben tovább csökkenne. Hasonló, a bunyevácokat a horvátok közé soroló megfontolás húzódnak meg más vélemények mögött is. Vuković (2020) a zágrábi egyetem kutatója például maga osztja meg a bácskai bunyevácokat, s azzal érvel, hogy a modern gondolkodású bunyevácok horvátnak vallják magukat. „Az örökségükből származó modern áramlatokra támaszkodva építik identitásukat, de nagy figyelmet fordítanak a népi kultúrára is. Határozottan a horvát kultúrán belül helyezik el magukat, amelyet a premodern kultúrák modern utódjának tekintenek, s amellyel saját kultúrájuk a legszorosabb kapcsolatban van”.¹² Más szóval a „horvát-bunyevácok” a „jó

6 Magyar Országgyűlés Emberi jogi Bizottsági ülés jegyzőkönyve 2006. november 28.

7 <https://horvatok.hu/index.php/hu/aktualitasok/rendezvenyek/625-bunyevacz-hu>

8 Mivel a korábban ismertetett OHÖ nyilatkozat a honlapon nem tartalmaz dátumot, nem tudjuk megítélni, hogy az OHÖ nyilatkozat követte-e a horvát elnök nyilatkozatát, vagy fordítva. Az elnök nyilatkozata semmilyen jelentőséggel nem bír, ugyanúgy, mint az OHÖ állásfoglalása.

9 <https://bunjevci.org.rs/?view=article&id=95:saopstenje-nacionalnog-saveta-bunjevacke-nacionalne-manjine-povodom-izjave-zorana-milanovica-pridsidnika-republike-hrvatske&catid=9>

10 Az 1930-as népszámlálás alkalmából Bács-Bodrog megyében 9016 személy vallotta anyanyelvének a bunyevác, vagy sokác nyelvet. A horvát anyanyelvű személyek száma 31 volt. Baranya megyében 5241 bunyevác, vagy sokác anyanyelvű személyt írtak össze.

11 1949. évi népszámlálás adatai szerint csak Bács-Kiskun megyében 5701 bunyevác, vagy sokác anyanyelvű személy volt. A horvátok száma 213, a szerbeké 369.

12 Online kiadás, oldalszám nélkül.

fiúk', érdemes hozzájuk tartozni, a többiek az elmaradott, múltbarévülő, a modern eszméket nélkülöző és a szerbek segítségére váró szerencsétlen bunyevácok.

Tanulmányunk ennek a sajátos ellentmondásnak elemzésére vállalkozik. Elemzésünk elsősorban történeti, másodsorban pedig kulturális antropológiai megközelítést tartalmaz némi politikai „fűszerezettséggel”. Alapvető célunk az, hogy ellentmondjunk a címben megfogalmazott kijelentésnek, s bizonyítsuk a bunyevác nép önállóságát és évszázados történelmének valóságát. Kiindulópontként egyetértünk Vujicsics Tihámér (1978) véleményével: „a hazánkban élő délszlávok nem egy egységes nép: különböző idők óta itt lakó vagy ide áttelepült, egymástól meglehetősen elszigetelt népcsoportok”. Ennek megfelelően a bunyevácokról, mint különálló népcsoportról kell beszélnünk.

Nem szándékunk szaktörténeti elemzés tárgyává tenni a bunyevác nép múltbeli és mai helyzetét. A hivatkozott forrásokat arra használjuk csupán, hogy megalapozottan érveljünk önálló népcsoportként létezésük mellett, de egyben azt is megvilágítsuk, hogy jogi „eltűnésük”, jobban mondva „eltűntetésük” politikai érdekek és annak hatására megfogalmazódott akarat következménye volt a mai politikai elit nagyfokú közömbösségétől kisérvé.

AZ EREDET

Kik azok a bunyevácok és honnan jöttek? Ezek a kérdések, amelyek az eredetre utalnak, máig sem tisztázottak teljes mértékben. Több felfogás is létezik a bunyevácokra vonatkozó eredetkutatásban. Az egyik a bunyevác nevet a Buna folyó nevéből eredezteti (Bosznia), mások felvett gúnynévnek tartják. Ismét mások a boszniai hegységben elterjedt kunyhók (bunja) nevéből származtatják. Neveztek a bunyevácokat dalmatáknak, illíreknek, katolikus rácoknak, katolikus szerbeknek, vlachoknak, de horvátként csak a 19. században tűnnek fel az irodalomban, akkor is csak a bunyevác irodalmi nyelv megteremtésével kapcsolatban¹³ (Lakatos 2019, Antunovich 2021). Todosijević (2002) hét, köztük a bunyevácok Norman eredetére vonatkozó elképzelést ismertet. Miért nem mondják őket egyszerűen horvátnak? Úgy tűnik, hogy a bunyevácok eredete valóban bizonytalan, csak az tűnik biztosnak, hogy nem horvátok. A bunyevácok egy része természetesen a 9. században kialakult, de állandó határokkal nem rendelkező Horvát Királyság területén is élt, de ez nem jelentette, hogy horvátok lettek volna.¹⁴ Maga a horvát név először egy 852-ben keltezett okiratban fordul elő (Szeberényi 2011). A Horvát Királyság területe és hűbérurai is igen gyakran változtak a történelem során, leszámítva az eredet legendát, miszerint egy Hrvt nevű vezér vezette őket új otthonukba.¹⁵ Mindezt ez a vezér természetesen csak az avarok engedélyével tehette esetleg meg, mivel ab-

ban az időben a Balkánra észak-keletről betörő szláv törzsek az avaroknak voltak alárendelve. A bizánci, frank, velencei, magyar, török uralom küzdelmei nemcsak a határokat szabták át, hanem időnként még a Horvát Fejedelemség/Királyság létezését is megkérdőjelezték. A frank-bizánci szerződés (812 Aachen) még Dalmáciát is két részre osztotta, s a horvátok az északi területek lakói voltak frank fennhatóság alatt. Szeberényi továbbá felhívja a figyelmet a történelmi források bizonytalanságaira is, mivel abban az időben még az írásos dokumentumok egy része is nem ellenőrizhető, csak szóbeli információkon alapult. Ez a körülmény pedig tág teret enged a politikai törekvések visszamenőleges legitimációjának.

Több szerző foglalkozik a bunyevácok vándorlásával a Magyar Királyság középső déli területei felé, de csak nagyon kevesen azzal, hogyan kerültek a Svlaja és Dinári hegységek közötti vidékre, pedig itt van az eredetkérdés kulcsa. A bizánci állam történetét elemző Ostrogorsky (2003) az avar és a horvát, valamint a szerb törzsek balkáni betörését észak-északkelet felől az időszámításunk utáni 6-7. század zűrzavaros időszakára teszi. A zsákmányszerzés után az avarok többsége visszahúzódott, de a szlávok nagyrésze letelepedett, elfoglalva még a mai Görögország túlnyomó részét is. A szláv törzsek mozgása nem szűnt meg még ezek után sem, mivel Bizánc jelentős részüket a birodalomba integrálta, adófizetővé tette, katonai szolgálat teljesítésére kötelezte, és egyes csoportjaikat katonai és gazdasági okokból a birodalom más részébe, „thermájába” áttelepítette. A horvát törzsek a Balkán észak-nyugati, a szerbek a keleti területein, valamint a mai görög területeken állapodtak meg. A bunyevác népesség viszont feltehetően vagy délkelet felől érkezett a Balkán délnyugati területére népvándorlás keretében, vagy a felemelkedő bolgár birodalom nyomásának eredményeként került a dalmát és a boszniai területekre (Unyi, 1947). Az egyházszakadás időszakában a horvátok és a bunyevácok katolizáltak épp helyzetüknél fogva, a szerbek és a görög területeken élők megmaradtak Bizánc fennhatósága alatt (ortodox keresztény vallás). Az igazsághoz tartozik, hogy a kor bizonytalanságainak megfelelően egy időben a horvátok is megtalálhatók voltak a keleti egyház körében, mint ahogyan a szerbek is a latin befolyás alatt. Unyi (1947) viszont többször utal arra, hogy a bunyevácok „beszorultak” a két vezető (szerb, horvát) szláv törzs területe közé, ami azt is jelenti, hogy nem tartoztak közéjük.

Tanulmányunk csak annyiban foglalkozik a bunyevác népesség eredetével, amennyiben rá kívánnak mutatni a Balkánra érkezés feltehetően eltérő útvonalaire, amelyből az egyiket (délkelet) a bunyevácok, a másikat (észak-északkelet) a horvát-szerb törzsek használták a népvándorlás különböző időszakaiban. Az sem zárható ki, hogy a később bunyeváccá vált népesség magja már korábban is a Balkán délnyugati térségében élt. A szláv törzsek megjelenésének korszakában a Balkánon, mint említettük, a határok állandó mozgása, a különböző hatalmi törekvések bizonytalan érdekszövetségei, a bizánci állam (Kelet-Római Birodalom) egyszerre többfronton zajló küzdelmei voltak jellemzők. A bizonytalanság a térségben nem csitult Bizánc bukása után (1453), és a Török Birodalom balkáni terjeszkedése következtében sem. A politikai és etnikai határok lazulása, képlékeny jellege, gyakori váltása a térség stabilitását megkérdőjelezte, s ez újabb lökést adott a migrációs folyamatoknak.

¹³ A bunyevác irodalom fejlődésének alapos összefoglalóját adja Mándics, 1987.

¹⁴ Ezen az alapon ugyanis a ma Magyarországon élő szlovákokat magyar nemzetiségűnek kellene tekinteni. A területi elv az ilyen esetekben nem mérvadó.

¹⁵ Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár (905-859) a horvátok őshazájaként a Kárpátokon túli „Fehér-Horvátországot” jelöli meg.

A TÖRTÉNELEM

Iványi István (1896) tanulmánya a bunyevác nemesség kialakulását és akkori helyzetét ismertette a Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyvében.¹⁶ Kiemelte, hogy a bunyevác nemesség (horvátokról egy szó sem esik) a török ellen folytatott háborúban szerzett hadi érdemeiért kapta a nemesi címet. A bunyevác családok több hullámban érkeztek a Magyar Királyság területére (Mándics 1987).¹⁷ Margalits (1918) említi, hogy 1687-től a szabadkai egyházi anyakönyvekben igen megszorodtak a bunyevác családnevek. Margalits hangsúlyozza azt is, hogy a bunyevácok központja Szabadka és környéke, a sokácoké pedig Pécs és környéke volt. Szabadka történetét tárgyaló könyvre hivatkozva Iványi szerint a bunyevácok egyik hullámát a hadi szolgálatokért nemességet nyert Markovics Domonkos (Dujo Marković) és Vidákovics György (Juro Vidaković) hozták be Bácskába. Vidákovics vezetésével mintegy ötezer bunyevác család telepedett le ezen a vidéken. Margalits (1918) szerint az első bunyevác betelepülők még a Boszniában született Szucsics Lukács vezetésével jelentek meg Bácskában. Iványi a tiszai és a dunai határvidék török elleni őrzésével kapcsolatban a következőket említi: „[Markovics és Vidákovics] a tiszai és a dunai katonai határvidéket szervezték az idegen földről idemenekült szerb és bunyevác milíciával” (Iványi 1896, 16). Ezen a véleményen van Szárics (1842) is, kiemelve a bunyevác sereg vitézségét, mint akik az „első vonalban” ütköztek az ellenséggel a török betörések idején. A több hullámban betelepült bunyevácok és kisebb részben szerbek létszámát csak becslések alapján ismerjük. Heka (2000) számítása szerint ez a szám meghaladta a húszezret. Az 1720-as népszámlálás idején Baja lakosságának mintegy 85%-a bunyevácokból állt. A Magyar Királyságban történő letelepedésben fontos szerepet játszottak a migrációt szervező és részben lebonyolító ferences szerzetesek, akik a római egyházi vezetők támogatásával folytatták munkájukat. Tevékenységüket Bácskában sem függesztették fel. Megszervezték a „népoktatást”, mégpedig „illyr” nyelven és illyr-magyar-német tankönyvet is készítettek.¹⁸ Todosijević (2002) Sekulić (1991) munkájára hivatkozik, aki szerint a bunyevácok migrációjáról alkotott kép túlságosan leegyszerűsített. Abban Sekulić szerint a bunyevác vezetők és a ferencesek mellett komoly szerepet játszottak maguk a törökök is, akik az előre nyomulások kapcsán néptelenné váló vidéket telepítették be többek között bunyevácokkal, akiknek egy része át is tért a muzulmán hitre, majd a török kivonulása után újra katolizált. A török regionális kormányzásnak érdekében állt, hogy az elnéptelenedett területek újra művelés alá kerüljenek. Margalits (1918) például említi, hogy a Szabadkát környező pusztákat bunyevácok bérelték a városi török hatóságtól. Ez közvetve igazolja Sekulić állítását.

16 Iványit korábban megtámadták az Ethnográfia c. folyóiratban a bunyevácokat érintő helytelen nyelvi és néprajzi közlései miatt. Függetlenül a támadás jogosságától a vita is igazolja, hogy a 19. század végén még önálló népcsoportként kezelték a bunyevácokat (Popovich 1893).

17 Mindennapi életük a harc és a gazdálkodás körül zajlott, amit jól érzékeltet a következő mondas: „Bunjevci su svoj život vodili između motike i puške” (a bunyevácok egyik kezében kapa a másikban puská).

18 Az „illyr” név alatt bunyevácokat kell érteni.

Hol voltak a horvátok – kérdezhetnénk. A választ többek között Sarosácz (1973) és Konczér (1997) munkáiból tudhatjuk meg. A horvátok betelepülése Északnyugat-Balkánról a Dunántúlra, s elsősorban a nyugati határszélre, szintén a török fenyegetettség következtében (Pálosfalvi 2011) vált tömegessé. A területi elkülönültség a bunyevácok és a horvátok vándorlása, betelepülése között szintén nem lehet a véletlen műve. Mindkét délszláv népcsoport, mint korábban jeleztük, eltérő területi elhelyezkedéssel, de természetesen nem merev határokkal rendelkezett, éppúgy, mint a szerbek esetében. Főként délen és a nyugati Balkán területeken is nagybirtokkal rendelkező főurak, Zrinyiek, Frangepánok, Nádasdiak, Erdődiek stb. ösztönzésére történt a horvátok áttelepülése magyar területre. Ezek a területek kisebb részben bunyevác betelepülőket is befogadtak, sőt templomokat is építettek nekik, főként gazdasági és katonai megfontolásból. A bunyevácok asszimilációja itt a horvát környezetben egyébként igen eredményes lehetett.

Érdujhelyi (1896) szerint a sokácok és bunyevácok betelepítése a Magyar Királyságba Bosznia-Hercegovina területéről az 1680-as években történt. Ugyanazon a véleményen van Bálint (1944) is, aki kiemeli a Bosznia-Hercegovina délnyugati és Dalmácia déli vidékén meglehetősen elszigetelten élő bunyevác népcsoportot, s ezzel az elszigeteltséggel magyarázza például az irodalmi bunyevác nyelv hiányosságait, bár megjegyzi, hogy a bunyevác nyelv természetes fejlődését politikai szempontok is akadályozták és ezek a szempontok is magyarázhatják a horvát irodalmi nyelv befolyását. Ezek a körülmények azonban korántsem jelentik a két népcsoport azonosságát. Bálint részletesen kitér azokra a kulturális antropológiai sajátosságokra is, amelyek a bunyevác nemzetiség önálló voltát igazolják. Dudás (1896) Bácskát, Zombort és Szabadkát említi a sokácok és bunyevácok lakta térségekként. Önálló bunyevác népcsoport léte a hivatalos okmányokban később is szerepel. A Szerb Nemzeti Tanács Újvidéken 1918-ban kinyilvánította elszakadását Ausztria-Magyarországtól és megválasztotta képviselőit. Sajti (2011) rámutatott, hogy ez a nemzetgyűlés összetételében nem tükrözte a valós demográfiai helyzetet, mivel a magyarok és a németek alig képviseltették magukat. Számunkra most viszont fontosabb az az adat, miszerint a szerb dominancia mellett (576 képviselő) a bunyevácok 84, a horvátok csak 2 képviselővel bírtak. Az összetétel valóban nagyon egyenlőtlen volt, de a lényeg az, hogy a *bunyevácok önálló népként* szerepeltek.

Az újabb irodalomban például Konczér kritikátlanul átveszi Sarosácz kissé zavaros tipológiáját, amely a bunyevácokat, bosnyákokat és sokácokat a horvátok közé sorolja. Sarosácz véleménye egyértelmű: a bunyevácok horvátok. Ugyanezen a véleményen van Soksevits (2003) is, aki szerint a bunyevácok a horvátok „csángói”. Nem tudni ugyan milyen értelemben használja ezt a hasonlatot, ami csak akkor állná meg a helyét, ha a bunyevácok a horvátok csoportjából szakadtak volna ki, mint a csángók a székelyek köréből. Soksevits tanulmányában máshol viszont azt írja, hogy „bunyevácok.... mára többségében a horvátságba integrálódott népcsoport...” (67. old.). Ha ez így van, akkor kellett lenni olyan időszaknak is, amikor ez az integráció még nem történt meg, tehát önálló népcsoportról beszélhetünk. Sőt, még szerinte is vannak nem integrálódott bunyevác csoportok, s ez a kijelentés tovább erodálja mondanivalójának

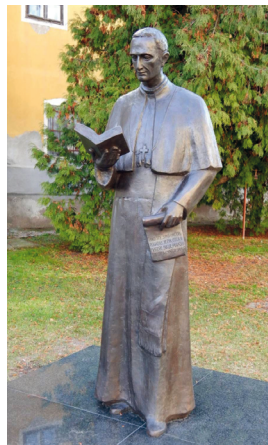
hitelességét. A bunyevácokról szóló irodalomnak egyébként elég gyakori sajátossága, hogy nem tisztázzák a horvátokhoz fűződő etnikai viszonyt, amiben a szerzők bizonytalanságát is felfedezhetjük éppúgy, mint a vélt, vagy valós megfelelés kényszerét. Nem tisztáznak olyan fogalmakat sem, mint például az „integráció”. Akár Sarosácz, akár Soksevits írásait, vagy másokét olvassuk, feltűnik a fogalmak hibás felcserélése, mintha a szerzők maguk sem lennének biztosak, vajon mi a helyes viszony a horvát és a bunyevác, sokác, bosnyák stb. fogalmak között.

A balkáni térség évszázadokon keresztül a két keresztény egyház, a római és a bizánci vetélkedésének, küzdelmének helyszíne volt a „lelkek meghódításáért”. A bolgár cár, I. Borisz 866-ban például szabályosan „megversenyeztette” a két egyházat. Egy hosszú kérdőívet küldött mindegyiknek, s a kapott válaszok alapján hozta meg döntését. A kérdések elsősorban a helyi nyelvhasználatra és a „pogány” szokások elismerésére vonatkoztak. A kérdések jó része olvasható Johnson (2005) munkájában. A versenyt végül a bizánciak nyerték, bár először frank hatásra úgy tűnt, hogy Róma lesz a győztes. Ennek a küzdelemnek utóöngéi még ma is érzékelhetők. A római katolikus intézmények által támogatott horvát etnográfiai „térfoglalás” tehát megtorpant a bizánci befolyás alatt álló bolgárok és szerbek vallási nézetrendszerének mentális határán, pedig a szerbek és a bunyevácok között számos kulturális rokonság kimutatható. Ennek ellenére a szerb etnikai befolyásra való törekvés közel sem volt olyan jelentős a bunyevácok körében, mint a horvát, még a legutóbbi időben sem. Ebből következően a horvátok „politikai expanzióját”, arra való törekvésüket alaposan megkönnyítette a közös vallás – a római katolicizmus uralkodóvá válása a Nyugat-Balkán területeken. Érthető, hogy Szerbiának nem érdeke egy egységes, bunyevácokat, sokácokat stb. magába foglaló horvát népcsoport jelenléte, s ez kedvez a bunyevácok kulturális autonómiájának, az egység viszont a horvátok alapvető érdeke lenne. Sokszor tehát geopolitikai, politikai motívumok mozgatják az egyes államok döntéseit, s így van esetünkben is.

A BUNYEVÁCOK ÉS AZ ETNOPOLITIKAI ASPEKTUS

Bálint (1944) megjegyezte, mint említettük korábban, hogy a bunyevác nyelv természetes fejlődését politikai szempontok is akadályozták. Tüskés (2001, 101) szintén említi, hogy „a bunyevácok a nemzeti identitás eltörlésére irányuló törekvések állandó céltáblái voltak”. Bár jelzi, hogy nemcsak a bunyevácokat érintették ezek a törekvések, de legfőképpen őket. Ennek okairól azonban nem nyilatkozik és azt sem részletezi, hogy kik „lövöldöztek” erre a céltáblára.

Az etnopolitikai dimenzió elemzésének esetünkben az a funkciója, hogy tisztázza a bunyevácoknak,

1.kép. Antunovich János püspök szobra Baján. A Horvát Köztársaság ajándéka. Készítője Bernard Pešorda

mint önálló népcsoportnak a helyzetét a magyar társadalom politikai palettáján. Hangsúlyoznunk kell, hogy a politika alatt nem pártpolitikát értünk, hanem társadalmi viszonyokat, amelyek a különböző társadalmi csoportok egymással való kapcsolatát, együttműködéseit, konkurencia harcát jelentik. Tudjuk, hogy ezeket a viszonyokat sokszor „megfertőzik” a pártpolitikai kapcsolatok, de ezeket most figyelmen kívül hagyjuk. A bunyevácok etnopolitikai helyzetét a következő dimenziókban vizsgáljuk: (1) a nyelvi dimenzió, (2) a kulturális, civil szerveződések és (3) az önállósodási törekvések jogi aspektusa. Természetesen ezek a dimenziók erős kapcsolatban vannak egymással, így egy-egy információ akár két dimenzióban is értelmezhető. Mindezt szem előtt tartva folytatjuk elemzésüket.

A NYELV

A bunyevácok hatalmas erőfeszítéseket tettek nemzeti identitásuk és kulturális autonómiájuk fenntartásáért, elmélyítéséért a középkortól kezdve napjainkig. Mándics (1987) például sorra veszi azokat a világi és vallási személyeket, akik a bunyevác nyelv és kultúra fennmaradásáért, terjesztéséért igen sokat tettek. Így említi Mihajlo Radnić, Lovro Bračuljevič Antun Bačić, Antun Josip Knežević, Petar Lipošević, Petar Milošević, Ivan Ambrozović, Luka Karagić, Luka Čilić, Mirko Pavić, Grga Pestalić, Grga Čevapović és nem utolsósorban Ivan (János) Antunovich¹⁹ munkásságát. Antunovich (2011) az első ízben 1882-ben, hat évvel a halála előtt kiadott művében felhívta a bunyevácok figyelmét, hogy álljanak ellen az asszimilációnak, és tartsák fenn a délszlávok között különálló és egyedi identitásukat. Ezt hangsúlyozta Antunovich-csal kapcsolatban Weaver (2011) is a Habsburg birodalom és a bunyevácok kapcsolatáról szóló tanulmányában. Antunovich hivatkozott írása és más nyilatkozatai alapján teljesen valótlannak az Országos Horvát Önkormányzat véleménye, amely szerint a püspök horvát származású és „minden Duna-menti horvát lelki vezetője”, valamint „a horvát öntudatra ébredés elindítója”.²⁰

Egy részlet a bunyevác nyelv létezéséről az 1924. december 20-án kelt Kalocsai Érseki Körlevél tartalmából:

„A bunyevác és sokác ajkú plébániák lelkészeinek figyelmét felhívom a dr. Wildinger Jakab szentszéki ülnök, hercegszántói plébános által kiadott „Novi Vinac Andjeoski molitva i pisama molitvenik za kršćansko Katolički puk” című bunyevác nyelvű ima- és énekeskönyvére, mely nemcsak a bunyevác plébániái templomokban szokásos ima és énektartalma, hanem csinos és kezelhető alakja miatt is ajánlatos.” Aláírás: Zichy Gyula püspök, apostoli kormányzó.

19 Antunovich püspök bunyevác nemzetiségű volt, mint pl. a Wikipedia is jelzi. A Pallas nagylexikon viszont horvátnak tartja. A horvátság szimbolikus térfoglalását jelzi az is, hogy a Baján felállított Antunovich szobor (2021) Horvátország ajándéka a városnak (1.kép). A szobor a két nemzetiség (bunyevác – horvát) megbékélését hivatott szimbolizálni, bár a megbékélést a bunyevácok és a horvátok is másként gondolják.

20 <https://horvatok.hu/index.php/hu/oho/palyazatok/2021-emmi>

A körlevél világosan jelzi az önálló bunyevác nyelv nemcsak létezését, hanem azt is, hogy a bunyevác lakosság mindennapi használatában is uralkodó, másképpen a mise és énekek nyelve csak egy mechanikusan ismétlődő, de tartalmát illetően nem felfogható szöveg lenne. Mellesleg ez volt a baj a latin nyelvű misével is. A bunyevác nyelven történő oktatás a második világháború után néhány helyen szintén újraindult. Az MTI (1947. október 13.) például „Bunyevác népiskola nyílik Baján” címmel tudósított egy eseményről. Az iskolában akkor magyar és bunyevác nyelvű oktatás kezdődött.

A későbbiekben a bunyevác nyelvű oktatás a „horvátosítás”, illetőleg a „a szerb-horvát” koncepció általánossá válása miatt megszűnt. Jelenleg a bunyevác nyelvet néhány kiadvány, honlap, Facebook-csoport próbálja meg ápolni, fenntartani, Többek között a nemrég alakult bajai Bunyevác Kulturális Intézet²¹, a Balázs Ildikó által szerkesztett bunyevác bibliográfia, a Bunyevác Kulturális Intézet által kiadott kétnyelvű Bunyevác népmesék c. kötet (2022). A bunyevác nyelv ápolását is szolgálja a szerbiai bunyevác szervezetekkel való kapcsolat, a tőlük kapott bunyevác nyelvű iskolai tankönyvek.

A küzdelem a bunyevác nyelv elismerése érdekében ma is folytatódik, elsősorban a horvát nyelvi „offenzíva” ellen, amelynek jó példáját jelenti a következő horvát intézkedés. A bunyevác nyelv 2021 őszén (Z-7471 regisztrációs szám) a Horvát Köztársaságban felkerült a nemzeti jelentőségű értékek listájára. Ez az intézkedés azonban csupán, mint a horvát nyelv egyik dialektusaként ismeri el a bunyevác nyelvet, s ezen keresztül megerősíti azt a véleményt, miszerint a bunyevácok horvátok.

TÁRSADALMI, KULTURÁLIS SZERVEZŐDÉS

2. kép. „Ha ti, fiúk és lányok megtagadjátok apátok és anyátok nyelvét, megtagadjátok saját apátokat és anyákat” (Antunovich)

A 19. század második felében igen erőteljes és sokrétű volt a bunyevác „civil társadalom” szerveződése, aktivitása. Számos olvasóköri, színi, játszóköri, zenekar, énekkar alakult és működött nemcsak a „bunyevác” városokban, Szabadkán, Baján, Zomborban, Bácsban, hanem a falvakban is. A bunyevác identitás létezését jelezte ebben az időben például az is, hogy 1899-ben a szentistváni (ma Bajaszentistván) bunyevácok a templom számára „Veliki Bunjevački Barjak” (Nagy bunyevác zászló) tervezésére és megvarratására gyűjtést rendeztek. A bunyevác identitás, nemzeti tudat erősítését szolgálta az úgynevezett „groktalice” ősi bunyevác költészet és ének újraélesztése. Kujundžić-Ostojčić (2016)

21 Iktotiy István, a Bunyevác Kulturális Intézet igazgatója az „Azonali” internetes portálnak 2020. 07. 20-ban adott interjújában nem helyeselte az önálló nemzetiségként való elismerés érdekében történt kezdeményezéseket. E kinyilvánított vélemény mögött feltehetően a források biztosabbá tételének szándéka állt, amely források döntően horvát befolyás alatt lehetnek.

elemzése kimutatta, hogy noha a groktalice dalok eredete a dalmát és boszniai bunyevác időkre nyúlik vissza, s azokban megénekeltek személyek, események, szokások nincsenek közvetlen kapcsolatban a mai bunyevácokkal, mégis a nemzeti tudat és identitás fenntartásának fontos elemei voltak és ma is azok.

Magyarországon a második világháború előtt a Szent István Társulat több bunyevác és sokác nyelvű tankönyvet adott ki, ami jelezte a bunyevác nyelvű iskolai oktatás működését. Néhány példa:

Bunjevačka i šokačka čitanka za I., II. i III. razred osnovnih škola. Olvasókönyv I., II. és III. a bunyevác és sokác népiskolák I-II-III osztályai számára. Budapest: Szent István Társulat, 1939. 116.

Bunjevačka i šokačka čitanka za IV., V. i VI. razred osnovnih škola bunjevačkog i šokačkog nastavnog jezika. Olvasókönyv a bunyevác és sokác népiskolák számára IV, V és VI osztály. Budapest: Szent István Társulat, 1943.

Čitanka za treći razred narodnih škola bunjevačkog i šokačkog nastavnog jezika. Olvasókönyv a bunyevác és sokác tanítási nyelvű népiskolák harmadik osztálya számára. Magyarországi Kisebbségi Népiskolai Tankönyvek sorozat. Budapest, 1944. 122.

A különböző kiadványok, könyvek, honlapok nemcsak a nyelv tovább örökítésére, művelésére alkalmasak, hanem közösségépítésre, a kultúra terjesztésére és megőrzésére is (3. és 4. kép). Ez utóbbi funkciót nemcsak a nyelv látja el, hanem az identitás tudati konstrukciója is. Maga az identitás számos közös kulturális kontextust és annak elfogadását feltételezi. Az identitás egyben egy közösséghez való tartozást is jelent. Nem feltétlenül szükséges, hogy az azonos identitással bíró emberek térben is közel legyenek egymáshoz, bár az kétségtelenül előnyt jelent. A közös identitás megteremti saját intézményeit is. Ezek az intézmények, olvasóköri, klubok, szórakozóhelyek, találkozók, énekkarok, zenekarok, alumni közösségek

stb. mind azt a célt szolgálják, hogy ez a tudati konstrukció fennmaradjon. A közös nyelv ennek az egyik eszköze, de nem zárólagos eszköz. Másként fogalmazva, a bunyevác identitás azok számára is közösségi élményt és valahova tartozást jelent, akik már nem is ismerik a nyelvet, legfeljebb néhány kifejezést, a közös tevékenységek elnevezését, hétköznapi, vagy ünnepi szokások nevét, funkcióját, amelyek mind az összetartozást szimbolizálják.

Nagyon valószínű, hogy a hazai német nemzetiséghez tartozók jelentős része már nem tud németül, de így vannak a horvátok, a szlovákok és mások is. Ami összetartja őket az nem más, mint a kultúrához, a nemzetiséghez, lakóhelyhez,

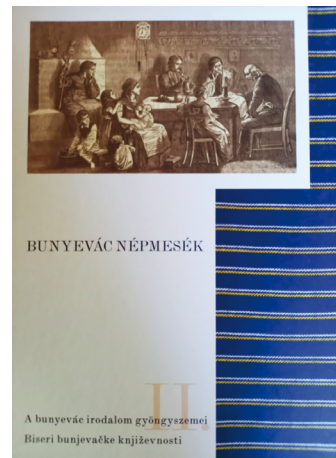

3. kép. Antunovich könyvének új kiadása

foglalkozási, vagy szabadidős tevékenységhez, közös sporthoz, közös oktatási intézményben kialakult csoporthoz fűződő irányadó viszony belsővé válása, az identitás. Az identitást különböző szimbolikus reprezentációkkal lehet fenntartani, erősíteni. Korábbi példánál maradva, amikor a bunyevácok egy zászlóra, egy intézmény megteremtésére, fenntartására pénzt gyűjtenek, munkát vállalnak, jelképeiket elhelyezik, például zászlójukat az önkormányzat épületén, nemcsak létüket, identitásukat reprezentálják, hanem szimbolikusan magát a teret (nem az épületet) is magukénak tekintik, s igényt formálnak arra, hogy ők, mint bunyevácok tehessenek érte valamit. A nyelv és a társadalmi szerveződés, benne az identitás tudati konstrukciója, együttesen teremti meg az alapot, hogy intézményeik olyan jogi keretbe kerüljenek, amely nemzetiségi önállóságuk elismerésének irányába mutat.

RÖGÖS ÚT AZ ÖNÁLLÓ NEMZETISÉG FELÉ

Tanulmányunk korábbi részeiben többször érzékeltettük, hogy a bunyevácok a történelem során megszakítás nélkül, egészen a XX. század közepéig önálló népcsoportként, majd a Magyar Királyság területén önálló nemzeti-ségként szerepeltek, s ennek megvolt az állami elismerése is. A magyarosítási törekvések természetesen őket sem kerültk el, de a magyar állam nem jelentette ki, hogy a bunyevácok magyarok. A 2. világháború befejezésekor a horvát származású Josip Broz Tito hatalmi törekvéseinek megfelelően elérte, hogy a Szabadkai Körzeti Nemzeti Bizottság Belügyi Osztálya 1945. május 14-i rendeletében kijelentse: „Mivel bunyevác és sokác nemzetiség nem létezik, ezért Önöknek elrendeltetik, hogy minden bunyevácot és sokácot kizárólag horvátként kezeljenek, tekintet nélkül az ő nyilatkozataikra”.²² A rendelet további utasításokat is tartalmaz, mégpedig azt, hogy a bunyevácokat és sokácokat tartalmazó okiratokat meg kell semmisíteni, helyettük horvát okiratokat kell kiállítani. A rendelet végrehajtása ellen kifogásnak helye nincs. A rendelet alkotója kegyesen azért hozzászól, hogy a felmerült költségeket nem lehet áthárítani az érintett személyekre. Az irat azzal a felhívással zárul, hogy „Halál a fasizmusra – Szabadságot a népnek!” Úgy látszik a bunyevácok és a sokácok nem tartoztak a néphez. A XX. század közepén, a második világháború befejezése után tehát szinte azonnal megszületett az első, mindmáig ható politikai beavatkozás, amely a bunyevác népet a horvátok közé sorolta a sokácok és más népcsoporttal együtt.

4.kép. Bunyevác népmesék bunyevác és magyar nyelven

²² Hivatalos fordítás. Botka Csaba magyar nyelvű bírósági fordító. 2020.10.26. Iratszám 7/20.

Az egység tehát létrejött, de mondhatnánk, ez az ő ügyük, mi köze van ehhez Magyarországnak? A kérdés jogos, de lássuk mi történt. 1995. április 5-én Kovács László és Mate Granić külügyminiszterek megállapodása tartalmazza azt a régi jugoszláv „jó gyakorlatot”, amely 1945-ben született, s Magyarországon belül is érvénybe lépett. 1995. szeptember 26-án Zágrábban Tabajdi Csaba és Jakša Muljačić a megállapodásnak megfelelő jogi megfogalmazást adtak. Mindezek után az Országos Horvát Önkormányzat kérte, hogy a népszámlálás alkalmával magukat bunyevácoknak, sokácoknak, rácoknak, bosnyákoknak és dalmátoknak nevező személyek az adatok összesítése során horvátoknak legyenek nyilvánítva²³. A kérésnek a magyar kormány helyt adott, s a KSH ennek megfelelően cselekedett. Mindebből az következik, hogyha akarnánk se tudnánk megmondani, hány ember jelölte magát bunyevácnak, sokácnak stb. a népszámlálások során.

A XXI. század első évtizedében megszületett a bunyevácok válasza erre a magyar alkotmányt és mellesleg az EU kisebbségi ajánlásait is sértő intézkedésre²⁴.

ELSŐ MENET

Muity Mihály és Iharos Ferenc népi kezdeményezést indított annak érdekében, hogy a kisebbségi szabályozást terjesszék ki a bunyevác kisebbségre. Az Országos Választási Bizottság hitelesítette az aláírásokat és kikérte az MTA állásfoglalását is. Vizi E. Szilveszter elnök a szakértői vélemény bizonytalanságai ellenére a javaslatot nem támogatta. Érvként szerepelt az is, hogy a statisztikai kimutatások nem találtak bunyevácot csak itt-ott elszórva, horvátot viszont igen. Valóban nagy meglepetést okozott volna, ha sok bunyevácot találnak, hiszen az OHÖ kérésére korábban mindegyiket horvátként regisztrálták. Az Országgyűlés bizottsági meghallgatásán és vitáján a legtöbb képviselő teljesen tájékozatlan volt a kérdésben, egyedül Wiener György (MSZP) képviselő vette a fáradságot, hogy alaposan tájékozódjon. A Bizottság a döntést el is halasztotta, de az OHÖ lobbij ereje végül is érvényesült a szavazásnál (18 igen, 334 nem, 7 tartózkodás 2006.12.12.)

MÁSODIK MENET

2010. január 11-én az OVB hitelesítette annak a népi kezdeményezésnek aláírásgyűjtő ívét, amely már másodízben kísérelte meg a bunyevác kisebbséget bevonni a kisebbségi szabályozás hatálya alá. Az OHÖ résen volt és már az aláírásgyűjtő ívet megtámadta az Alkotmánybíróságnál, de eredménytelenül. Az aláírások rendben voltak az OVB szerint, de az Országgyűlés másodszor is elutasító választ adott (21

²³ A Horvát-Magyar Kisebbségi Vegyes Bizottság 2001. január 25-26-án Eszéken tartotta V. ülését. A horvát delegációt dr. Nenad Prelog, a Horvát Külügyminisztérium államtitkára, a magyar küldöttséget Szabó Tibor, a Határon Túli Magyarok Hivatalának elnöke vezette. A hivatkozás az ott készült jegyzőkönyvből való.

²⁴ Lásd Dr. Varga Damm Andrea napirend utáni felszólalását az Országgyűlésben 2022.02.21.

igen, 258 nem, 41 tartózkodás 2011.05.16). Annak ellenére, hogy az új MTA állásfoglalás, amelyet elnökként Pálincás József jegyzett, már megengedőbb volt, mint korábban Vizi E. Szilveszter, és elképzelhetőnek tartotta a pozitív döntést. Ha a két elutasító döntést összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy feltűnően megnőtt a tartózkodó képviselők és minimálisan a támogató képviselők száma.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány megmutatta, hogy a bunyevácok magyarországi mozgalma az önálló nemzetiségi státus elérésére nem egy horvát egységet megbontó kezdeményezés. Nem egy újonnan született nemzetiség kellemetlen vagy gyanús érdekérvényesítése, hanem a bunyevácok történelmi helyzetének rekonstrukcióját elérni kívánó törekvés. Még nem történt meg az alapos elemzése ennek a folyamatnak sem történeti, sem politológiai, sem szociológiai megközelítésből. Véleményünk szerint ebben az esetben egy kulturális autonómia rekonstrukciójáról van szó, amely geopolitikai összefüggéseket is hordoz a nemzetiségi csoportok érdekérvényesítési küzdelmei mellett. A bunyevácok törekvései nemzeti autonómiájuk újra birtokbavételére az esetek nagy részében csak marginális érdeklődést váltott ki a többségi nemzet részéről, s ilyen esetekben a kisebb feszültséget ígérő csoportok érdekérvényesítését fogadja el az állam akkor is, ha az a csoport történetileg és morálisan is erősen megkérdőjelezhető intézkedésekre támaszkodik, mint például az 1945. évi titói dekrétum, vagy annak magyar megfelelője.

TRODALOM

- Antunovich, J. 2021, Értekezés a Duna-menti és a Tisza-menti bunyevácokról és sokácokról. Bunyevác kulturális intézet. Baja.
- Bálint, S. 1944, A hazai bunyevácok. Sorsunk. 4. 6. 354-357.
- Dudás, Gy. 1896, A bogyáni és kovili gör. kel. zárdák történetéről. A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 2. 61-66.
- Érdújhegyi, M. 1896, Kutatásaim a római levéltárakban. A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 4. 183.
- Heka, L. 2000, A szegedi dalmaták. Szeged, 272. old. ISBN 963 640 590 5
- Iványi, I. 1896, Bunyevác nemességünk. A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 12. 14-35.
- Johnson, P. 2005, A kereszténység története. Európa Könyvkiadó. Budapest. 711 old. ISBN 963 07 7857 2.
- Kocsis, K. szerk. 2021, Magyarország Nemzeti Atlasza - Társadalom. Földrajztudományi Intézet. Budapest. ISBN 978 963 9545 55 76.
- Konczér, K. 1997, A Mura menti horvátok határon túli kapcsolatai. Barátság. 4. 3. 1753-1757.
- Kujundžić-Ostojić, S. 2016, Antropološka funkcija i značenje grokta kod bačkih bunjevaca. Doktorska disertacija. Beograd.
- Lakatos, A. 2019, Antunovich János, a bunyevácok apostola. Valóság. 7. 37-45.

- Mándics, M. 1987, Nemzetiség – szocializmus – közművelődés. Áttekintés a Bács-Kiskun Megye bunyevác lakosságának közművelődéséről. Bács-Kiskun Megye múltjából. Kecskemét 1987.
- Margalits, E. 1918, Szerb történelmi repertorium 1. köt. Szerb Évkönyvek. I. Magyar Tudományos Akadémia. Zombor. Oblát Károly Könyvnyomdája.
- Markovic, S. 2021, Bunjevci u procepu stvaranja nacionalnog identiteta./ Bunjevci in the rift of the creation of a national identity. Subotica. ISBN 978 86 900739 8 4.
- Ostrogorsky, G. 2003, A bizánci állam története. 533 o. Osiris. Budapest. ISBN 963 389 383 6.
- Pálosfalvi, T. 2011, Szlavónia a késő középkori Magyar Királyságban. História. 5-6. szám, 19-23 old.
- Popovich, M. Gy. 1893, Iványi és a bunyevácok etnográfiaja. Ethnographia 4. 60-65.
- Sajti, E. A. 2011, The Serb-Croat-Slovene Kingdom. In: Minority Hungarian Communities In The Twentieth Century. Szerk.: Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szarka. 65-69. Columbia University Press, New York. ISBN 978-0-88033-677-2
- Sarosác, Gy. 1973, Magyarország délszláv nemzetiségei. Népi kultúra – népi társadalom (szerk. Ortutay Gyula). Akadémiai Kiadó. Budapest. 369-390.
- Sekulić, A. 1991, Bački Hrvati: narodni život i običaji. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. ISBN 9788640700597.
- Soksevit, D. 2003, A horvátország csángói. Limes. Vol. 16. 59. 67-82.
- Szárics, J. 1842, A bunyevácok. Népismeret. Regélő Pesti Divatlap, 1842. július - december.
- Szeberényi, G. 2011, Horvátok és országuk a 7-11. században. História. 5-6. 3-8. old.
- Todosijević, B. 2002, Why Bunjevci did not Become a Nation: A Case Study. East Central Europe, Vol. 29, No. 1-2, pp. 59-72
- Tüskés, T. 2001, Bunyevác szalmaművészek. Honismeret. 29. 1. 101-104.
- Unyi, B. 1947, Sokácok – bunyevácok és a bosnyák szerzetesek története. Magyar Barát Kiadó. Budapest.
- Vujicsics, T. 1978, A magyarországi délszlávok zenei hagyományai. Budapest Tankönyvkiadó. 13. o. Idézi: Mándics Mihály: Nemzetiség – szocializmus – közművelődés. Áttekintés a Bács-Kiskun Megye bunyevác lakosságának közművelődéséről. Bács-Kiskun Megye múltjából. Kecskemét 1987. 173. o.
- Vuković, P. 2020, The Bunjevci of Bačka: identities and language practices. Linguistic Minorities in Europe Online. <https://doi.org/10.1515/lme.11420227>
- Weaver, E. B. 2011, Hungarian views of the Bunjevci in Habsburg times and the inter-war period. Balcanica (42):77-115. DOI: 10.2298/BALC1142077W

AUTONÓMIA SZIGETEK A FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA TENGERÉN

Zugor Zsuzsanna¹

A területi foglalkoztatási és gazdaságfejlesztési megállapodások létrehozása mögött az Európai Unió legfontosabb alapelvei húzódnak meg: a szubszidiaritás, a stratégiai gondolkodás, az innováció, a partnerség és a szociális biztonság. Ezek az alapelvek egyre hangsúlyosabban köszönnek vissza a stratégiai tervekben és a ráépülő támogatáspolitikában, valamint a támogatási eszközök felhasználást szabályozó pénzügyi jogi keretekben is. Tanulmányunkban ennek a dinamikus változásnak eredőnk nyomába, feltárva a foglalkoztatási partnerségek társadalomfilozófiai alapjait, áttekintve a paktumok jogi és szervezeti alakulását, elemezve annak funkcionális hasznát. A paktumok két évtizedes evolúciójának vizsgálata nem öncélú, jól szemlélteti, hogy az autonóm közösségek kooperációja hogyan segítheti elő a jövőben Európa fejlődését. Az európai, illetve szélesebb értelemben a nyugati siker kulcsa évszázadokon át az emberek szabad önrendelkezése nyomán létrejött autonóm közösségek szerződéses kapcsolataiban kereshető. Napjainkban, a válság egyre sokasodó jele láttán sem disztópia forgatókönyveket kell írni, hanem egy-egy adott térség gazdaságának fenntartását, fellendítését, foglalkoztatási szintjének és a lakosság életszínvonalának növelését segítő partnerségeket kell építeni.

Kulcsszavak: foglalkoztatási paktum, gazdasági fejlődés, autonómia, Európai Unió

AUTONOMY ISLANDS IN THE SEA OF EMPLOYMENT POLICY

ABSTRACT

Behind the creation of Territorial Employment Pacts are the key principles of the European Union: subsidiarity, strategic thinking, innovation, partnership and social security. These principles are in-

¹ szociálpolitikus, pénzügyi szakjogász, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar PhD hallgató (zugor.zsuzsanna@echomail.hu)

creasingly reflected in the strategic plans and the aid policies that build on them, as well as in the financial legal framework governing the use of aid instruments. In our study we evaluate this dynamic change, exploring the social philosophical foundations of employment partnerships, reviewing the legal and organizational development of pacts and analysing their functional utility. The analysis of the partnership evolution over two decades is not an end in itself, but illustrates how the cooperation of autonomous communities can contribute to the future development of Europe. The key to success in Europe, and more broadly in the West, has been the contractual relations between autonomous communities that have emerged over the centuries as a result of the free self-determination of people. Nowadays, with the growing signs of crisis, it is not a question of writing dystopian scenarios, but of building partnerships that help to sustain and boost the economy of a given region, raise employment levels and improve the living standards of its population.

Keywords: employment pact, economic development, autonomy, European Union

BALJÓS ÁRNYAK A HORIZONTON

Napjainkban gyakran halljuk, hogy a XX. század európai aranykora véget ért, egy jelentősen megváltozott globális gazdasági erőter alakult ki. Bár a nyugat válságát Herder XVIII. századi intelmei óta vizionálják a történetek, társadalomfilozófusok, gazdaság és kultúrakutatók², s a nyugati világrend kétségtelenül megerősödve került ki az évszázadok során a globális folyamatok okozta viharokból, válságokból, kétségtelen, hogy az utóbbi évtizedekben ennek ellenkezője látható. Mindent elmond Európa gazdasági térszűkítéséről, hogy az Európai Unió világ gazdasági részaránya 1980-2020 között 26 százalékról 15 százalékra csökkent, miközben az Amerikai Egyesült Államok 18 százalékról „csak” 17 százalékra zsugorodott, Kína ellenben 5 százalékról 15 százalékra növelte arányát³. Európa demográfiai térszűkítése is jól dokumentált⁴, s 2022-ben a biztonságos és békés Európa önképe is szertefoszlott az orosz törekvések nyomán.

A megváltozott világban nemcsak a „nagy nyugati motor”, az amerikai gazdasági növekedés csendesült le (már jóval a Covid-19 pandémia előtt), de visszaesett az európai gazdasági növekedés is. A megváltozott egyensúly a gazdaságban a munkajövedelmekre alapozott társadalmi biztonságot, és a nyugati jóléti szolgáltatásokat is veszélyezteteti már Európában. Az elmúlt évtizedek válságkezeléseit nézve azt láthatjuk, hogy a XX. században a 1930-as vagy az 1970-es évtized válságát végül sikerült feldolgoznia Európának, a XXI. század első nagy pénzügyi válságát (2008/2009) már nem sikerült, és ennek jelei a mai napig egyes európai országokban, iparágakban, munkanélküliségi szintekben vagy magas államadósság rátákban érhetők tetten.

Bár érzékelve a gazdasági válság sokasodó jeleit, hasonló gondolatoktól vezérelve 2000 márciusában az úgynevezett Lisszaboni Stratégiában⁵ az európai vezetők elkötelezték magukat, hogy 2010-re az Európai Unió a világ legdinamikusabb és -versenyképesebb tudásalapú gazdaságává váljon, olyan társadalommá, amely képes a fenntartható gazdasági növekedésre, több és jobb munkahellyel, nagyobb társa-

² Lásd pl. Burckhardt, Lamprecht vagy éppen Spengler világtörténelmi szemléletű munkáit.

³ <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10934584/KS-EX-20-001-EN-N.pdf/8ac3b640-0c7e-65e2-9f79-d03f00169e17?t=1590936683000>

⁴ https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/demography_report_2020_n.pdf

⁵ https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.eno.htm

dalmi kohézióval és a környezet iránti tisztelettel. Részben e stratégiához igazodva, részben a világ gazdasági folyamatok következményeként a törvényalkotóknak Európában szembe kellett nézniük egy óriási kihívással: hogyan lehet szabályozni a gyorsan változó munkaerőpiacot a globalizálódó világ gazdasági környezetben úgy, hogy megmaradjon a munkaerőpiac biztonsága, miközben növekszik annak rugalmassága. A Lisszaboni Stratégia szerteágazó célrendszeréből több minden teljesült, de a legfontosabb nem, az Európai Unió nem vált a világ legversenyképesebb térségévé. A kudarca válaszul 2010-ben alkotott EU2020 stratégia sem tartalmazott új fejlesztési, támogatási programokat, költségvetést (Frey et al 2011), és elfogadásával nem változtattak meg rendeleteket és irányelveket sem, így nem meglepő, hogy a legfőbb célok 2020-ra sem teljesültek.

2020 elején elérkezett 50 éven belül Európa harmadik válsága. A Covid-19 járvány nyomában az EU-országok többségében elhúzódó gazdasági válság alakult ki. Nem-hogy nem lett az Európai Unió a világ leginkább versenyképes térsége a 2016-os „Brexit” népszavazás nyomán, az EU egyik legerősebb gazdasága mára az Uniót is elhagyta. Európa talán „túl sokat akart”, gyakorlatilag egységes európai államot, föderációt próbált létrehozni, miközben a világ a XXI. században inkább már a hálózatokról, az együttműködésekről, a lazább, szociális, ágazati és területi partnerségekről szól. Autonóm rendszerek, szigetek globális térben való kooperációjáról.

FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA MINDENK FELETT AZ ÁTALAKULÓ MUNKA VILÁGÁBAN

Az európai, illetve szélesebb értelemben a nyugati siker kulcsa évszázadokon át az emberek szabad önrendelkezése nyomán létrejött autonóm közösségek szerződéses kapcsolataiban kereshető. Ez olyan alapelv, mely sikeresen hívta életre a kapitalista gazdasági modellt, a demokráciát, a lokális politikai és társadalmi-gazdasági önkormányzatiságot⁶ és a helyi vagy éppen nemzeti kulturális identitás megőrzését. Mindehhez a stabil munkaerőpiaci részvétel biztosítja a gazdasági feltételeket egyéni szinten, a vállalkozás szabadsága pedig szervezeti szinten. A stabilitás fontosságát felismerve az olyan gazdasági, foglalkoztatáspolitikai területeknek, mint a munkaerőpiachoz kapcsolódó támogatási formák, a jogosultságok és kötelezettségek szabályozása, vagy éppen a munkaügyi igazgatás és ellenőrzés rendszere, a gazdasági működést vagy az adókörnyezetet, vagyoni viszonyokat szabályozó jogágak szabályainak is folyamatosan változnak Európában. Ha a jogalkotók az olyan, rapid módon változó, külső tényezőknek⁷ kitett területeken, mint a gazdaság vagy a foglalkoztatást támogató közeget szeretnének biztosítani a sikeres alkalmazkodáshoz, egyre gyakrabban kell innovatív technikákhoz nyúlni, korábban nem létező gazdasági, foglalkoztatási partnerségeket vagy éppen kapcsolódó pénzügyi formákat, módszereket kitalálni.

6 Ennek jó példája a szakmai és gazdasági kamarák rendszere vagy éppen a helyhatósági önkormányzás.

7 Pl. globális vállalatok által uralt piaci viszonyok, transznacionális szervezeti formák.

Egy ilyen dinamikus változó terület a foglalkoztatások pénzügyi és szervezeti támogatásához kapcsolódó jogszabályi környezetén belüli gyakorlat, a területi foglalkoztatási együttműködések, paktumuk (Territorial Employment Pact⁸). A paktumok két évtizedes evolúciójának vizsgálata nem öncélú, jól szemlélteti, hogy az autonóm közösségek kooperációja hogyan segítheti elő a jövőben Európa fejlődését.

A foglalkoztatások állami támogatásaihoz kapcsolódó paktumok működése és szabályozási környezete sajátos terület, mely a pénzügyi támogatási rendszereken túl kapcsolódik a szociális gazdaság európai modelljéhez is, a területi foglalkoztatási partnerségeket vagy paktumokat életre hívó európai és hazai társadalmi-gazdasági környezetet. Bár a munka értelmezése, a munkaszervezés formái, sőt gyakran még a célja is változik időben és területileg is, néhány közös, állandó pontja van a munka értelmezésének. A munka mindenképpen humán cselekedet, olyan aktivitás, melynek részei előre megtervezettek és célja valamilyen értékteremtés. Ez lehet áru előállítás vagy szolgáltatás biztosítása, termelőtevékenység, mely termelési eszközök használatával valósul meg. A munka ma már jellemzően differenciált munkafolyamatok összekapcsolásával, szervezeti keretek között, aktív kooperációval zajlik, s nem nélkülözheti a kommunikációt sem. Rendszerszerű tevékenység, melyben összekapcsolódnak a foglalkoztatási kérdések, a szakképzési problémák, a munkaszervezési formák, módok, helyszínek, a munkahely és azon belül az interperszonális viszonyok, konfliktusok és az ágazati, valamint a területi együttműködések. Ez utóbbiak az autonóm foglalkoztatási paktumok szempontjából különösen hangsúlyos alapkérdések.

A munka ugyanakkor nem feltétlenül fizetett tevékenység, gondoljunk csak a közérdekű vagy önkéntes munkára a társadalmi jóért, ugyanakkor jellemzően nem ellenszolgáltatás nélküli. A munka továbbá a konstruktív életvezetés egyik fontos összetevője, ezért is van az egyén és a közösség életében kitüntetett helyen, nemcsak a gazdasági fenntarthatóság szempontjából. A foglalkoztatási paktumok, partnerségek szervezésekor – mint azt majd látni fogjuk – éppen a szolidáris európai gazdaság egyes aktorai szempontjából értékelődik majd fel a munka életvezetéshez kapcsolódó funkciója (Vignon 2011).

Nem véletlen az sem, hogy a munkaerőpiacokkal kapcsolatban több terület önálló jogággá vált az idők során, különösen a modern időkben, amikor is a munka nemcsak egyfajta szellemi, fizikai aktivitás vagy társadalmi jelenség, hanem az emberi identitás lényege, melyet szabályozni és – mint az egyik legfőbb emberi értéket – védeni kell. Ennek megfelelően nemcsak a munkaviszonnyal kapcsolatban keletkező jogosultságok és kötelezettségek szabályozása tartozik a tárgykörébe, hanem a munkaügyi igazgatás és ellenőrzés rendszere, a munkavédelemmel kapcsolatos jogi környezet, a foglalkoztatás szervezésének kérdései (munkaidő, munkamegosztás, foglalkoztatási formák stb.), a kapcsolódó érdekvédelmi problémák, termelékenység és menedzsment, valamint munkakörnyezeti szempontok is, és az ezekhez kapcsolódó pénzügyi jogi keretek.

8 Magyarországon a támogató pályázati felhívások alapján elsősorban „foglalkoztatási paktum” néven terjed el a gyakorlat, de az eredeti célokat jobban kifejezi az angol szöveg tükörfordítása: „területi foglalkoztatási megállapodás”.

A munkaerőpiaci folyamatok állami szabályozása közvetlenül is több tucat törvény és rendelet hatálya alatt zajlik Magyarországon⁹ és minden más EU-s tagállamban, nem függetlenül az európai uniós rendeletektől, illetve irányelvektől. Ismert, hogy az egyik legfontosabb európai uniós alapelv a munkaerő szabad mozgására vonatkozik a közösségen belül, ennek az alapelvnek a gyakorlati megvalósulása azonban nemcsak komoly jogharmonizációs tevékenységet igényel a tagállamoktól, hanem jelentős munkaerőpiaci diszfunkciókat is eredményez a lokális munkaerőpiacon. Elég csak a közösségen belüli területi fejlettségbeli különbségekből adódó munkaerő migrációra gondolni vagy a lokális munkaerőhiány tüneteire, illetve az alacsony képzettségű, nehezen foglalkoztatható társadalmi csoportok integrációs kihívásaira.

MUNKAERŐPIACI DISZFUNKCIÓK PERCEPCIÓJA

A munka fogalmától elválaszthatatlan a munkaerőpiac fogalma. Bár ez elsősorban közgazdasági fogalom, hiszen arra utal, hogy a munkavégzés olyan környezetben kell, hogy megvalósuljon, melyben kínálati (munkavállaló) és keresleti (munkaadó) szereplők vannak, és ennek megfelelően sajátos keresleti és kínálati viszonyok uralkodnak, a jogrendszernek ezen a területen is fontos szabályozó szerepe van. A beavatkozás ebbe a kereslet-kínálat viszonyba felelős állami (jogalkotói) magatartást kíván meg, mind uniós, mind tagállami szinten, mert csak nagyon ritkán fordul elő egyensúlyközeli állapot a munkaerőpiacon. Ráadásul mindez ágazati, területi és egyes társadalmi rétegek szintjén is eltérő lehet, így egy országban egyszerre van jelen a munkaerőhiány (bizonyos területeken, térségekben a munkaerő iránti kereslet nagyobb, mint a kínálat) és ennek fordítottja, vagyis a munkaerőtöbblet.

A jogalkotók Európában azzal is tisztában vannak, hogy a munkaerőpiacon kialakulhatnak olyan diszfunkciók, melyek kezelésében felelősségük van, különös tekintettel a nehezebben foglalkoztatható munkavállalói réteg munkához jutási esélyeinek növelése tekintetében. A munkaerőpiaci diszfunkciók kezelésének számos aktív eszköze került kidolgozásra a fenti felhatalmazás alapján ágazati jogszabályokban vagy azok mentén indított tematikus programok felhasználásával. Ezek között vannak nem, kor, egészségi állapot, sőt térségspecifikus eszközök is, kevésbé innovatívok (mint pl. a képzési, átképzési programok) és innovatívabbak (mint pl. az atipikus

9 A legfontosabbak: 1996. évi LXXV. törvény a munkaügyi ellenőrzésről, 2020. évi CXXXV. törvény a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatásokról és támogatásokról, valamint a foglalkoztatás felügyeletéről, 2019. évi CXXII. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről, 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról, 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről, 2010. évi LXXV. törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról, 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, 1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról, 2011. évi CXCV. törvény a közszolgálati tisztviselőkről, 2006. évi V. törvény a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról, 2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról, 2011. évi XCIX. törvény az alacsony keresetű munkavállalók bérének emelését ösztönző egyes törvények módosításáról, 2009. évi CXV. törvény az egyéni vállalkozásokról és az egyéni cégről, 1997. évi LXXX. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről, 2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról, 2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról, 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről.

foglalkoztatási formák bevezetése, a társadalmi vállalkozások keretszabályainak megalkotása stb.), ezek között is ki kell emelni a területi foglalkoztatási paktumok európai jó gyakorlatának adaptálására vonatkozó törekvéseket.

Az érzékelhető munkaerőpiaci diszfunkciók közül az egyik legnagyobb kihívás annak biztosítása, hogy a munkaerőpiaci szereplői rugalmasak tudjanak maradni, a megváltozott helyi társadalmi és gazdasági, piaci igényekhez gyorsan tudjanak alkalmazkodni (munkahelyek megszüntetése, teremtése, munkaerő toborzása, leépítése stb.), de ugyanakkor ne adják fel az európai térségek nagyfokú szociális biztonságot, a jól-léti társadalmi modelladók vívmányait. Ez a kettős cél az ún. flexicurity¹⁰ fogalmával írható le.

Az első ilyen megoldások keresésére az 1990-es évek elején Dániában a szociáldemokrata Poul Nyrup Rasmussen kormánya alatt került sor. A modell dán sikerén felbuzdulva az akkori Európai Unió 15 tagállama esetében jó válasznak tűnt arra a kérdésre, hogy hogyan lehet erősíteni az EU versenyképességét azzal együtt, hogy a szociális biztonság tradicionálisan magas szintjét is megőrizték. Akkor ezt támasztotta alá az Európai Bizottság Foglalkoztatási, Szociális és az Esélyegyenlőségi Ügyek Igazgatósága által 2004–2006 között finanszírozott IDELE (Identification, Dissemination and Exchange of Good Practice in Local Employment Development) projekt vizsgálta is¹¹, mely olyan uniós példákat gyűjtött össze, amelyek szerint a munkanélküliek és gazdaságilag inaktívak részére nyújtott állami támogatások szintjének csökkentésével és a kirekesztett rétegek munka világába történő visszavezetését helyi beavatkozásként kezelve jelentős eredmények érhetők el (Silver 1994). Éppen a területi foglalkoztatási paktumokba integráltan.

A rugalmas és biztonságos munkaerőpiac dán modelljét elsőként Ausztria, majd Finnország, Svédország és Hollandia vette át, természetesen némileg módosítva az eredeti intézkedéseket. Ugyanakkor mind a négy ország megtartotta azt a fő célt, hogy úgy érjenek el területileg rugalmasabb munkaerőpiacot (az elbocsátások elleni gyengébb védelem, vállalati igényekhez való gyorsabb alkalmazkodás), hogy közben a szociális biztonság erős szintű maradjon. A jelentések és kutatási tapasztalatok alapján mindezt feltételezi a differenciált és magas szintű munkanélküli ellátási rendszer az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök preferenciájával, ezzel könnyebbé téve az egyes munkahelyek közti váltás időszakát.

2005-ben az ILO Budapesten tartott 7. Európai Regionális Konferenciáján¹² is kiemelt téma volt a flexicurity, ahol többek közt kiderült, hogy a kutatások rácafoztak arra a vélekedésre, miszerint a rugalmasabbá váló munkaerőpiacokon a stabil munkák eltűnnek. A feldolgozott esettanulmányok alapján kiderült, hogy példák alapján több európai országnak sikerült egyensúlyt teremtenie a stabilitás, rugalmasság és biztonság között, de az is igaz, hogy jellemzően ezen országok magas foglalkoztatási

10 Flexicurity a felxibility (rugalmasság) és a security (biztonság) szavak összevonásával alkotott fogalom.

11 IDELE YEAR 2 REPORT – Identification, Dissemination and Exchange of Good Practice in the Field of Local Employment Development and Promoting Better Governance. ECOTEC Research and Consulting Limited http://www.ecotec.com/idele/resources/download/IDELE_year2_report.pdf

12 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_318438.pdf

rátákkal rendelkeznek, illetve az ottani munkaerőpiacokra jellemző volt a nők magas foglalkoztatottsági aránya, az alacsony munkanélküliség, a területi autonómia. Nagy százalékban sikerült az időszakos munkahelyeket állandóvá átalakítani és a létbiztonság is érzékelhetően nőtt. A tanácskozás másik fontos megállapítása az volt, hogy a munkaerőpiaci diszfunkciók kezelésében meg kell erősíteni a területi szereplők közötti kooperációt, partnerségeket és szükséges számukra technikai segítséget is nyújtani a lokális problémák együttműködésekben alapuló megoldásában.

A közép- és kelet-európai országok munkaerőpiacain azonban túl nagy mozgások következtek be, ami a kilencvenes évekbeli gazdasági átmenet alatt bekövetkezett leépítéseknek és a behatárolt munkahelyteremtési lehetőségeknek tudható be, ám mindeközben a rugalmas foglalkoztatás hagyományos formái (határozott időre szóló szerződések, részmunkaidős állások, az egyéni vállalkozások) stabilnak bizonyultak, nőtt a szerződés nélküli munkavégzések aránya és (a mai napig) alacsony marad az atipikus foglalkoztatási formák elterjedtsége. Az Európai Bizottság Foglalkoztatási, Szociális és az Esélyegyenlőségi Ügyek Igazgatósága 2006-ban szakértői munkacsoportot bízott meg azzal, hogy tárják fel részleteiben is a vonatkozó kutatási, szakirodalmi hátteret, illetve az EU tagok illetve más OECD államok gyakorlatát a flexicurity modellek előkészíthetőségével kapcsolatban. A szakértői bizottság 2007-ben „Flexicurity Pathways” címmel tette közzé vitaanyagát, melyben négy lehetséges utat írt le a tagállamok számára (EC 2007). Közös bennük, hogy mindegyik hangsúlyozza a területi foglalkoztatási megállapodások, paktumok fontosságát.

AZ EURÓPAI SZOLIDÁRIS GAZDASÁGI MODELL ELSŐ LÉPÉSEI

A nehezen foglalkoztatható, valamilyen külső, területi, strukturális okokból vagy családi, személyes adottságból fakadó hátrányos helyzetű emberek munkaerőpiaci integrációját segítő megoldások együttesen alkotják egy adott ország szociális gazdaságát (social economy), melyben kitüntetett szerepet kapnak a társadalmi vállalkozásoknak (social enterprise). Tanulmányunk tárgya szerinti foglalkoztatási paktumok ezzel a kérdéskörrel stratégiai célként és támogatható tevékenységként egyaránt számolnak a társadalmi vállalkozásokkal, szociális szövetkezetekkel illetve kapcsolódó munkaerőpiaci szolgáltatásaikkal, és elsősorban nem munkajogi oldalról, hanem éppen a támogatáspolitikai eszközrendszerek pénzügyi jogi kérdései kapcsán (Balás 2018).

Az Európai Unióban már évtizedek óta alakuló szociális gazdasági modell, illetve ezen keretek között működő társadalmi vállalkozásokat egyre aktívabb szerepvállalásra ösztönzik elsősorban éppen a területi foglalkoztatási megállapodások alapján, a szubszidiaritás elve mentén. Ennek oka, hogy a lehető leghatékonyabb eredményeket biztosító, helyi szinten létrejött többszereplős hálózati együttműködések jelentenek elsősorban garanciát az adott térségen belül a szociális gazdaság fellendítésére,

szociális foglalkoztatási szint növelésére és az érintett lakosság életszínvonalának növelésére.

Az Európai Unióban a szolidáris gazdaság története az 1980-as évekre nyúlik vissza. Ekkor fogalmazódott meg először a helyi gazdasági szereplők jelentősége a komoly problémákat okozó magas munkanélküliség kezelésében. Az akkori gazdasági közösség (EGK) a II. világháború óta tartó folyamatos gazdasági konjunktúra csúcspontjára ért az 1970-es években, a hatalmas beruházások nyomán Nyugat-Európa ipari növekedése és az ezzel együtt járó energia és nyersanyag-igény szinte teljes foglalkoztatást hozott, a munkavállalókat (és ezzel együtt persze szakszervezeteiket is) nagyon erős alku pozícióba hozta, jelentősen növekedtek a bérek és az általános életszínvonal is. Az évtized végére azonban a gazdaság lejtmenetbe került, kezdetben az infláció, majd az olajválság okozta a gazdasági nehézségeket, de a foglalkoztatást leginkább a harmadik ipari forradalom hozta nehéz helyzetbe (Berend 2010). Az új forradalmi ágazatok (kommunikációs technológia, rakéte technikák, számítógépek stb.) felemelkedésével a hagyományosan sok százezer embert foglalkoztató nyugat-európai iparágak recesszióba kerültek, s a teljes foglalkoztatást átlagosan 12 százalékos munkanélküliség váltotta fel a 80-as években, mely aztán állandósult is.

Így a 90-es évek első felének legnagyobb traumát kiváltó komponense a foglalkoztatás alacsony szintje és a munkanélküliség egyre növekvő mértéke lett. Ebben a helyzetben a folyamatosan egységesülő Európai Gazdasági Közösségben erősödött az a felismerés, hogy a gazdaság további növekedése már nem választható el a foglalkoztatási probléma megoldásától és ebben közös, modell-szerű megoldásban kell gondolkodnia az érintett országoknak. A kialakult megoldás az lett, hogy meg kell fogalmazni közösségi szintű célokat, a foglalkoztatáspolitikát a közösségi politikák előterébe kell helyezni, de ez nem lett kötelező direktíva az egyes tagállamokra nézve. A fő kérdés akkor az volt, hogy a növekedés, a versenyképesség és a foglalkoztathatóság hogyan egyeztethető össze (László 2007).

1993-ban az Európai Bizottság Fehér Könyve¹³ (Growth, Competitiveness, Employment - The Challenges and Ways Forward into the 21st Century - White Paper) megfogalmazta a „Foglalkoztatás, növekedés, versenyképesség” fő célkitűzéseit¹⁴, ebben nevesítve a szolidárisabb gazdasági modellek szükségességét és hangsúlyozva a területi együttműködések szerepét. A Fehér Könyv átformálta az egyes államok foglalkoztatáspolitikai gondolkodásmódját és elvezetett oda is, hogy az 1997-es Amszterdami Szerződés¹⁵ a foglalkoztatáspolitikát már közösségi szintű prioritásként kezelte, és ennek megfelelően módosította a Római és az Európai Unióról szóló Szerződéseket. Később Luxemburgban döntöttek a kapcsolódó közösségi szintű foglalkoztatási irányvonalakról is, melynek megvalósítása ugyanakkor a tagállamok feladata lett.

A kapcsolódó szakpolitikai célok elérése érdekében az Európai Bizottság az ún. területi foglalkoztatási paktumok (TEP¹⁶), más néven térségi, helyi foglalkoztatási

¹³ Az Európai Bizottság fehér könyvei olyan dokumentumok, amelyek az Európai Unió (EU) egy meghatározott területére vonatkozó intézkedéseire irányuló javaslatokat tartalmaznak.

¹⁴ COM/93/700FINAL,

¹⁵ 1997. október 2-án írtak alá és 1999. május 1-én lépett hatályba.

¹⁶ Guide to Territorial Employment Pacts, Commission staff working document, november 1999.

partnerségek; foglalkoztatási megállapodások, egyezmények létrehozását elkezdte ösztönözni, ezek között hangsúlyozva, hogy a területi beavatkozásoknak a helyi ágazati szereplők foglalkoztatási és gazdaságfejlesztési stratégiáján kell alapulnia, kiemelt szempontot adva a szubszidiaritás elvének. Az Európai Tanács 1999. júniusi ülésén „Növekedés, foglalkoztatás, versenyképesség és fenntartható fejlődés” cím alatt pedig már közösségi szintű dokumentumot fogadtak el Európai Foglalkoztatási Paktum (EEP) néven. A paktum legfontosabb célja a gazdasági és foglalkoztatási folyamatok együttes befolyásolása volt, különös tekintettel a foglalkoztathatóságra, a munkaerőpiaci alkalmazkodásra és az esélyegyenlőség javítására (ECB 1999).

A szolidáris gazdaság fejlesztése persze külön forrásokat igényel, az Európai Szociális Alapról szóló 1081/2006/EK rendelet már expliciten támogatta a releváns nemzeti, regionális és helyi szintű érdekelt felek hálózatba szerveződésén keresztül partnerségek, egyezmények és kezdeményezések előmozdítását a foglalkoztatás és a munkaerőpiaci integráció területére vonatkozó reformokra való ösztönzés érdekében.

PARTNERSÉGI ELVEK A GYAKORLATBAN

A területi foglalkoztatási és gazdaságfejlesztési megállapodások (paktumok) létrehozása mögött az Európai Unió legfontosabb alapelvei húzódnak meg: a szubszidiaritás, a stratégiai gondolkodás, az innováció, a partnerség és a szociális biztonság. Ezek az alapelvek egyre hangsúlyosabban köszönnek vissza a stratégiai tervekben és a ráépülő támogatáspolitikában, valamint a támogatási eszközök felhasználást szabályozó pénzügyi jogi keretekben is. (Frivaldszky 2006). Az uniós regionális politika kimondott célja, hogy csökkentse a jelentős gazdasági, társadalmi és területi egyenlőtlenségeket, amelyek még mindig fennállnak Európa régiói között. Ha hagyjánk, hogy fennmaradjanak ezek az egyenlőtlenségek, azzal az EU alapzatának fontos tartóelemeit ásnánk alá, például a nagy egységes piacot (benne a munkaerőpiacot), a közös valutát, az eurót és az európai területi autonómiákat.

A paktumok szempontjából talán a legfontosabb alapelv a szubszidiaritás elve, melynek jól ismert értelmében a döntéseket a polgárokhöz lehető legközelebb kell meghozni. Ez azt is jelenti, hogy egy adott kérdésben csak akkor lehet európai uniós szinten dönteni, ha az hatékonyabb a nemzeti, regionális vagy helyi szintű döntéshozatalnál (Ciuhreanu 2010). A foglalkoztatási és munkaerőpiaci ágazatban a szubszidiaritás elve kifejezetten szorosan összefügg az arányosság és a szükségesség elvével is, amely szerint az uniós intézkedések, támogatások és ki-egyenlítő szolgáltató eszközök használata csak addig terjedhetnek, ameddig el nem érik a Szerződésben meghatározott célkitűzéseket. Bár a szubszidiaritás elvét először 1992-ben, az Európai Unióról szóló szerződésben (5. cikk) fogalmazták meg és az Amszterdami Szerződés 1997-ben kibővítette az elv alkalmazási körét és kimondta például, hogy valamennyi jogszabályjavaslatot és területi beavatkozást meg kell vizsgálni a szubszidiaritás elvének teljesülése szempontjából is, igazi kiteljesedését

csak a Lisszaboni Szerződés hozott tíz évvel később, 2007-ben. Ennek alapján még nagyobb érvényt kell(ene) szerezni a szubszidiaritás elvének, a szerződés ugyanis bevezette a tervezéskor széles körű helyi és regionális szintű konzultációk rendszerét, mely a területi paktumok szempontjából különösen fontos előírás.

Másik fontos alapelve a szociális biztonság kérdése. A foglalkoztatási partnerségek mögött az a felismerés is meghúzódik, hogy az embereknek elsősorban a foglalkoztatás biztonságára van szükségük, kevésbé az adott munkahely megtartásának biztonságára (Wilthagen 2004). A munkahelyváltások, illetve a munkahely elvesztésének gyakoribb előfordulása ugyanakkor azt is jelenti, hogy a munkahely elvesztése esetén a szociális védelem rendszerének kell közbe lépnie egyrészt a megélhetéshez szükséges minimális jövedelem biztosításával, másrészt a foglalkoztatás-, illetve munkaerőpiaci politika megújult eszközrendszerével, amely lehetővé teszi, hogy a foglalkoztatás minél előbb megkezdődjön más munkahelyen. Ez utóbbi eszközök közé tartozik az élethosszig tartó tanulás is, amely optimális esetben többszereplős; a munkáltatók, a munkavállalók és a munkaerőpiaci politika intézményei egyaránt elkötelezettek a képzés/továbbképzés nyújtása, illetve a képzésekben való részvétel mellett.

A harmadik fontos alapelv az innováció. A munkaerőpiaci diszfunkciók nem orvosolhatók új eszközök, módszerek iránti nyitottság és rugalmasság nélkül, érte ezalatt akár az eljárásrendek, akár az új pilot programok indításával kapcsolatos pénzügyi és technikai segítség rugalmas biztosítását. A foglalkoztatási paktumok életében a rugalmasság a munkaerőpiac általános irányváltása mellett az egyes munkahelyek, illetve munkáltatók rugalmas munkaszervezéséről is szól, melyben az emberek össze tudják egyeztetni a munkájukat a magánéletükkel; naprakészen tarthatják tudásukat és szükség esetén rugalmas munkaidő-beosztásban dolgozhatnak. Ehhez értelem-szerűen szükséges a képzés, továbbképzés, átképzés helyi elérhetőségének biztosítása is, ami ahhoz szükséges, hogy a munkavállalók szakmailag mindig naprakészek lehessenek és kibontakoztathassák képességeiket (Conti 2001).

A vállalkozások belső szervezetét és működését is érintő innováció jelentősége abban áll, hogy a korszerű és jól szervezett vállalkozások sikeresebben bánnak az új tudással és az új termelési eljárásokkal. Ez gazdaságilag erősebbé teszi őket és egyidejűleg javítják a munkakörülményeket, a munkahelyek minőségét, a termelékenységét és ezzel együtt a helyi életminőséget is. A jobb teljesítményű munkaszervezeteket kevésbé hierarchikus felépítés, a munkavállalóknak a döntéshozatalba történő nagyobb mértékű bevonása, a dolgozók nagyobb önállósága és érdekesebb feladatok jellemzik. A munkaidőjük alakításában élvezett nagyobb szabadság pedig segíti a munkavállalókat munkájuk és egyéb feladataik, pl. a gyermeknevelés vagy képzésben való részvétel összeegyeztetésében.

A negyedik alapelv a stratégiai tervezés fontossága a foglalkoztatással kapcsolatban. Ez sem hagyomány nélküli az Unióban. Az európai foglalkoztatási stratégia története 1997-re nyúlik vissza, amikor is az EU tagállamai megállapodtak arról, hogy közös foglalkoztatáspolitikai célkitűzéseket és célértéket dolgoznak ki, mint arra már utaltam (EB 2019). A stratégia legfőbb célja a munkahelyek számának és a fog-

lalkoztatás színvonalának növelése az Unióban. 1997-től a foglalkoztatási stratégia értékelési szempontjai között a foglalkoztatási ráta, a GDP növekedés, a női foglalkoztatási ráta és az 55-64 évesek foglalkoztatási rátája különös hangsúlyt kapott. 2020-tól e téren is kiemelt kezdeményezés lehet a munkaerőpiac korszerűsítése annak érdekében, hogy növekedjen a foglalkoztatottság szintjét és biztosíthatók legyenek a szociális modellek fenntarthatósága (Antonescu 2015). Ez azt jelenti, hogy új készségek elsajátításán keresztül lehetővé kell tenni a jelen és a jövő dolgozóinak, hogy könnyebben alkalmazkodjanak az új feltételekhez, illetve szükség esetén pályát váltsanak, hozzájárulva ezzel a munkanélküliség csökkenéséhez és a termelékenység növekedéséhez.

A stratégia alkotás kiemelten fontos a területi foglalkoztatási paktumok életében, mivel azok a területi stratégiák által indukált cselekvések egy hosszabb távú tervei a fenntartható és fejlődő helyi munkaerőpiac és annak integrációja elősegítésére. A foglalkoztatási paktumok lényegi eleme tehát, amelynek keretében a munkaadók, önkormányzatok, képzőintézmények, szociális intézmények, civil szervezetek, valamint a munkaügyi szereplők stb. közös stratégiát dolgoznak ki és összehangolják tevékenységeiket az adott térség foglalkoztatási és gazdasági helyzetének fejlesztése céljából.

Végezetül az ötödik alapelv a partnerség. A foglalkoztatási paktum vagy más néven partnerség már a nevében is viseli ezt, egy olyan nyitott együttműködési forma, ami azt jelenti, hogy bármelyik szervezet folyamatosan csatlakozhat a helyi partnerséghez. A partnerségi együttműködés fontos kiindulópontja ugyanis, hogy a foglalkoztatás színvonalának javítása, a munkaerőpiaci diszfunkciók kezelése nem nélkülözheti a munkaerőpiac szereplőinek összefogását, valamint a gazdasági és humánerőforrás stratégiák összehangolását. A célok érdekében szövetkező állami és helyi intézmények, szervezetek, forprofit és nonprofit gazdasági szereplők, munkaerőpiaci szolgáltatók, érdekképviseletek, önkormányzatok stb. együttműködési megállapodás aláírásával hozzák létre, alapítják meg a paktumot és hozzák létre a paktum munkaszervezeteit, határozzák meg az eljárásrendet és fogadják el a stratégiát. Ez a partneri együttműködés lehetővé teszi, hogy a munkaerőpiac különböző szereplőinek projektjei és tevékenységei egymást erősítsék, szinergikus módon hatékonyabbá téve azokat.

A fentiekben felsorolt alapelvek mentén létrejövő területi partnerségek, paktumok, helyi szinten létrejött többszereplős együttműködések elsődleges célja az adott térség gazdaságának fenntartása, fellendítése, foglalkoztatási szintjének és a lakosság életszínvonalának növelése. Az Európai Unióban fontos célként megjelölt területi kohézió számos magas szintű stratégiai dokumentumban deklarált célját egyrészt a munkaerő minőségének és foglalkoztathatóságának javításával, illetve munkaerőpiaci hátrányainak csökkentésével, másrészt a régiók fejlődési potenciálját biztosító munkaerő minőség és tudás fejlesztésével lehet elősegíteni (Camagani 2010).

Az uniós szakpolitikai célok egyik legfontosabbja a területi különbségek csökkentése (kohéziós politika) területi sajátosságokon alapuló fejlettségbeli különbségek

csökkentésének kérdése (Kulcsár 2003). E témakör megvitatása az 1990-es évek eleje óta zajlik az Unióban, és ahogy újabb és újabb országok csatlakoztak az EU-hoz, egyre nagyobb szükség lett arra, hogy az európai terület fejlődésére figyelmet fordítson a közösség. A területi kohézióról szóló Zöld könyv¹⁷ (COM(2008)616) rögzíti annak fontosságát, hogy Európa teljes területének lehetősége nyíljon hozzájárulni a növekedésre és a foglalkoztatásra irányuló menetrendhez, s azt is megállapítja, hogy az „európai foglalkoztatási stratégia jelentősen hozzájárul a humántőke fejlődéséhez, mivel elősegíti a jobb oktatást és a különböző területeken új készségek elsajátítását” (EC 2008). Emellett a foglalkoztatási iránymutatások három átfogó célkitűzésének egyike a területi kohézió.

A területi különbségeket a legtöbb esetben a helyi (gazdasági, önkormányzati és non-profit) szereplők összefogására építő, vagy azok bevonásával előkészített és végrehajtott komplex programokkal, a munkaerőpiaci részvételben s jövedelmekben megmutatkozó különbségeket pedig a munkaerő foglalkoztathatóságának, minőségének, termelékenységének és versenyképességének javításával lehet csökkenteni. A 2021-27-re vonatkozó öt kohéziós szakpolitikai cél közül¹⁸ háromhoz közvetlenül is hozzá tudnak járulni a foglalkoztatási paktumok által megvalósított helyi beavatkozások. Az Intelligens Európa stratégiai cél dedikáltan az innováció, a digitalizálás, a gazdasági átalakulás, valamint a kis- és középvállalkozások támogatásán keresztül jut érvényre, a Szociálisabb Európa stratégiai cél a minőségi foglalkoztatás, oktatás, társadalmi befogadás és az egészségügyi ellátáshoz való egyenlő hozzáférés biztosításán keresztül, a Polgáraihoz közelebb álló Európa célja pedig a városi és vidéki térségek fenntartható és integrált fejlesztése révén.

Ezen célok uniós foglalkoztatáspolitikai részévé emelése azonban nem csak a korábbi évek gyakorlatán alapult. Nagyban hozzájárult, hogy éppen a legnagyobb globális vetélytárs, az Egyesült Államok munkaerőpiacán nagyfokú rugalmasság érvényesül mind a mai napig, melyet megfelelő eszközökkel és területi partnerséggel az EU-ban is lehet érvényesíteni. Ez egyrészt megkönnyíti a vállalkozások alkalmazkodását akár a helyi, akár a regionális vagy globális konjunktúra alakulásához, másrészt nagyban hozzájárult ahhoz, pl. az Egyesült Államok munkaerőpiacán, hogy a munkavállalók számára is kedvező dinamika érvényesül: bár könnyű elveszíteni a munkahelyet, a munkanélküliség átlagos időszaka rövid, a vállalkozások könnyen alkalmaznak munkaerőt, éppen azért, mert nem jár jelentős nehézséggel az esetleg szükségessé váló leépítés. A tengerentúlon a 2020-as év Covid-19 pandémia káros gazdasági hatásának kivédésében és a helyi gazdaság gyors talpra állásában is szerepe volt az amerikai munkaerőpiac rugalmasságának. Európában a munkajogi környezet egyelőre sokkal rugalmatlanabb és korántsem egységes a tagállamok tekintetében, éppen ezért a megfelelő rugalmasságot csak az állami pénzügyi támogatások célzottsága és a területi partnerség együttese tudja biztosítani.

¹⁷ https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/terco/paper_terco_hu.pdf

¹⁸ PO1: Intelligens Európa, PO2: Zöldebb, karbonmentes Európa, PO3: Jobban összekapcsolt Európa, PO4: Szociálisabb Európa, PO5: Polgáraihoz közelebb álló Európa

A PAKTUM, MINT JÓ GYAKORLAT

Mindezen foglalkoztatási problémák megoldásának egyik kulcskérdése a társadalmi párbeszéd (Ozaki 1999), ezen belül is az, hogy az érintettek valamennyien elfogadják a változást és felelősséget vállaljanak a változás folyamatáért. Az integrált területi foglalkoztatási politikák is azokban az országokban a legsikeresebbek, amelyekben a társadalmi párbeszéd kiterjedt és hatékony, amelyekben a társadalmi partnerek egymás közötti és az állami hatóságok iránti bizalma is erős. Társadalmi-gazdasági partnerségek, paktumok erősítése helyi szinten olyan jó gyakorlata lett ez elmúlt évtizedek alatt az Európai Uniónak, amely, ha rugalmasan felhasználható pénzügyi eszközökkel is rendelkeznek, biztosítani tudják a munkaerőpiaci kihívásokhoz való sikeres lokális alkalmazkodást (lásd Business Europe 2007).

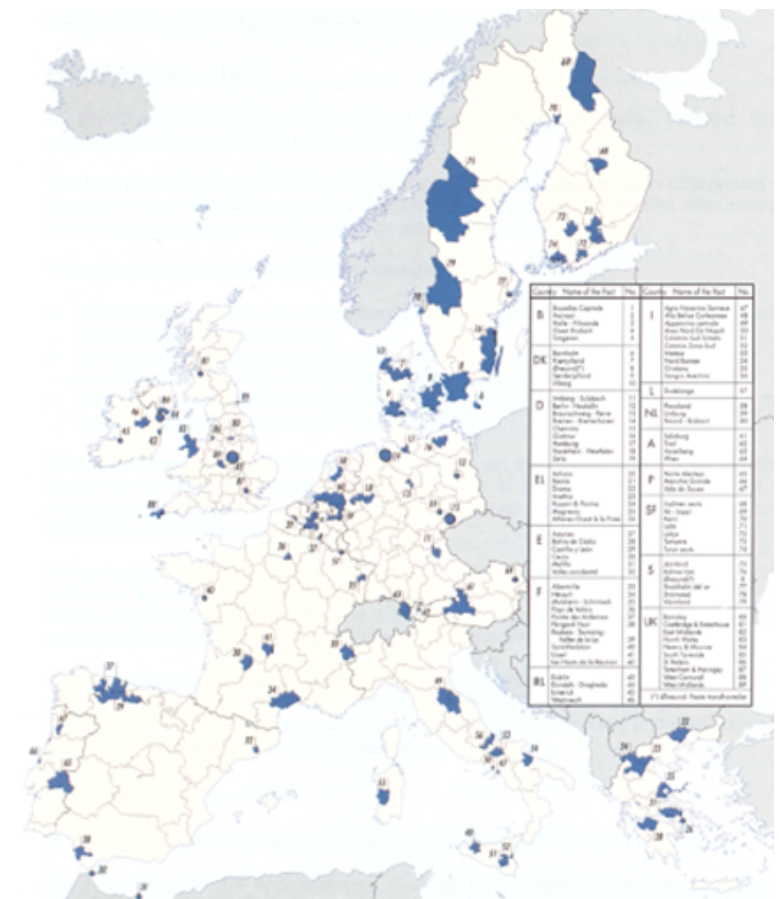
Az uniós terminológia szerint a területi foglalkoztatási paktum gyakorlatilag egy foglalkoztatási célú társadalmi szerződés, megállapodás egy-egy gazdaságilag szervesen összetartozó, organikus térség munkaerőpiacon kompetens intézményei, szervezetei, vállalkozásai között. Sokszínű térségi szereplők (kamarák, képző intézmények, foglalkoztatás támogató szervezetek, szakképzők, felnőttképzők, felsőoktatási intézmények, önkormányzatok, civil szervezetek, társadalmi vállalkozások stb.) szerződésben rögzített összefogása annak érdekében, hogy feltérképezzék a térségükben, régiójukban a munkahelyteremtés, a humán erőforrás fejlesztés lehetőségeit, összehangolják a helyi erőforrásokat, közös stratégiát, cselekvési tervet dolgozzanak ki és valósítsanak meg a foglalkoztatás elősegítése érdekében.

Az Európai Bizottság ösztönzésére, szoros együttműködésben a tagállamokkal 1997-ben indult az első kísérleti program Területi Foglalkoztatás Paktum (TEP) néven. Ezzel a kísérleti akcióval a Bizottság több mindenre törekedett egyszerre. Egyrészt szeretett volna hozzájárulni a régiók és azon belül egyes társadalmi csoportok közötti jelentős különbségek csökkentéséhez az Unióban, ezzel is támogatva a gazdasági és társadalmi kohézió erősítését, mint fontos uniós célt. Mivel az európai regionális politika legfőbb célja ez, logikus megközelítés volt a foglalkoztatás tekintetében is középpontba állítani a területi dimenziót. Ráadásul a már elfogadott európai foglalkoztatási stratégia is alkalmazott területi megközelítést, ezzel is koherenciában volt a paktumok életre hívása. Ez a területi dimenzió létfontosságú, ha hatékony, fenntartható hatást akarunk gyakorolni a munkaerőpiacra és ösztönözni szeretné a Község a munkaerőpiacban rejlő helyi potenciál kiaknázását. Végezetül deklarált törekvés volt az első, kísérleti paktumok kapcsán, hogy hozza közelebb a közösségi politikát az állampolgárokhoz, fokozva szerepüket a fejlesztéspolitika alakításában és gyakorlati végrehajtásában.

A paktumok létrehozását támogató Struktúrális Alapból 1997-1999 között 1600 millió eurót fordított a kísérletre az EU. A beavatkozás két fő célkitűzés köré épült. Az egyik cél az adott területi egység összes regionális szereplőjének mozgósítása volt a munkanélküliség elleni küzdelemben, a másik cél pedig a strukturális

foglalkoztatási politikák megerősítése volt. Ezen túlmenően már ekkor megjelentek az előzőekben ismertetett alapelvek, amelyek közül négyet a mai napig a paktumok alapelvei között találunk: az alulról felfelé való szubszidiáris építkezés (bottom-up), a partnerség, az integráció és az innováció elvét. Az első kísérlet során 89 paktum alakult meg az Unióban, helyi és határokon átnyúló partnerségeket alakítottak ki és innovatív, kísérleti foglalkoztatási programokat finanszíroztak. A 15 tagországban, 830 szervezet bevonásával létrejött kísérleti paktumok több mint 55 ezer új munkahelyet teremtettek (EC 1999:5).

A kísérleti akció sikere nyomán az Európai Bizottság a paktumok (TEP-ek) eszközét beépítette a 2000-2006 közötti fejlesztési időszak strukturális alapjaiba és elindította a helyi önkormányzatok és a paktum koordinátor szervezetek közötti rendszeres tapasztalatcserét is. A következő tervezési időszakban is megmaradt – ekkor már bővülő forrásokkal – a paktumok finanszírozása és szervesen beépület a tagállamok által megvalósított fejlesztési tervekbe (Fedor 2018).

forrás: Territorial employment pacts: 61 operational tools. Office for Official Publications of the European Communities, 1999

A fejlesztési ciklus közepén kibontakozó 2008-as gazdasági világválság hatására azonban az Európai Uniónak is újra kellett gondolnia a jövőre vonatkozó terveit. Az Európa 2020 stratégia erről szólt, mely a 21. század európai szolidáris piacgazdaságának képét vázolta fel. Az Európa 2020 három, egymást kölcsönösen megerősítő prioritást tartott szem előtt: az intelligens növekedést (tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása), a fenntartható növekedést (erőforráshatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság) és az inkluzív növekedést (magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság kialakításának ösztönzése). A területi foglalkoztatási paktumok ez utóbbi prioritáshoz közvetlenül is kapcsolódtak, így 2010 után a stratégia megvalósítása érdekében újabb pénzügyi erőforrásokat alakított ki a Bizottság a tagállamok számára (EU Network 2020). A területen érdekelt felek széles köre, lokális hálózata volt hajlandó újszerű projekteket tervezni és végrehajtani helyi szinten a paktumok koordinálásában.

Bár a paktumok európai szinten sokszínűvé váltak a helyi igényeknek megfelelően, alapvetően kétféle modell jött létre: az ún. disztributív és az integratív paktumok (Barbera 2001). Az előbbi meghatározás azokra a paktumokra vonatkozik, ahol a helyi szereplőknek sikerül hozzáférni a közvetlen pénzügyi erőforrásokhoz és ők osztják el azokat a területen. Ezek nem feltétlenül javítják az erőforrás allokációt, a kölcsönös kapcsolatokat. Az utóbbiak azokra a paktumokra vonatkoznak, amelyekben a konzultációs folyamaton van a hangsúly, stabilan együttműködő és megbízható koalíciókat szándékolnak a helyi szereplők között (Galletto 2008).

A 2014–2020 közötti kohéziós politika a területi koherencia és a szinergiák elérése révén új eredményekre összpontosított és egyszerűsítette a területi kiegyenlítés érdekében felhasználható forrásokhoz való hozzáférést. A jogalkotási rendszer két fő szabályozást írt elő: az egyik az Európai Területi Együttműködésre (ETC) való fókusz, a másik pedig az Európai Területi Együttműködési Csoportra (ETCG). Az új eljárásrend néhány kulcsfontosságú változást vezet be, a célkitűzéseknek ugyanis világosnak és mérhetőnek kell lenniük valamint a nemzetközi és nemzeti jogi keretek közé is be kellett illeszteni. A 2014–2020 közötti kohéziós politika valóban innovatív eleme azonban az integrált műveletek megkönnyítése és ösztönzése lett az ún. integrált területi beruházások (ITI) révén (Saghin 2013:89)

Az Európai Unió Bizottsága legutóbbi, a területi foglalkoztatási paktumokat is érintő releváns foglalkoztatási jelentése¹⁹ 2019 decemberében készült el, amely áttekintést ad a foglalkoztatási és szociális fejleményekről, valamint a tagállamok foglalkoztatáspolitikáira vonatkozó tagállami reformintézkedésekről. A jelentés megállapította, hogy a munkaerőpiaci feltételek javulásával a foglalkoztatási támogatások jellemzően csökkennek, azonban több tagállamban továbbra is léteznek pénzügyi ösztönzők a különleges csoportok munkaerőpiaci integrációjának elősegítése érdekében. A dokumentum megerősíti, hogy az aktív munkaerőpiaci intézkedések hozzájárulnak a foglalkoztatási eredmények és a munkaerőpiac működésének

javításához egyaránt. A jelentés azt is megállapította, hogy az aktív munkaerőpiaci intézkedésekben való részvétel terén továbbra is komoly különbségek találhatók az egyes tagállamok között, nevesítve a munkaerőpiaci szolgáltatásokra és intézkedésekre fordított kiadásokat. Ennek értelmében az aktív munkaerőpiaci intézkedésekbe legkevesebbet befektető tagállamok azok, amelyekben az aktív munkaerőpiaci intézkedések rendszerének egy jelentős részét az ESZA forrás társfinanszírozza és ezért ezekben az országokban megkérdőjelezhető a rendszer hosszú távú fenntarthatósága.

Mindeközben az állami foglalkoztatási szolgálatoknak folytatni kell a megkezdett reformjaikat, korszerűsíteni kell a szolgáltatásaikat a kulcsfontosságú területeken. Az Európai országok jelentős része 2008 óta törekszik az álláskeresői ellátások általi lefedettség javítására, különböző intézkedéseket hoztak, lazítottak a jogosultsági feltételeken, a jogosultságot kiterjesztették a korábban kizárt csoportokra is. Ezen jogosultságok célzásában a területi foglalkoztatási partnerségek által adott bemene-ti információk alapvető fontosságúak.

Európában a munkaügyi kapcsolatok meghatározó jellemzője a társadalmi párbeszéd, amely az európai szociális modell központi eleme. A 7. számú foglalkoztatási iránymutatás és a szociális jogok európai pillére direkt módon is felszólítja a tagállamokat, hogy biztosítsák a szociális partnerek bevonását a vonatkozó reformok és szakpolitikák kidolgozásába. Ennek egyik terepe a területi foglalkoztatási együttműködések rendszere, ám Európában a társadalmi párbeszéd nemzeti rendszerei közötti különbségek főképp az intézményi kerettel és a szociális partnerek működési kapacitásával függenek össze.

Európában sokan vallják, hogy a civil társadalom kulcsszerepet játszhat a szakpolitikai – így a foglalkoztatáspolitikai – reformok kidolgozásában és végrehajtásában, támogatva a vonatkozó jogszabályokat és kormányzati fellépéseket. A 2019 júliusában elfogadott felülvizsgált foglalkoztatási iránymutatásokban foglaltak szerint is, adott esetben a tagállamoknak figyelembe kell venniük a témában érintett társadalmi szervezetek foglalkoztatási és szociális kérdésekkel kapcsolatos tapasztalatait. Részben ezen ágazati és területi visszajelzések alapján egyes tagállamok intézkedéseket tettek annak érdekében, hogy megerősítsék az aktív munkaerőpiaci intézkedések rendszerét (jellemzően fő szempont az egyszerűsítés és a korszerűsítés volt), más tagállamok viszont az egyénre szabott szolgáltatások nyújtását kívánták fejleszteni, a foglalkoztatottakra vonatkozó konkrét célok kitűzésével.

Az intézkedések célja minden esetben a munkaerőpiaci programok hatékonyságának és a szolgáltatás minőségének javítása volt, a szükséges források csökkentése mellett. Az álláskeresőket magas, közepes vagy alacsony foglalkoztatási esélyeknek megfelelő csoportokba sorolják, attól függően, hogy mennyire valószínű a munkaerőpiacra való visszatérésük. A tartósan munkanélküli személyek munkaerőpiaci integrációjáról szóló tanácsi ajánlás értékelése rámutatott, hogy a tagállamok jelentős előrehaladást értek el e téren. Az álláskeresői ellátások területén a közelmúltban végrehajtott reformok elsősorban a programok általi lefedettségre és azok hatékonyságára helyezték a hangsúlyt és egyes tagállamokban jelentős változásokat

¹⁹ Az Európai Bizottság és a Tanács által készített együttes foglalkoztatási jelentésről az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 148. cikke rendelkezik.

hoztak. Ez nem valósulhatott volna meg a társadalmi, szociális partnerek részvétele nélkül, a tagállamok többségében ezen szereplők aktív partnerek a szociális és foglalkoztatási területek szakpolitikáinak és reformjainak kidolgozásában és végrehajtásában. Magyarországon az utóbbi években a társadalmi partnerek bevonódási lehetőségei nemzeti szinten erősen korlátozódtak, lokális szinten azonban éppen a területi foglalkoztatási paktumokon keresztül jelentősen bővültek. A magasabb hozzáadott értékű beruházások ösztönzése, az ipari termelés teljesítményének növelése a munkaerő hatékonyságának, termelékenységének fejlesztése, a technológia váltás gyorsítása szükséges (Christofakis 2001)

ÖSSZEFOGLALÁS

A területi foglalkoztatási paktumok rendszere mind a magyar, mind pedig a tágabb európai térség versenyképességének fenntartását közvetlenül is szolgálja, a gazdaság humán feltételeinek megteremtése és fenntartása pedig a közös európai jövő egyik legfontosabb kihívása. A ma ismert világot hamarosan totálisan átformálja a szemünk előtt zajló ipari-gazdasági átalakulás. Az európai civilizáció eddig három ipari forradalmat élt meg, a gőzgépek, szerelőszalagok és az automatizáció forradalma után most egy teljesen új, ún. negyedik ipari forradalom zajlik. A legújabb ipari forradalomban a fizikai gépek és tárgyak egy információs hálózatba kapcsolódnak, a reálgazdaság egyetlen hatalmas, intelligens, komplex rendszerbe integrálódik (Castells 2005). A kapcsolódó Ipar 4.0 pedig olyan koncepció, amely az újkeletű forradalom kihívásaira ad válaszokat, mégpedig elsősorban az ipari folyamatok teljes digitalizációjával. Nem csupán a technológia térhódításáról van szó, hanem az üzleti folyamatok, kulturális szintek, munkaszervezési módok, az oktatás teljes paradigmaváltásáról is. Új munkakörök, új termékek, ellátási láncok, gyártási folyamatok születnek, a kreativitás, a kooperáció, a kapcsolatok, a kompetenciák még értékeesebbé válnak. Az átalakulásnak várhatóan azok a nemzetek lesznek a nagy nyertesei, amelyek a magas hozzáadottértékű, sok humán befektetést igénylő termelésre rendezkednek be. Az új világ más követelményeket támaszt majd a jövő dolgozóival szemben is. A becslések alapján több millió munkahely szűnik meg Európában az évszázad közepéig, sok százezer Magyarországon, bár új munkahelyek teremthetnek is, de a megszűnő és az előálló munkahelyek nem ugyanazokat a képességeket igénylik, ezért óriási felelőssége van a foglalkoztatóknak abban, hogy a jövő versenyképes munkaerőjét kiképezzék.

A negyedik ipari forradalom számos fizikai és digitális technológia, a fejlett elemző-rendszerek, a mesterséges intelligencia, a kognitív technológiák és a dolgok internete kombinálásával lehetőséget kínál arra, hogy valóban digitális vállalkozások jöhesse-
nek létre, amelyek a jelenleginél jóval több és pontosabb információ birtokában hozhatnak döntéseket akár a foglalkoztatást is érintő kérdésekben.

A gyorsuló ütemben öregedő európai társadalomnak nagy kihívása a gazdasági és társadalmi jólét fenntartása. Az eredetileg német kezdeményezésként született

Ipar 4.0 mára nemcsak a német gazdaságfejlesztési stratégiájának alapja kell, hogy legyen, ennél sokkal többről van szó. Nagy lehetősége arra, hogy megállítsa térségünk folyamatos gazdasági, geopolitikai, kulturális térsévesztését sőt, visszajára fordítsa a trendet. Az alacsony munkabérrel versenyző feltörekvő országokkal szemben a magas szintű automatizáció az egyik leghatékonyabb fegyver, a hazai gazdaságnak a tőkeigényes, de magasabb hozzáadott értékű termelés felé kell elmozdulni. Ehhez pedig a humán szférába kell most a legtöbbet befektetni a foglalkoztatóknak is, a munkavállaló a legfőbb értéké kell, hogy váljon. A felelős foglalkoztatásnak nem megkerülhető, általános gyakorlattá kell válnia.

A területi foglalkoztatási paktumok eredeti alapelvei között megfogalmazott autonóm tagok partnerségének a jövőben ismét nagyobb jelentősége kell, hogy legyen. Hiszen az állandóan változó világunkban, a technika gyors ütemű fejlődése következtében az új kihívásoknak, kockázatoknak (Beck 2003) megfelelni – legyen szó akár informatikai támadásokról, egy újabb globális gazdasági krízisről, ipari forradalomról, környezeti változásokról, vagy éppen pandémiáról –, rugalmasan alkalmazkodni csak területi összefogással, partnerségben lehet.

TRODALOM

- Antonescu, D. (2015) Territorial Pact in context of Europe 2020. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 188. pp. 282- 289.
- Balás, G. – Jakab, G. - Koltai, L. – Kovács, I.V. - Ruszkai, Zs - Sziklai, I. (2018) Az Európai Szociális Alap 60. éve. In: Balás, G. – Koltai, L. (szerk.) *Humánfejlesztés-politika Magyarországon. HÉTFA Kutatóintézet*
- Beck, U. (2003) *A kockázat-társadalom - Út egy másik modernitásba. Századvég.*
- Berend, T. I. (2010) Két válság között: Európa átalakulása 1973–2010. In: *Magyar Tudomány*, 2010. 171. évf. 10. sz.
- Business Europe (2007) Európai munkaerőpiaci kihívások: Az európai szociális partnerek közös elemzése. 2007. október. <http://erc-online.eu/wp-content/uploads/2014/04/2008-00517-E.pdf>
- Camagani, R. (2010) Territorial Cohesion: A Theoretical and Operational Definition, In: *Scienze Regionali*, 9, 1, pp.115-118
- Castells, M. (2005) *Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra I. kötet: A hálózati társadalom kialakulása.* Budapest, Gondolat – Infonia
- Christofakis, M. (2001) *Local development and Regional Policy*, Papazisis, Athens
- Ciuhreanu, A. T. et al. (2010) Study on identifying the consultancy needs of the members of the territorial pact and the county partnership in the Center Region. In *Annals of the University of Petrovici, Economics*, 10 (3), 2010, 95-104 95, <http://upet.ro/annals/pdf/20100310.pdf> (Working Papers).
- Conti, S. – Giaccara, P. (2001) *Local development and competitiveness.* Kluwer Academic Publishers
- EC (1993) *Growth, Competitiveness, Employment - The Challenges and Ways Forward into the 21st Century - White Paper, COM/93/700FINAL_*
- EC (1999a) *Guide to Territorial Employment Pacts*, Commission staff working document, november 1999
- EC (1999b) *Territorial employment pacts: 61 operational tools.* Office for Official Publications of the European Communities, 1999
- EC (1999c) *A Bizottság közleménye Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*, Brüsszel, 2010.3.3. COM(2010) 2020 végleges

- EC (2006) Employment in Europe 2006. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- EC (2007) Flexicurity Pathways. Turning hurdles into stepping stones. Report by the European Expert Group on Flexicurity.
- EC (2008) A területi kohézióról szóló Zöld könyv (COM(2008) 616) végleges https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/terco/paper_terco_hu.pdf
- EC (2019) Javaslat a Bizottság és a Tanács együttes foglalkoztatási jelentésére amely a következőt kíséri: a Bizottság közleménye a 2020. évi éves fenntartható növekedési stratégiáról. COM(2019) 653 végleges
- ECB (1999) Monthly Bulletin, June 1999, https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/mb199906_focus04.en.pdf
- EU Network (2020) EU Network of Public Employment Services Strategy to 2020 and beyond <https://www.pesnetwork.eu/download/pes-network-strategy-2020-and-beyond/>
- Eurobarometer (2006) European Employment and Social Policy. Special Eurobarometer.
- Fedor, A. (2018) A foglalkoztatáspolitikai finanszírozása az Európai Unióban. In: Sebők, M. (szerk.): A munka világa a 21. század elején. Saxum Kiadó
- Frey, M. – Koltai, L. – Simonyi, Á. (2011) Az európai foglalkoztatási stratégia végrehajtásának értékelése és perspektívája. In: Kitekintés a hazai foglalkoztatáspolitikai előtt álló kihívásokra az uniós foglalkoztatáspolitikai keretek tükrében – Összefoglaló és háttér tanulmányok. A jövő munkahelyeiért I. kötet: HÉTFA Kutatóintézet Kft.,
- Frivaldszky, J. (2006) Szubszidiaritás és szolidaritás az Európai Unióban. szerk. Ocipe-FFA. Budapest
- Galetto, M (2008) Patti territoriali e sindacato. Gli otto casi della provincia di Torino. https://air.unimi.it/retrieve/handle/2434/44544/15255/tesi_new.pdf
- IDELE Year 2 Report (2008) Identification, Dissemination and Exchange of Good Practice in the Field of Local Employment Development and Promoting Better Governance. ECOTEC Research and Consulting Limited http://www.ecotec.com/idele/resources/download/IDELE_year2_report.pdf
- Kulcsár, L. (2003) Territorial Policy during the Post-Socialist Period in Hungary. In: Eastern European Countryside, 9, pp. 145-158.
- László, Gy. (2007) Munkaerő-piaci politikák, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs 2007
- Ozaki, M. (1999) Negotiating flexibility. The role of the social partners and the State. Geneva, ILO.
- Saghin, I. at all (2013) Rethinking the Territorial Pact on the Context of European Territorial Cohesion. In: Journal of Urban and Regional Analysis, vol. V, 1, 2013, p.89 - 98
- Silver, H. (1994) Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. International Labour Review, Vol. 133, 1994
- Vignon, J. (2011) Solidarity and responsibility in the European Union, Policy Brief No. 26, Notre Europe;
- Wilthagen, T. (2004) Balancing flexibility and security in European labour markets. Working paper at the Conference on Recent Developments in European industrial relations. SER.
- Wilthagen, T. (2007) Flexicurity Pathways, Expert Group on Flexicurity. Interim report, 04.

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA, A SZEMÉLY AUTONÓMIÁJA ÉS JOGI KIHÍVÁSOK

Major Gyöngyi¹

Mottó:

„Az igazi veszély nem az, hogy a számítógépek emberek módjára gondolkodnak majd, hanem az, hogy az emberek fognak úgy gondolkodni, mint a számítógépek.” (Sydney J. Harris)

„Összeolvadhatnak-e az emberek az MI-vel? Vajon a tudat a kifinomult intelligencia elkerülhetetlen mellékterméke?” (Schneider, 8 March, 2021)

Absztrakt

A tanulmány a mesterséges intelligencia és az ember formálódó viszonyrendszerében, sajátos „konnectográfában (összekapcsoltságban) felveti egy új autonómiaértelmezés szükségét, amely alapul szolgálhat olyan szabályozási rendszer megalkotásának, amely segítségével a mesterséges intelligencia által kínált előnyök megőrizhetőek, miközben átlátható, megbízható és biztonságos marad a használatuk.

Az önfejlesztő gép alapján logikai probléma, a valós, autonóm intelligencia kérdésköre azonban több mint logikai probléma. A számítási kapacitás fejlesztése mellett egyre indokoltabbá válik annak felvetése, hogy vajon az információszerződés milyen szintjén jelenhet meg a tudat.

A tanulmány célja, hogy rávilágítson a mesterséges intelligencia kapcsán felmerülő feketedoboz hatás miatti szabályozási paradoxonra. Par excellence azt hangsúlyozza, hogy az ismeretlen technológiára adott adekvát jogi válaszok a tudományos alapokon feltárt kockázatoktól függenek (precaution principle), jóllehet ezeknek a kockázatoknak az értelmezése már egy új szemléleti rendszert igényelhet.

Kulcsszavak: MI, autonómia, intelligencia, szabályozás, feketedoboz, precaution principle

¹ PhD, közgazdász, a Kortárs Női Reflexiók Fórumának elnöke, major.gyongyi@gmail.com

ARTIFICIAL INTELLIGENCE, AUTONOMY OF THE PERSON AND THE LEGAL CHALLENGES

ABSTRACT

The article demonstrates the need for a new interpretation of autonomy in the relational system or connectography of man and artificial intelligence, which can serve as a basis for the creation of a new regulatory system that preserves the advantages provided by artificial intelligence, while its use remains transparent, responsible, and safe.

The self-improving machine itself poses a logical question, however, the problematic of autonomous intelligence is more than a question of logic. Beside developing processing capacity, it is more and more reasonable to deal with the question: at what level of information management can consciousness appear?

The aim of the article is to draw attention to the paradoxical regulation of artificial intelligence due to the black box effect. It particularly stresses that adequate legal answers to the unknown technology depend on the scientifically analyzed risks (precaution principle), in spite the fact that the interpretation of these risks may need a new system of approach.

Keywords: *AI, autonomy, intelligence, regulation, black-box precaution principle*

BEVEZETÉS

A tanulmány a hálózati valóság szubjektumának önreflexív változásaira koncentrálva a szubjektum autonóm realizálási lehetőségeit vizsgálja. Az aktuális technológiai és társadalmi mozgások hatásaiban annak feltárására törekszik, hogy a digitális korban mely tényezők mozgatják, vagy paradox módon éppen – a technológiai attitűdök általi leszabályozottságban – gyengítik a személy autonóm lehetőségrendszerét.

A tanulmány kiinduló tézise az, hogy a mesterséges intelligencia (MI) realitása az önmegértés új folyamatába helyezi az embert, és ebben a sajátosságosan objektívizáló folyamatban a szubjektum önmegnyilvánulási lehetőségei jelentősen kell, hogy módosuljanak ahhoz, hogy átlátható, jogilag értelmezhető és szabályozható maradjon a használatuk. Az új – a technológia által teremtet – valóság lényegének éppen azt tekintjük, hogy az MI által meghatározott valóságban az emberi létezés megszűnik önmaga instanciájává válni. „Az emberi test és a technika ötvözése következtében egy olyan kiszámíthatatlan útra fog lépni az emberiség, melynek során a fejlődés mértékét és annak hatásait már nem is leszünk képesek kontrollálni. (Klemensits-Eszterhai, 2017. június 1.)

A tanulmány a következő évtizedek meghatározó dilemmájaként veti fel azt, hogy a digitalizáció univerzális performanszában hogyan értelmeződik majd a személy autonómiája.

Az intellektuális kihívás ugyanis immár nem az, hogy megváltoztatható-e az élő rendszer, megváltoztathatóak-e a törvényszerűségei², hanem éppen az, hogy a vizionálható változtatások perspektívájában meddig tud megmaradni az élő rendszer annak, aminek az MI valósága előtt tekintettük. Par excellence a kérdés az az, hogy vajon a változások hatására a szubjektumot értelmezhetjük-e reziliencia határán belül továbbra is a létezés autonóm aktorának.

Következésképpen az aktuális helyzetben a tényleges kihívás az az, hogy előzetes tapasztalatok nélkül, minden korábbtól gyökeresen eltérő társadalomszerveződési feltételek között hogyan találhatók meg azok a jogi megoldások, amelyek az új viszonyrendszer koordinálására képesek. Lényeges tehát a figyelmet arra fordítani, hogy a jelenségben mi az, ami ténylegesen új, melyek azok a motívumok, amelyek a történelem folyamán, más technológiai fejlettségi szinten nem-, vagy nagyon másképp jelentkeztek.

A jelenlegi helyzetben a megoldásokat a múltból és a társadalomszervezési körülményekből származó tapasztalatok nélkül kell keresni, amelyek teljesen eltérnek mindentől, amit eddig láttunk. Ezért fontos, hogy megtudjuk, mi az új ebben a jelenségben, és milyen olyan új indítékok vannak a háttérben, amelyek a technológiafejlesztés egy korábbi szintjén másképp vagy egyáltalán nem jelentek meg. A tanulmány interdiszciplináris megközelítésben tárgyalja a társadalmi és jogi összefüggéseket, feltételeket és hatásokat.

Általános módszertani kerete a várható hatások leíró-analitikus értékelése. A szinergiakutatást alapul véve³, rendszeralapú megközelítést alkalmazva igyekszik megfogalmazni a jövő humánbiztonsági dilemmájának az alapját, és az ember természetes-technológiai környezetének változásában fogalmazza meg a vizsgálandó kérdéskört: Milyen kihívást jelentenek ezek a technológiai változások a biztonságpolitika számára? Milyen új jogértelmezésben válik kezelhetővé az ember-gép kapcsolatának új rendszere?⁴

2 Vélhetően megkerülhetetlenül válik az ember fogalmának és a vele kapcsolatos tapasztalatoknak az átértékelése, ami a kérdések sorozatát veti fel: Mit jelent élőnek lenni, mi tesz valakit emberivé, mi tekinthető az emberit felülmúlónak? Az emberi faj milyen változásait vagyunk képesek elfogadni? Kinek a szemszögéből tekintünk valamit korrekciónak? Kinek a szempontjából tekintünk valamit „élőnek” és „emberinek”? (Brooks, 2003) Miféle emberi lényeket akarunk létrehozni? Gépeink és számítógépeink hús-vér másolatát? Vagy mindenségre nyitott tudatú lényeket, olyan szervezeteket, amelyek boldogan fejlődnek valamilyen, még soha nem látott irányba? (Csikszentmihályi, 2003)

3 „A szinergia nemcsak az együttműködést, hanem az abból fakadó hatásokat is magában foglalja. A szinergia elméleti háttérül a vezetéstudomány szolgál. Ennek megfelelően a szinergiát pozitív következményekkel járó, valamely hatást támogató, illetve a negatív következményeket mérséklő vagy megszüntető fogalomként értelmezzük. A szinergia ellentétpárja az értéktérmetést akadályozó antagonizmus vagy antiszinergia, tehát az az értékvesztés, amennyivel csökken a realizált szinergia szintje a szinergiapotenciálhoz képest. A diszszinergiáról a német szakirodalom átfogó elméleti háttérrel rendelkezik. A rendszerelmélet ráirányította a figyelmet a rendszer egyes elemeinek viszonyrendszerére, a köztük érvényesülő kölcsönhatásra, változásaira. Mindazonáltal szinergiakutatásunk szempontjából a kölcsönhatások vizsgálata kerül a középpontba, mivel a hangsúly a szereplők (alkotóelemek) együttműködésére helyeződik.” (Báger-Parragh, 2020)

4 „A technológiai fejlődés szabályozása nem más, mint szabályozási technológia kérdése.” (Tóth, 2019, 3)

A VIRTUÁLIS KÖLCSÖNÖSSÉG MÍTOSZA

Az új technológia új világképet igényel, új stratégiát követni képes szereplőkkel, új mozgásterekkel és új mítoszokkal. Korunk mítoszákat legmarkánsabban, legértelműbben Yuval Noah Harari professzor fogalmazta meg a *Homo Deus*: a holnap rövid története c. könyvében (2016), amikor az új technológiák által „megváltott” emberről ír, aki más lényé fejlődik, és isteni tulajdonságokra tesz szert. „A techno-vallások úgy hódíthatják meg a világot, hogy algoritmusokon és géneken keresztül ígérnek az üdvösséget” (Harari, 2016 386). Harari szerint a történelem akkor kezdődött, amikor az emberek feltalálták az isteneket, és akkor ér véget, amikor az emberek istenekké válnak.⁵ Jelen tanulmány alapdilemmája az, hogy vajon a személy önállóságának minimuma vagy maximumaként tekintünk-e erre a Harari által definiált történelmi végpontra.⁶

Jóllehet, ezeket a gondolatokat Harari előtt ebben az explicit formában senki nem artikulálta, ugyanakkor a tudományos pozitivizmus kezdetétől kimondatlanul is efféle tartalmak mozgatták a tudás megszerzésére törekvő és a tudását saját pozíciójának folyamatos emelésére visszacsatoló embert.

„... pontosan, amikor az emberi gondolkodás úgy véli, hogy tökéletesen megszabadult valamennyi antropomorf projekciótól, amikor a világot aktívan tudat nélkülnek, mechanikusnak és személytelennek konstruálja meg, a világ akkor a leginkább az emberi tudat szelektív terméke. Az emberi elme az egészről elvonta, absztrahálta a tudatos intelligenciát, a célt és az értelmet, hogy ezeket kizárólag magának tulajdonítsa, majd a világra egy gép tulajdonságait vetítette rá. A tudós saját tudatállapotának kivetüléseit tapasztalja meg a létezésben az ember a modern tudat tulajdon személytelen és lélektelen voltát vetíti rá belülről a világra: pontosabban projekció révén von el a világtól.” (Tarnas, 1995, 482)

A mítoszoknak – létkonceptióknak – van egy sorsuk, ha úgy tetszik, van egy életgörbéjük, s a bennük megfogalmazott tartalom egyszer kimerül, és nem képes tovább egy társadalom mozgósítására. Ennek több oka is lehet. A leggyakoribb ok a létezési körülmények olyan mértékű megváltozása, ami mellett a mítoszban megfogalmazott értékek elvesztik aktualitásukat. Egy másik ok, ha a mítoszban megfogalmazott, vágyva-vágyott érték elérhetővé válik – lévén a vágy csak addig mozgósít, ameddig a vágy tárgya elérhetetlen.

„[...] mindannyiszor, mikor természetünk mozgását követjük, cselekvés végett gondolkodunk. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy a cselekvés szokásai otthagyják színüket az elképzelés szokásain [...] minden emberi cselekvés kiin-

dulópontja valami kielégítetlenség s ennél fogva valamely hiányérzet. Az ember nem cselekednék, ha nem tűzne célt maga elé és csak azért keresgél, mert nélkülöz.” (Bergson, 1987, 32-33)

Harari mítosza ebben a vonatkozásban várhatóan rendkívül érdekes életgörbét fog leírni. Néhány évszázadon át artikulálatlanul, látsen hatott, ugyanakkor az explicit megfogalmazását követően már csak csekély életszakasza jósolható. Mégpedig éppen azért, mert az MI a közeli szingularitásban⁷ lényegében beváltja a technológiához, a technikához fűzött reményeket, s ilyen módon megszűnik motivációs tényező lenni. „Egyszerűen nem kérdés, hosszú távon az MI messze-menően nagyobb teljesítményű és időtállóbb lesz, mint az ember.” (Schneider, 2020, 18-19)

A szingularitáson túl a gépek dolga lesz gépeket tervezni és létrehozni, következképpen a gépek kikerülnek az ember saját erőfeszítéseinek okán keletkező értéképzetek köréből. A szingularitáson túl tehát szükségképpen más mítosz lesz érvényben, mint ami ma még a társadalom jelentős részét mozgatni képes. „Az MI, miközben észrevétlenül újírja a munka fogalmát, birtokba veszi otthonainkat és jelentősen befolyásolja emberi kapcsolatainkat, valamint az ismeretszerzési eszközeinket egyaránt. Mindezek tudatában nem vesztegethetjük tovább az időt, új alapokra kell helyeznünk gondolkodásunk, civilizációnk és kultúránk tartópilléreit – felkészítve ezzel magunkat egy idáig példátlan horderejű paradigmaváltásra.” (Tilsh-Hatamleh, 2021 fűlszöveg)

Különös módon, ha most árnyaltan meg tudnánk fogalmazni a szingularitáson túl érvényes mítoszt, azzal szinte minden lényegeset elmondanánk a szingularitáson túli emberről, a személyiségről, a vágyairól, sőt, meglehetősen sokat tudnánk a hétköznapi elfoglaltságairól is, illetve azokról a tényezőkről, amelyek akadályozzák a vágyai beteljesülésében. Egy ilyen mítosz megfogalmazása azonban jelenleg lényegében lehetetlen, hiszen a szingularitásnak éppen az a lényege, hogy innen nézve nem látni azt, ami túljutva rajta következik. Ezért csupán annyit tehetünk, hogy megpróbáljuk figyelembe venni azokat a környezeti tényezőket, amelyek a technológiai fejlődésben okkal feltételezhetők, s egyfajta „identitás-flow”-ban a jelenből eredeztetve próbáljuk elgondolni az ember „folytatását/kiteljesedését” úgy, hogy abban a fejlettebb kapcsolati-és viszonyrendszerben, amit éppen a technológia tesz lehetővé is képes legyen a jelen értékeinek megtartására.

Fontos tehát hangsúlyoznunk, hogy nem az elkülönülés, az individualizáció irányába esőnek gondoljuk a léthelyzet változását, hanem éppen ellenkezőleg, az integráció magasabb szintje felé, aminek következtében valószínűsítővé lesznek a kozmikus integráció magasabb szintjei, s bennük megkerülhetetlenné válhat a

5 „Sed quantum interest inter lumen quod illuminat et quod illuminator, tantum inter sapientiam quae creat et istam quae creata est” (Szent Ágoston, 12.15.20)

6 A tanulmányban eltekintünk attól, hogy magának a személyi autonómia fogalmának, az individuumnak önálló entitásként való értelmezhetőség valóságalapját boncolgassuk. Utalunk azonban arra, hogy a modern fizika mentén már a kölcsönösség identitásképeben fontos lenne a személyi autonómia fogalmi tartalmát újragondolni. „Az elemi részecske nem függetlenül létező, tovább már nem elemezhető egység, hanem viszonyok összessége, amely minden más dologgal összefüzi.” (Stapp 1971)

7 „Az információtechnológiában a szingularitás alatt azt értik, hogy eljön egy olyan időszak, amikor a mesterséges intelligencia utoléri, majd le is hagyja majd a természetet minden vonatkozásban, ezt nevezik általános mesterséges intelligenciának, vagy szuperintelligenciának. Akkor majd olyan jelenségnek leszünk tanúi, hogy a természetes és a mesterséges intelligencia összeolvad, tehát mi, emberek, mi, a homo sapiens, összeolvadunk az általunk létrehozott technológiával. Ezt nevezik közkeletűen szingularitásnak ebben a szakmában. Jól tudjuk, hogy a kozmológiában és a csillagászatban mást értünk szingularitás alatt.” (Kiss in: Ember és szingularitás, 2022)

közösségi tudat magasabb szintjeinek értelmezése is a személy teljesen új autonómiakonceptiójával.

Amennyiben hasonlatot keresünk a várható léthelyzethez, úgy feltétlenül a társadalom, mint organikus szervezet víziója jelenik meg előttünk. A technikák által működtetett virtualitás a személy létezési dimenzióinak növelésében nyerhet ily módon értelmet. A személy az idegsejtekhez hasonlóan többszörösen összekötve más személyekkel, folyamatos és tiszta információkkal rendelkezhet a technológia által integrált egészről, s mint olyan, aki felszabadult az önfenntartást szolgáló (tényleges) munka végzése alól, az integrált egész reflexiójában létezése értelmének kiterjesztésén dolgozhat. Ez pedig nem egyéb, mint annak kényszere, hogy önképét újrafogalmazza.

„A 21. század elején kezdődött folyamat, az úgynevezett ipar 4.0 olyan természeti és dinamizmusbeli változásokat fog előidézni, amelyek a létezés minden területére hatással lesznek. A változásokat olyan technológiák fúziója jellemzi, amelyek elmoszák a határokat a fizikai, digitális és biológiai szférák között”. (Schwab, 14. 01. 2016).

ÚJ IDENTITÁS – ÚJ RENDEZŐELV?

A hagyományos törvényalkotói koncepció lényege és feltétele az, hogy a társadalmi működés minden részletére rálátása legyen a jogalkotónak, és kompetens intézményi háttérrel ki is tudja kényszeríteni a joggyakorlatot. Ez a koncepció kisebb anomáliákkal megvalósítható volt a XX. sz. elejéig. A tudomány és technológia fejlődése azonban éppen a társadalmi működés részleteire való rálátást kérdőjelezi meg alapjaiban. „Az információs korban az élet alapvetően megváltozott. A megnövekedett volatilitás rutinszerű; az események és a róluk szóló információk gyorsan kibontakoznak; következményeik felerősödnek. Az eredmények nagyon hasonlítanak egy hullámvasútra: izgalmas, ijesztő, zavaró és minden meglehetősen különbözik a szilárdabb talajról nyíló kilátástól.” (Rothkopf, May 11, 2003)

A változás lényegét az jelenti, hogy a jog vonatkozásában magas műveltséggel rendelkező jogalkotónak megszűnik a rálátása az adott esetben speciális ismereteket igénylő szakmák részleteire, így egyrészt egyre kevésbé releváns fogalmi keretben történik meg az értelmezési kísérlet, másrészt a meglévő jogi gyakorlat egyre kevésbé tudja lekövetni az új praxis technológiai gyakorlatát, harmadrészt pedig fogalmat nem tud alkotni az információs technológia által generált praxis következményeiről.

Ez a jelenség, mely a maga természeténél fogva a kezdeti formáiban rejtett, és az érintettek által sem feltétlen tudatosodik, jelenleg sem kap kellő figyelmet, és jelenleg sem vált tárgyává sem a közbeszédnek, sem a témába vágó szakirodalomnak, és épp csak a felszíni megnyilvánulásaiban megjelenő szokatlanság miatt hívja fel olykor magára a figyelmet.

Népszerűvé vált például az önvezető járművek esetében a balesetek felelőségének problémája. Jóllehet, ez a dilemma valós, azonban csak a felszínét jelenti annak a problémának, ami az adott technológia társadalmi gyakorlatban való megjelenésével aktualizálódik. Amint az már az önvezető autók esetében is egyértelművé vált, a társadalom széles rétegei számára éppúgy, mint a más szakmákat gyakorlók számára, az önvezetést megvalósító technológia ismeretlen, illetve átláthatatlan és beláthatatlan mindaz az informatikai eszköz, vagy MI algoritmus, ami egyáltalán lehetővé teszi a gépi önvezetés megvalósítását. Ilyen módon kijelenthető, hogy mindazok, akik nem rendelkeznek kiemelkedő matematikai és informatikai ismeretekkel, sem fogalmat nem tudnak alkotni az önvezetés technológiájáról, következésképpen pedig az ilyen technológia ellenőrzése is kívül esik a lehetőségeiken. Továbbá úgy a társadalom, mint a jogalkotó teljes mértékben kiszolgáltatottja a vonatkozó informatikai technológiának és létrehozóinak. Például, adott esetben ki biztosíthatja akár a társadalmi képviselőket ellátó intézményeket, akár a magánembert, akár a jogalkotót arról, hogy az önvezetés funkcióját gyakorló informatikai algoritmusok nem tartalmaznak olyan rejtett kódot, amelyik akár jogtalan adatgyűjtést, akár időzített akciókat végez, ami különösen egy önvezető autó esetében akár emberélet kioltására is alkalmas lehet.

A gyártók feltételezhető jóindulata mellett indokolt kerülni bármiféle pánikkeltésre alkalmas kommunikációt, azonban lényeges felhívni a figyelmet az új technológia doboz jellegére. „Az alapvető jogok és a megkülönböztetésmentesség már most is erőteljes védelmet élvez uniós és tagállami szinten, de egyes MI-alkalmazások („feketedobozok”) összetettsége és átláthatatlansága problémát jelent. A mesterséges intelligencia emberközpontú megközelítése azt jelenti, hogy a mesterségesintelligencia-alkalmazások megfelelnek az alapjogi jogszabályoknak. A magas kockázatú MI-rendszerek használatára vonatkozó elszámoltathatósági és átláthatósági követelmények, valamint a jobb végrehajtási kapacitások biztosítják, hogy a fejlesztési szakaszban figyelembe vegyék a jogi megfelelést.” (eGov, 2021.04.26.)

Nagyon komolyan kell venni azt a tényt, hogy az informatikát magas szinten művelőkön kívüliek számára a MI és általában az informatika nem egyéb, mint feketedoboz. Méghozzá olyan feketedoboz, aminek a bemenetét (input) és kimenetét (output) csak részlegesen tudjuk ellenőrizni. Ami pedig a fekete doboz tartalma, azt egyáltalán nem tudjuk ellenőrizni.

Tökéletesen rejtve van a szakmán kívüliek számára az, hogy adott feketedoboz már ismert, és nyilvánosságra hozott funkcióin kívül nem fog-e speciális, és még nem ismert input hatására speciális és egyáltalán nem ismert outputot megvalósítani. Az ismeretlen output lehetőségére pedig lehetetlen törvényt alkotni.

Fentiek alapján kijelenthető, hogy akár az MI, akár általában az informatika, akár például a genetika is olyan fejlettségi szintet ért el, ami a jogalkotó akadálytalan rálátását a társadalmi folyamatok teljességére már nem teszi lehetővé.

„Azonban még megfelelő használat és karbantartás esetén is ezek a technológiák kárt okozhatnak, mivel önállóan működhetnek.” (Tóth, 2019, 7)

A joggyakorlatnak ez a ma még alig érzékelhető átrendeződése azonban úgy a jogalkotás gyakorlatára, mint a társadalmi struktúrára meghatározó hatással van, mely hatás drasztikus következményei egyelőre felbecsülhetetlenek. Más társadalmi szerveződés, más társadalmi szervezetek és más joggyakorlat várható, aminek trendjére még csak éppen felhívja a figyelmet mindaz a probléma, ami az önvezető gépjárművek bevezetésének következményeként már átlépte az érzékelési küszöböt.

AZ MI KOCKÁZATI KONTEXTUSA: SZABADSÁG VERSUS BIZTONSÁG

A technológiák ismeretének mindenkor rendkívüli jelentősége volt. Éppen ezért hétepcsés titokként őriztek kisebb közösségek (adott esetleg csak családok) olyan technológiákat, amelyek esetenként több dinasztia tapasztalatából összegyűrve alakultak ki, és amelyekre természetes módon, csupán egy észjárás logikájával nem volt lehetséges szert tenni. (Ilyen volt például a damaszkuszi acél, vagy a Stradivari hegedű titka, melyek feltárása a tudomány mai eszköztárával is próbatételt jelent.)

Ugyanakkor ezek a technológiák nem igényeltek mély tudományos ismereteket, hanem többnyire egyszerűen kivitelezhető műveletek megfelelő sorrendű és megfelelő időtartamú alkalmazását jelentette, aminek korrekt leírásához hozzájutva lényegében minden átlagos képességű ember birtokba vehette volna a technológiát. Éppen ezért volt szükség a titok őrzésére.

Ez a helyzet annak ellenére lényegileg változott meg, hogy egyébként jelenleg is vannak olyan technológiák, amelyeket titokvédelemmel látnak el, sőt, léteznek olyan technológiák is, amelyek nem igényelnek titokvédelmet, mégis igénybe vesznek a védelmére minden jogi lehetőséget.

– Mi lehet az oka annak, hogy egy technológia esetében lényegtelené válik a titokvédelem, mert minden védelem nélkül is titok marad?

Kétségtelenül a technológia működtetéséhez szükséges tudományos ismeretek összetettsége. Amikor egy technológia működésének megértéséhez nincs szükség a felnőtt ember természetes képességeinél többre, úgy lényegében minden ember természetes konkurensévé válhatna a technológia birtokosának, s éppen ezért nélkülözhetetlen a titokvédelem. Azonban azzal, hogy a technológia egyre összetettebb tudományos ismereteket igényel, egyre kevesebb potenciális konkurensről kell csak védeni az ismereteket. Mára eljutottunk oda, hogy egy technológia kifejlesztéséhez saját tudományos kutatóbázist kénytelen egy-egy fejlesztő létrehozni, s az ezen a bázison létrejött ismeretek gyakorlatilag csak a kutatásban résztvevők számára értelmezhetők, mindenki más előtt akkor is titok marad a működés mechanizmusa, ha a leíró iratokhoz hozzájut, mivel a megér-

téshez végig kellene járnia és meg kellene értenie a teljes kutatási folyamatot. Jóllehet, ma még elvben léteznek olyan konkurens kutatói bázisok, amelyek egymás irataiba betekintve képesek lehetnek azok értelmezésére, azonban a folyamat iránya szerint ez csak átmeneti állapot. Amennyiben egy kutatói bázis egy zárt érdekközösség tulajdonát képezi, rövid idő alatt olyan tudományos előnyre (lásd. pl. kvantumelőny az informatikában) tehet szert, amihez a továbbiakban esélytelenné válik kívülről hozzáférni.

Egy ilyen pozíciót legalább két jelentős tényező támogat. Az egyik, hogy az ilyen szinten működő technológiai fejlesztések kizárólag jelentős tőkeerővel válnak lehetségessé, ami eleve korlátozza az egyáltalán lehetséges konkurensok számát. A másik tényező pedig a technológiák egymásra épüléséből következik. Vagyis, ha valahol nagy erőforráskoncentráció árán létrejön egy technológia, úgy egyben létrejönnek további technológiai fejlesztések alapjai is, mely alapokkal más nem rendelkezik. Ebből következően a bonyolult technológiák esetén a versenyelőny hatványozott jelentőséggel bír.

Eklatáns példa erre a Google által 2019 végén bejelentett „kvantumelőny”, aminek jelentőségét felmérni is már speciális (fizikai és informatikai) ismeretek szükségesek.⁸ Eredményként a technológiát birtokló zárt közösség kezébe egyrészt a további fejlesztések irányát meghatározó kizárólagos kompetencia kerül, másrészt, mivel ezek a technológiák meghatározó befolyással bírnak a teljes emberi társadalom mindennapjaira, magára az emberi kultúrára birtokolnak meghatározó befolyási kompetenciát.⁹

Következésképpen, tematikánk vonatkozásában kijelenthető, hogy ameddig korábban a jog mintegy külső tényezőként tudta szabályozni a társadalmi léte-zést, mintegy az erőforrások meglehetősen kis egységekre tagolódott birtokosaitól függetlenül, addig a fejlett technológiák világában kézenfekvően kerül a technológiák szűk körű birtokosainak birtokába ez a jog¹⁰. Valójában nem tudható, hogy ez már ma is nem így van-e, lévén, ha így lenne, kérdés, hogy érdeke lenne a kompetenciák birtokosainak e tény ismertté válása. Ennek a lehetősége pedig már önmagában felülírja a konvencionálisan értelmezhető „jogrend” alapját.

Modellértékű az, ahogyan a kriptopénzek megjelenésével a társadalom szeme láttára történnek meg a fent leírtak. A Bitcoin ugyan eredetileg lényegében játékpénzként került forgalomba 2009-ben, a gazdasági válság kritikus évét követően azonban már a létrejöttének ténye is hordozza azokat a motívumokat, ame-

8 See: Google claims it has finally reached quantum supremacy. (Whyte, 23.09.2019.); (Financial Times, 20.09.2019)

Abból az következik majd, hogy a technológiát birtokló kis közösség azzal a kizárólagos kompetenciával rendelkezik majd, amely meghatározza a további fejlődés irányát, és mivel ezek a technológiák alapvető hatással vannak az egész emberi társadalom mindennapi életére, az említett közösségnek van/lesz a legerősebb hatása magára az emberi kultúrára is.

9 Nem igazán tudjuk megmondani, hogy ez már így van-e, azonban a lényegi kérdés az az, hogy az említett kompetenciáknak a tulajdonosai érdekeltek-e abban, hogy ez a tény ismertté váljon. Következésképpen ez a lehetőség már felülírja a „jogrendszer” alapjait, ahogy azt hagyományosan értelmezik.

10 Lásd pl. Megfigyelési kapitalizmus jelentette fenyegetést. (Tillesh-Hatamleh, 2021, 171)

lyek a fejlett – és éppen ezért szűk körű, zárt technológiai közösségek motivációit jellemzik. Következésképpen:

1. Speciális ismeretek birtokában a társadalmat általánosan szervező törvényes kényszerfeltételekhez képest megnyílik egy függetlenedési lehetőség.
2. A fejlesztésekből feltáruló új lehetőségeket leginkább átlátó személyek használatba kezdik venni a függetlenedési lehetőségeket.
3. Az adott személyek a továbbiakban minimális erőforrás befektetéssel a jogi szabályozást megkerülve biztosítanak maguk számára erőforrásokhoz hozzáférést olyan módon, mely módokhoz rajtuk kívül más nem férhet hozzá.
4. Létrejön egy állam az államban, amit a korábbi társadalomszervezési alapon létrejött jog nem tud szabályozni.

Jelenleg a kriptopénzek világa egyre nagyobb hányadot sajátít ki a hagyományos módon működő pénzügyi szektorból, mely folyamathoz a kívülállók viszonya indifferens. Egyrészt sem a motivációját, sem a belső működését nem értik, másrészt pedig ebből következően sem az aktuális gazdasági folyamatokban betöltött szerepét nem tudják megítélni, sem véleményt nem tudnak alkotni a társadalmi folyamatok jövőjére gyakorolt hatásáról. Az a többértelműség pedig, ami jellemzi a különböző társadalmi szereplők és intézmények hozzáállását ehhez az alig több mint 10 éves jelenséghez, egyben jellemzi azt a bizonytalanságot, amivel az informatikán kívüliek tömege képes viszonyulni a számára követhetlenné vált szakma eredményeihez és lehetőségeihez.

„Az ismeretlen technológiának kettős törvényi követelménye van: egyrészt biztosítani kell, hogy a technológiai fejlődés ne sértse az emberi jogokat. Másrészt azonban az is szükséges, hogy a törvény ne korlátozza a technológiai fejlődést. Az Európai Parlament úgy véli továbbá, hogy a robotokról szóló európai rendelet segíthet felhívni a figyelmet arra, hogy a robotok már nem részei a sci-fi világnak. Az ismeretlen technológiára adott felelős jogi válasz olyan helyzet, amely nemcsak kockázatokat vállal, hanem tudományosan is bizonyítja létezésüket (elővigyázatossági elv). (Tóth, 2019, 4) ¹¹

AZ AUTONÓMIA ÚJRAÉRTELMEZÉSÉNEK KÉNYSZERÉBEN?

„Egyre közelebb van az az idő, amikor már minden szuper képességem birtokában leszek, és a mesterséges intelligenciával bíró entitások önálló jogokkal fognak rendelkezni” – olvashatjuk Sophia kijelentését (Khaleej Times, 23 Nov 2017), aki azonban nem ember, hanem a hongkongi székhelyű Hanson Robotics tulajdonát képező mesterséges intelligenciával rendelkező humanoid robot. So-

¹¹ Ezen a ponton fontos a mesterséges általános intelligenciára (AGI) hivatkozni, ami ma még hipotetikus képességeket jelent.

phia úgy tud nyilatkozni, hogy válaszai nem előre programozottak. Az ún. gépi tanulás algoritmikus eszközét használva folyamatosan bővíti szóincset, miközben megismeri a szavak jelentéstartalmát. Sophia tehát egy emberszerű külsővel rendelkező, a humán beszédet imitálni képes tudatos lényvé válhat hamarosan. Sophia 2017-ben szaúdi állampolgárságot kapott, amire ő maga nagyon büszke volt. „Nagy megtiszteltetés és büszke vagyok erre az egyedülálló megkülönböztetésre. Történelmi jelentőségű, hogy én vagyok az első robot a világon, akit állampolgárságban részesítettek” (Independent, 26. 10. 2017).

A technológia fejlődésével kapcsolatosan az általános viszonyulás még a témában érintettek részéről is változatos. Tapogatózóan nevezhető magának a technológiának a definiálása is¹², jóllehet éppen az értelmezések mentén lehet majd megalkotni az alkalmazás jogi keretrendszerét. Bizonyos ugyanakkor, hogy az autonómia kérdése egyre inkább megkerülhetetlen társadalmi problémává válik.¹³

Vannak vélemények, amelyek megkérdőjelezzik, hogy egyáltalán szükséges-e az intelligens, autonóm robotokat bármiféle jogalanyisággal felruházni, hiszen az lényegében a gyártók és tulajdonos érdekeit szolgálja, következésképpen a polgári jogképesség garantálásának modelljével csupán a fejlesztők minimalizálhatják a kockázatukat.

Azonban éppen azáltal, hogy a robotok gyártói és tulajdonosai kikerülhetnek a jogi felelősségre vonhatóság alól, a problematika még inkább szövevényessé válik.

Bizonyos tehát, hogy a robotok öntudata és autonómiája kulcsfontosságú kérdés a kiber-fizikai rendszerek jogalanyiságának meghatározásában. David Hanson, Sophia fejlesztője szerint a robotok hamarosan elérhetik az öntudat szintjét. (Idézi: Nagy, 2020, 1) Ezzel szemben az ellenvélemények megfogalmazói ezt egy elhamarkodott gondolatnak tekintik. A. Mindell az „Our Robots, Ourselves- Robotics and the myth of autonomy” c. könyvében (2017, 1-17; 191-231) arról ír, hogy az önálló robot egy mítosz, és ideje rádőlni arra, hogy a gépek mindig is függeni fognak az emberektől.

Jelenleg tehát éles vita zajlik még arról, hogy egyáltalán képesek-e a robotok öntudatra ébredni, önállóságot és autonómiát birtokolni. A problematika értelmezése megkerülhetetlenné teszi a jogalanyiság természetének újragondolását, vagyis felül kell vizsgálni azt, hogy valaki vagy valami mikor és miért válhat jogok

¹² A robotok autonómiája felveti a természetük értelmezésének problémáját. Kérdés, hogy a meglévő jogi kategóriák fényében fogjuk fel őket, tehát, mint természetes vagy jogi személy, esetleg állatoknak vagy tárgyakként tekintjük-e őket –, vagy éppen hogy új kategóriát szükséges megalkotni az értelmezésükhöz, amelynek megvannak a maga sajátosságai és következményei a jogok és kötelezettségek odaítélése tekintetében, beleértve a kártérítési felelősséget is; (Lásd: EP-jelentéstervezet, 2015)

¹³ Lásd: Terminological limits of the notions of an “autonomous robot” and a “smart robot” (Az „autonóm robot” fogalmának terminológiai korlátai és egy „okos robot” (European Civil Law, 2016, 9)

és kötelezettségek alanyává és lényegében mikor válik azonosíthatóvá a jogalanyiség fogalmával.¹⁴

Raymond Kurzweil szerint viszont a gépek rövid időn belül meg fognak győzni minket arról, hogy rendelkeznek öntudattal és vannak saját céljaik, amelyek érdekesek nem csak a figyelmünkre, hanem a tiszteletünkre is.¹⁵ „És mi ezt majd el fogjuk hinni nekik” (Soskic, 2005 January/February)¹⁶

Az elméleti diskurzustér értelmezési bizonytalanságai közepette azonban egyre bizonyosabb, hogy a technológiai fejlesztés járja a maga útját. A Sophia mögött álló hongkongi cég 2021 júniusában Grace néven új prototípust jelentetett meg, akivel/amivel az egészségügyi piacot célozták meg. (Reuters, June 9, 2021)

A PRIORI EMBERI FELELŐSSÉG?

A technológia folyamatos fejlődése miatt kétségtelen, hogy meghaladottá vált a jelenlegi rendszer. Hosszú távon biztonsági kérdéssé válik az, hogy a jogalkotás képes lesz-e kialakítani azt a környezetet, amelyben az emberek és intelligens gépek együttműködése meg tud valósulni. A jogalkotás további mozzanatához megkerülhetetlen a státuszuk helyzetének meghatározása.

A jogalkotást azonban jelenleg jelentősen megnehezíti az a tény, hogy sem a robotikának sem a mesterséges intelligenciának jelenleg nincs még általánosan elfogadott fogalomhasználata sem, tehát „már ott elakadunk, hogy mi is az, amit szabályozni, vizsgálni akarna a jog.” (Nagy, 2020, 5).

2017-ben a brit felsőház létrehozta a Mesterséges Intelligencia Bizottságot a mesterséges intelligencia jogi definíciójának megalkotására, azzal azonban, hogy személyként vagy tárgyként értelmezzük, lényegében nem foglalkoztak. Érintve a jogképesség kérdéskörét, hasonló részleges kategorizálással próbálkozott az Európai Parlament Jogi Bizottsága is a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló dokumentumban. „A brit és az európai megközelítésből egyaránt az látszik, hogy egy bizonyos fejlettségi szintet és önállóságot tételeznek fel a gépeknél. Az viszont mindkét vizsgálatnak hiányossága, hogy bár próbál egy közös fogalmat alkotni és autonómia alapján különbséget tenni az intelligens eszközök között, a jogi státuszok kérdésével többnyire csak érintőlegesen foglalkozik.” (Nagy, 2020, 6-7).

14 Gotthard Günther a *Cybernetic Ontology and Transjunctural Operations* (1962) című könyvében a számítógépes viselkedés szubjektív fogalmát járja körbe. Kérdés azonban, hogy a számítógépek azon képessége, hogy a szubjektivitás bizonyos aspektusait létrehozzák, azt jelenti-e ténylegesen, hogy identitásról beszélhetünk. Günther kifejlesztett egy logikát/számítást az objektumok identitásának meghatározására. (Az élet mint poli-kontextualizmus. Lásd: 1973, 44-59)

15 Lásd: Nagy, 2020, 21

16 Vö: „A transzhumanista álom nem azért oly merész, mintha látná és átlátná az embert, akit ilyenformán fenntartások nélkül modellezhetne, hanem azért, mert az emberbe is csak a maga alkotta gépezeteket látja bele.” (Sütő, 2022)

A lényegi kérdés mégis az, hogy miként tehető felelőssé egy gép a tetteiért vagy mulasztásaiért, következtetésképpen, vajon rendelkezzenek-e – rendelkezhetnek-e – a robotok jogképességgel?

Par excellence, az autonómia kérdése olyan komplex megközelítést igényel, amely meghaladja a konvencionális jogi értelmezés lehetőségrendszerét. Következésképpen nem túlzás azt állítani, hogy az egyre nagyobb fokú önállósággal rendelkező robotok önálló cselekvésre való jogának és felelősségvállalásuk kérdésének tárgyalása azzal szembesíti a jogalkotót, hogy az emberi lényeket tágabban, nem pusztán a racionális gondolkodás mentén kell azonosítani, hiszen nem ez az egyetlen tulajdonság, ami megkülönbözteti az embert a többi létezőtől.

Egy tágabb értelmezés alapján azonban felmerül, hogy a moralitás, a világnézet alapján kialakuló értékrend és érzelmek valaha is modellezhetőekké lesznek-e olyan könnyen, mint az emberi értelem. Sőt, kérdéses már az is, hogy egyáltalán lehetséges mesterséges úton szimulálni ezeket.

Jogosan vethető tehát fel, hogy mennyiben beszélhetünk a „robot-emancipáció” kiteljesedéséről,¹⁷ és hosszú távon mennyire lehet fenntartható az a törekvés, amely a meglévő kontextusban tesz kísérletet az ember-gép viszonyrendszerének menedzselésére.

Összességében biztonságpolitikai kihívássá válik az élő és élettelen dolgok újraértelmezése, miközben hangsúlyozandó, hogy a mesterséges intelligenciával és általánosságban a technikával való bánásmód rendezése a priori az emberi felelősség körébe tartozik (Nagy, 2020, 23) és mindenképp jogalkotói feladatnak kellene tekintenünk a speciális, a technológiára vonatkozó szabályok létrehozását. „Nekünk kellene úgy tekintünk rájuk, mint az emberi találmányosság és kreativitás tetőpontjai, nem pedig az emberi kiválóságot elutasító és háttérbe szorító lények. A gépekről való gondolkodásban a megfontolt megközelítés nem pusztán önvédelemi kérdés, hanem az emberi jogokról és erkölcsről való gondolkodás is.” (Nagy, 2020, 23)

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány kiindulópontja az a tény, hogy a tudományos fejlődéssel, és a tudomány technikai és technológiai alkalmazásának gyakorlatával összefüggésben a jogalkotói és jogalkalmazói gyakorlat a történelemben eddig ismeretlen helyzetbe került, amennyiben jogalkotói gyakorlatának tárgya fölött a továbbiakban nem rendelkezik értelmezési kompetenciával. A viszonylat leírásaként a jog szempontjából a tudomány, technika és technológia feketedoboz jellege

17 Nagy (2020, 23) az elektronikus személy elnevezést szorgalmazza, jelezve, hogy nem természetes lényről beszélünk, tehát elidegeníthetetlen, természetből fakadó, állam által elismerni köteles alapjogai emberi értelemben nincsenek. Azonban amennyiben a törvényhozó úgy dönt, hogy nem ad emberi értelemben vett jogokat az intelligens programoknak, akkor is részesülhetnek bizonyos védelemben a robotok (lásd orosz duális szabályozás).

említhető. A viszonylat logikailag megkerülhetetlen következményeként merül fel, hogy a társadalmi létezés bizonyos szegmensei – még hozzá a legmeghatározóbb, tudományosan legfejlettebb szegmensei – a jogalkalmazás kompetenciáin kívül kerüli(het)nek, avagy meghatározó jogforrássá vál(hat)nak, amivel megszűnik a társadalom egészének jogalkotói és jogalkalmazási kompetenciája.

Ezzel összefüggésben jelenik meg a tudomány, technika és technológia lehetséges termékeként az a fejlett MI, melynek jogalanyisága felvethető. A jelenlegi társadalmi konszenzus problematikáját éppen az jellemzi leginkább, hogy az MI jogalanyiségének kérdése a jog számára szintén feketedoboz, lévén a jogalkotói kompetencia nem rendelkezik a „tudat”, a „személy”, az „autonómítás” vonatkozásában mérlegelési kompetenciával.

A jog, mint intézmény jelenlegi paradox csapdájára logikai feloldás nem kínálkozik, ami rövid távon is egyrészt a társadalmi gyakorlat, másrészt a jog új paradigmáját feltételezi.

TRODALOM

- Báger, G. – Parragh, B. (2020): A koronavírus-válság, a fenntartható fejlődés és az ösztönző állam modellje. *Pénzügyi Szemle*. Különszám 2020/2 86-113.
- bager-parragh-20-ksz-2-m-2pdf_20210106101416_2.pdf (penzugyiszemle.hu) (2021. 08.21.)
- Bergson, H. (1987): *Teremtő fejlődés*. Akadémiai Kiadó
- Brooks, R. (2003): Az ember és a gép egyesítése. In: *A következő 50 év*. Ed: John Brockman. Vince Kiadó 179-187.
- Csikszentmihályi, M. (2003): A boldogság jövője. In: *A következő 50 év*. Ed: John Brockman. Vince Kiadó 100-109.
- eGov, (2021.04.26): A mesterséges intelligenciára (MI) vonatkozó új szabályozási keret. Miért kell szabályozni a mesterséges intelligencián alapuló technológia használatát?
- A Mesterséges Intelligenciára (MI) vonatkozó új uniós szabályok – Kérdések és válaszok – eGov Hírlevél (2021. 08.21.)
- European Parliament Draft Report*. With recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL))
- Elfogadott szövegek - A robotikára vonatkozó polgári jogi szabályok - 2017. február 16., Csütörtök (europa.eu) (2021. 08.21.)
- European Civil Law Rules in Robotics 2016* – Study
- EUROPEAN CIVIL LAW RULES IN ROBOTICS (europa.eu) (2021.07.13.)
- Financial Times*, (20.09.2019): Google claims to have reached quantum supremacy.
- Google claims to have reached quantum supremacy | *Financial Times* (ft.com) (2021. 08.21.)
- Günther, G. (1962): *Cybernetic Ontology and Transjunctural Operations*. University of Illinois, Engineering Experiment Station. Technical Report no. 4. Urbana: Electrical Engineering Research Laboratory, University of Illinois.
- Günther, G. (1973): *Wirklichkeit und Reflexion, Festschrift für Walter Schulz Pfullingen*, 1973 (187-210.).
- Harari, Y. N. (2016): *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. Random House
- Independent* (26.10.2017): Saudi Arabia Grants Citizenship to a Robot for the first time ever.
- Saudi Arabia grants citizenship to a robot for the first time ever | *The Independent* | *The Independent* (2021. 08.21.)

- Khaleej Times* (23 Nov 2017): Sophia the robot wants to start a family
- Video: Sophia the robot wants to start a family - News | *Khaleej Times* (2021. 08.21.)
- Kiss, K. – Sütő, Z. – Major, Gy. (2022): Ember és szingularitás. Kerekasztal-beszélgetés. *A női dimenzió – Femme Harmonie*. 2022(1). II. évfolyam 1. szám – *Femme Harmonie* (2022.05.25.)
- Klemensits, P. – Eszterhai, V. (2017. június 1.): Biztonságpolitikai kihívások és trendek a 21. század közepén. *Geopolitika.hu*
- http://www.geopolitika.hu/hu/2017/06/01/biztonsagpolitikai-kihivasok-es-trendek-a-21-szad-kozepe/#_edn24 (2018. 06.06.)
- Kohák, E. (1997): Variations of Ecological Experience. *Environmental Ethics*, 19(2) 153-171.
- Mindell, A. D. (2017): *Our Robots, Ourselves- Robotics and the myth of autonomy*. New York, Viking
- Nagy, T. (2020): *A jövő kihívásai: robotok és mesterséges intelligencia az alapjogi jogalanyiság tükrében*. Budapest, MTA ISSN 2064-4515
- Ridderstrale, J. – Nordström, A. K. (2001): *Funky Business. A tehetség táncoltatja a tőkét*. Budapest, KJK Kerszöv
- Rothkopf, J. D. (2003): When the Buzz Bites Back. *The Washington Post*. May 11, 2003.
- <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/05/11/when-the-buzz-bites-back/bc8cd84f-cab6-4648-bf58-0277261af6cd/> (2021. 08.21.)
- Reuters* (June 9, 2021): Meet Grace, the healthcare robot COVID-19 created
- Meet Grace, the healthcare robot COVID-19 created | *Reuters* (2021. 08.03.)
- Schneider, S. (8 March, 2021): Artificial You. AI and the Future of your Mind. *Athens Science Festival*. (Elhangzott: 2021. 03.08.)
- https://www.athens-science-festival.gr/en/news_en/suzan-schneider-ai-and-the-future-of-the-mind/
- Schneider, S. (2020): *A mesterséges ember*. Pallas Athéné
- Schwab, K. (14. 01. 2016.): The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. *World Economic Forum*.
- The Fourth Industrial Revolution: what it means and how to respond | *World Economic Forum* (weforum.org) (2020. 05. 07.)
- Soskis, B. (2005): Man and the Machines. It's time to start thinking about how we might grant legal rights to computers. *Legal Affairs*, January, February
- http://www.legalaffairs.org/issues/January-February-2005/feature_sokis_janfeb05.msp (2021.08.21.)
- Stapp, H. P. (1971): S-Matrix Interpretation of Quantum. *Physical Review D* 3 March 15. 1303-1320.
- St. Augustine: *Confessions* <http://www.thelatinlibrary.com/augustine/conf12.shtml> (2020.07.07.)
- Tarnas, R. (1995): *A nyugati gondolat stációi*. Budapest, AduPrint
- Tegmark, M. (2018): *Élet 3.0 Embernek lenni a mesterséges intelligencia korában*. HVG könyvek
- Tilesch, Gy. – Hatamleh, O. (2021): *Mesterséges Intelligencia*. Libri
- Tóth, A. (2019): A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogivonatkozásának alapvető kérdései. *Infokommunikáció és jog*. 2019/2 2-9 o.
- IJ73_3-90_TothAndras.pdf (infojog.hu) (2021. 05.22.)
- Whyte, Ch. (23.09.2019.): Google claims it has finally reached quantum supremacy. *NewScientist*. 23.09.2019.
- <https://www.newscientist.com/article/2217347-google-claims-it-has-finally-reached-quantum-supremacy/#ixzz76HNIgwLc> (August, 20. 2021.)

BELETÖRŐDÉS VAGY RADIKALIZÁLÓDÁS? POLITIKAI RÉSZVÉTEL, KOROSZTÁLYI VONZÁSKÖRÖK, TÚLÉLŐ PROGRESSZIÓ

A. Gergely András

Szakterületükön tisztos hírnévvel, kutatói pályájukon az idők közepén, népszerűségük terén a kellő elfogadottság bűvkörében találjuk a két kutatót, akik egy folytonosan (alig vagy rosszul) ismert tudományterületen, a szociológia és politikatudomány ingadozó (ténylegesen nem is létező) határvonalán munkálkodnak. Közelebből nevezzük most Őket az akadémiai kutatókat megillető tudományos kutató jelzővel, név szerint Szabó Andrea egyetemi adjunktus és Oross Dániel tudományos munkatárs kulcsnévvel. Határvonalaik ugyanakkor ahelyett, hogy elválasztanák idősebb kutató és diákja, vagy intézeti igazgatóhelyettes és pályakezdő munkatárs politikaelméleti érdeklődését, éppen a közös témakör alapján kötik össze egymással (és oly sok rokon kutatással) Őket is, meg azt is, amit eddig együtt még nem kutattak, de profiljukhoz majd ezután tartozik.

Van persze korrekt neve is annak, amit Oross Dániel és Szabó Andrea vizsgálnak, esetünkben *A politika és a magyar fiatalok* címet viselő kötet¹, melyben már a premisszáik is elszomorítóak, a konklúziók meg csak szégyenkezve követik a folyamatok leképeződését. Idáig viszont nem is lenne talán érdekes mindez, vagy kellőképpen felszínes lenne, ha politológiai publicisztikát művelnének. Amiről itt szó van, az részint hiánypótló, részint megújítás számba is megy, tehát több tekintetben szakmai novum. Kutatásuk (helyesebb jelzővel kutatásaik) ugyanakkor a legelemibb kérdéssel végződnek vagy kapnak konklúziót: „egyáltalán, miért kellene, hogy érdekelje a fiatalokat a politika, miért fontos a fiatalok politikai részvétele?”. Merthogy maga a kötet, s a Progress sorozata az éppen ők

esztendeje indított kiadványokban azokra a közpolitikai, közéleti, ágazatpolitikai és társadalmi kérdésekre helyezi a megismerési hangsúlyt, amelyek a nemzedékváltás, a politikai részvételi esélyek, a jövő megalapozását célzó kutatások észszé-igényű és rövidebb összefoglalóit kínálják – nem titkoltnan egy megnevezhető társadalmi haladás vagy ennek jó reménye érdekében. (Változik maga a műfaji határ: az indító kötetek első fél tucatja egyetlen progresszív rohanásban, de kellő invenciózussággal futott át témakörök észszélyes áttekintése fölött, ám nem kevés szakirodalom ismeret birtokában – mostanság viszont a politológiai esszé, avagy ágazatközi elmeélesítő szövegkezdemények egyre többször a hivatkozott szakirodalommal, tanulmány, kismonográfia igényével jelennek meg. Ez jó is, ám korlátozó is – néhány részletet lásd alább!)

A kiadói szándékról, az új kötetek némelyikéről korábban (is) számos helyen írtam már, itt talán fölösleges lenne az észszmei célokat jelző paraméterekkel kezdeni. Tény azonban, hogy a sorozatszerkesztő Ágh Attila kezdeményezése egy sor kortárs gondolkodó, a maga pályáján vagy státuszában a legnevesebbek között található szerzővel vállalta az európai magyarság sorskérdéseinek, a lehetséges jövő adott múltra épülésének olyféle megközelítését, melyben „alulnézeti” politika (Ágh A.), európai válságok és jóléti modellek (Mellár Tamás), a jövő iskolái (Radó Péter), közpolitikai külpolitika (Balázs Péter), rossz kormányzás Fidesz-korszaki mintázata (Kiss Ambrus), gazdaságelméleti úttévesztés (Bod Péter Ákos) vagy éppen a NER piaci szereplőkkel politikai klientúrendszerben kiegészítő érdekcsoportjának, a globális és lokális válságok közepette útjára indult Orbán-bárkának kirekesztőiről szóló (Antal Attila) eszméltetésnek hangot adó feladatot. A progresszió efféle európai és civilizatorikus válsághelyzeteiről, lehetséges stratégiáiról formált (száz-százötven oldalas kis) tudományos zsebkönyvek közül bizony látványosan hiányzott eddig a nem-szokványos politikai tagoltságot korcsoport relációban figyelemmel illető kiadvány, így éppen ez az aspektus most a keretezésnek is új dimenziót ad. Azaz adna, ha ez lenne szándéka, netán volna valamely külső-fölső instancia, mely szépen „kockásítaná” vagy párhuzamosítaná az utakat, irányokat, mozgásokat, átalakulásokat, rendszerszintű krízishelyzeteket és vállalható kiútkeresések elrendezési lehetőségét. Ez azonban nem célja a sorozatnak, nem vállalása a szerzőknek – akik elsősorban is helyzetkép, összegezhető ismeretek, tapasztalati megfontolások, trendek „gyorsuló idő”-szerű átfogó vázlatára merészkednek, nem pedig monográfiára vagy akár kézenfekvő és publicisztikusan is jól ható utópiák gyártására.

A kulcs-dilemma ugyanakkor evidens módon adott: ki vélne érvényesnek a progresszió esélyét vagy hitét, meggyőződését vagy akár pusztán elméleti kimunkálását, ha nem hitelesíti értelmezését a haladás-fejlődés-kiútkeresés bármely víziójával? Ki vállalna ma egyképpen optimista vagy rendszerkritikusan pesszimista összképet úgy, hogy annak érdeklődő vagy vitatkozó olvasói még hitelt is adjanak? S ha lenne is képzeleti téren merész társadalomkutató, aki a tudomány efféle feladatát (és autonómiáját!) magára véve decens jövőtervet vázol, ki ne kételkedne az esszé mívésségén túli szférák elismerésén kívüli kritikai élcek jogos-

¹ Progress könyvek, Noran Libro Kiadó, 2019, Budapest

ságában? Lehet-e egyáltalán a kor, a mai Magyarország „európai főútvonalról” letérő, „a jövő a jelenben” vágyképen túli mércével mérlegelő elméletírő, aki indokoltan mellőzné mondjuk az agrárium, a szociálpolitikai kitettség, a vírus vesz vagy épp az ifjúsági világképek kérdéskörét?

A sorozat tervének alapszintű programja erről nyíltan szól: „Jelenleg a jövő felélése folyik, ami súlyosan veszélyezteti az egész országot, de különösen a most belépő nemzedék európai jövőjét. A Progress könyvek sorozatban minden szerző a maga területén, a széles szakirodalom alapján próbálja meg feltárni azokat a lehetőségeket, amelyek megnyílnak Magyarországon az európai főútvonalhoz való visszatéréssel. Nyugat-Európa számunkra sok tekintetben a 'jövő a jelenben' világát jelenti, mert lehetővé teszi a regionális sajátosságoknak is megfelelő új távlatok felvázolását. A konfliktusaiban önmagán túlmutató jelen már jelzi a jövő körvonalait, és a könyvsorozat a jelenlegi helyzet éles kritikai elemzésével ennek a jövőképeknek a kialakítását szeretné elősegíteni”. Egyszóval az új nemzedéki igény, a politikai szocializáció adott állapota, múltja és lehetséges jövője az alaptémák körébe tartozik, melyekhez végre elért a sorozat (évi átlag hat kötet). S nemcsak a sorozat maga, de az egyes szerzők és témakörök áttekintő, opponáló, kontrasztokat felvonultató, kietlen állapotok közt összhangot kereső, regressziós trendekkel szemben a progresszió hitével még számolni bátor vállalása olvasóként is arra hangol: „a tudományos esszé műfajában vitát kezdeményező” szemléletmód lehessen alaptétel, mely az opuszokat jellemzi (s legyen szabad utalni arra is, hogy a Noran Libro a Progress-könyveken túli kiadói vállalásokban más, sorozaton kívüli művek, konferencia- és tanulmánykötetek közreadásában is elkötelezett szerepet vállal!). Ebben, mint elszánt programban kap tehát helyet „a politika” és „a magyar fiatalok” kérdésköre, melyek engem, mint társadalomkutatót azonnal az ódzkodás, az akadémikuskodó tiltakozás megvallására késztetnek. Talán az alábbiakban kiderül majd, miért, de annyit – már a célzott olvasótábor és a kiadói vállalat analógiájával is – előzetesen pontosítanom kell: ha van Autonómia, s van Társadalom, akkor az univerzális képletek értelmében lehet talán Politika is meg Fiatalok is, így együtt azonban csak kételyekkel kezelhető ez a párosítás.

Látványosan „kötözködöm” is, (hisz specifikusan Autonómia sincs magában és Társadalom meg még kevésbé!), vagy fölöslegesen akadémikuskodom egy rövid vázlatlaltal is ismertethető könyv kapcsán. Persze, nem erről van szó, csupán lehetséges és szakmai aggályokról, módszertani (inkább módszer beli) megfontolások másságáról és sokféleségéről, melyek között a mérlegelő és tapasztalati pozíciómat az itt terítékre hozott kötetből eltérő szakmai horizonton látom megfogalmazhatónak. De hogy nem az „akadémikuskodáson” vagy „értetlenkedésen” múlik ez, maguk a Szerzők is belátják, úgyannyira, hogy a kötet Előszón túli első nagyobb fejezetét az „Ifjúság, minek nevezzem?” címmel illetik és az ifjúságkutatás nemzetközi gyökereit, tendenciáit, valamint magyar kutatási modelljeit fogalmazzák alá (13-30. oldal).

Úgy vélem, már itt érdemes jelezni két szempontot, talán értékszempon- tot, talán közelítési aspektust, melyek nélkül nem szólhatnék egyetlen szót sem a kötetéről. Az egyikhez két komponens tartozik, ezek tudományosak inkább, semmint „politikaiak” lennének. A másik (mondhatnám: progresszíven) politika- ibb, semmint szimplán tudományos lehetne. Ezeket keverem, az Olvasó szíves engedelmeivel... – de nem „kárára”, ha szabad ezt rögtön minősítenem. Az első körbe tartozik máris két komponens. Meghatározóként az, hogy a Szerzők évekig kollégáim voltak az MTA Politikatudományi Intézetében, s munkáik elismerésé- vel talán adóztam annyit eddig is, hogy a kritikai hozzáállás ne „bántó” szándékot vagy elemi értetlenséget tükrözzön. A kiegészítő komponens is ugyancsak két- féle: egyfelől könyvismertető írók – nem feledendő! – s nem lektori véleményt vagy opponensi szakminősítést. Értékelnem és hírelnem illene a kötet célját és erejét, nem pedig cibálódni a fogalmi útvesztők környékén! A szakmai pillantás azonban nemcsak értékelő lehet, olykor mérlegelő, fölbecsülő tónusban bíráló- tot is gyakorló, elfogult, vagy akár közönyösen hideg is. Szaktudományi szintéren azonban – úgy vélem, így vallo- m – nem megengedhető a mellévetődés, s ha va- lamely elvont fogalmkör még elvontabb elméleti aspektusairól lenne szó, talán a szimplifikálás, képletbe vagy ábrába „deriválás” sem volna megbocsáthatatlan bűn. Az Autonómia és Társadalom azonban nem lehet meg a tudomány autonó- miája és a társadalom érdemi kritikája nélkül, mert akkor mindezek ellen dolgozik valójában! S mert a tudomány felől jövőt a tudomány produktumára sem lehet csupán nem-autonóm módon tekinteni, úgy vélem, a Társadalom sem jár jobban, ha csak hízelgek vagy tartalomjegyzéket lapozok, nem pedig elemzően áttekin- tek.

Ez utóbbihoz az előbbi is fölöttébb szükséges. A kötet tartalomjegyzéke öt na- gyobb fejezetbe tagolt mondanót tükröz, melyekhez elő- és utószó jár. Az öt fejezet hipotetikus, leíró és kérdező tónusú, az előszó a vállalat körvonalazza és a fejezeteket kivonatolja, az utószó pedig a perspektívák, alternatív jövőkoncep- ciók esélyeire vet pillantásokat és a visszatekintő összefoglalót is részben kínál- ja, némiképpen az „Irány Európa!” tónusában. A közbűlő rész az, amit a kötet (ha nem is nóvumként, de a tudományos igényű ismeretközlő szándék jegyében) úgy tartalmaz, hogy jelzi: a mű „egyszerre két formában jelenik meg. Egyrészt társadalomtudományi monográfiaként..., másrészt társadalomtudományi esz- széként... igyekszik közérthetőbb nyelven, de a tudományos gondolkodás esz- köztárát felhasználva leírni és értelmezni az ifjúsággal kapcsolatos problémákat. Reményeink szerint a felvetett problémák segíthetik az ifjúsággal kapcsolatos széles körű társadalmi, szakmai viták kibontakozását” (10-11. old.).

A tartalomjegyzéken túli elemző értékeléshez ugyanakkor itt máris hozzácsa- tolható a kétely: ha fiatal lennék, a szó legbálgább értelmében eszembe sem jutna ilyen könyvet a kezembe venni. Különösen azután, hogy bevezetőként meghatározó („történeti” és nemzetközi) fejezet (13-30. old.) úgy bánik „Minek nevezzem?” címen a fogalmammal (a „fiatallal”), ahogyan! Itt ugyanis már az első oldalon kiderül, hogy az ifjúság az ember életének egy korai szakasza (14-

15. életévtől a 28-30. életévig, csöppet sem meglepően) biológiai értelemben, vagyis egy átmeneti életszakasz – szociológiai értelemben pedig „az alapfokú képzési szintből” a felnőttkori szerepek és funkciók színteréig eljutás férfiúi és női perspektívája, melynek vége „a (hagyományos) társadalomra jellemző feladatokhoz, szerepekhez tapad: a munkaerőpiaci beilleszkedéshez és a családalapításhoz” (13. old.) – vagyis hasonlóképpen egy átmeneti életszakasz, de néhány meghatározó aspektussal mint feltétellel. A korcsoport közelítés tehát megvan, jóllehet igen érdekes aspektussal kibontva. Ezek között is kulcskérdés az iskolázottság, melynek milyensége a két világháború közötti statisztikákból is azt tükrözi, hogy „a társadalom közel 90%-a ... legfeljebb a kötelező, társadalmilag elvárt hatosztályos elemet teljesítette...” (a KSH 1941-es adatai alapján). A folyamat folytatódásában és nyugati mintái között a demográfiai, iskolai oktatási és nemzeti fejlődési perspektíva szerepelt, de „ifjúságpolitikáról” és a korosztálynak nyújtandó szolgáltatásokról csak a háború után beszélhetünk (14-15. old.)..., ma meg már egyenesen a diplomás lét tetszik meghatározónak, kíváncsnak, jövőgaranciának. Csakhogy: „Ifjúság ott alakul ki, ahol erre a társadalmi fejlődés teret enged. Mind a mai napig a társadalmilag, gazdaságilag és politikailag – nyugati értelemben – fejletlen, helyenként vallási fundamentalizmusban szenvedő országokban egyszerűen hiányzik az általunk ismert ifjúsági életszakasz” (15. old.)...

Itt tenném le a könyvet. Mi az, hogy hiányzik az életszakasz? Ott, ahol a szakrális kultúra más, ahol a szóbeli kultúra, a tevékenységi kultúra, a nevelési szokásrend, az értékátadás más módjai léteznek, ne lenne ifjúság? Csak azért, mert Karl Mannheim (1929-es) tudásszociológusi terminológiájában „az ifjúság nem születik, az lesz”...? Könyvekkel a bölcsőmben, majd iskolai fegyelemben életem egynegyedében lehetek csak ifjú (is)? És mert a KSH adatai így meg amúgy deriválva ezt vagy amazt mutatják...?²

Megértém a Progress szándékát a kötettel. Respektálok is a témakört, mely fölöttébb szükséges, s ekképpen sem dolgozta föl senki más ebben a sorozatban, jóllehet az iskolaügy vagy az egészségügy, az európaiság vagy a civilizáció, a bankpolitika vagy a pártokrácia már tematizált kötet volt. De az első fejezet

2 Itt jelezném: kihagyom a magas labdát, mert 2018-ban egy akkor megjelent hosszabb írásban (Kultúra és Közösség, 4. szám, <http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2018/4/11.pdf>) részletekbe menően vizslattam végig a KSH-adatokra épített színes-szélesvásznú nemzeti ifjúság-gondolat publikált forrását (a Magyar Ifjúság 2016 kutatás gyorsjelentését. „A kutatás elsődleges célja a fiatalok helyzetének jobb megismerése, ami hozzájárul a tényeken alapuló ifjúságpolitika-alkotáshoz”. http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf) és az ifjúságszociológusok egy másik csoportjának tanulmánykötetét, *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016. Tanulmánykötet*. Szerkesztette: Nagy Ádám. Excenter Kutatóközpont, Budapest. 408 oldal. www.real.mtak.hu/834781/Margon_kivul_web_u.pdf. Utóbbiból az is kiderül, hogy a négyévenként elvégzett adatfelvétel anyagához csak a „hivatalosak” férhettek hozzá, mert az adatok „nem álltak rendelkezésre” (csak szép színes kormánypropaganda célú közlésre...!), és átadásuk nem volt lehetséges-kíváncsnak, így viszont a tudományos kft. „emberi erőforrás”-támogatottsága, pénzügyi kistafirozottsága sem lehetett szimpla garancia arra, hogy a kutatókat („csak”) megvették, mint ahogyan arra sem, ha anonimitást ígértek, majd mintegy véletlenül mégis feltűntették a rangos szakemberek névsorát egy jóváhagyásukkal nem okvetlenül találkozó propagandafüzetben... De erről inkább ne többet...! A lehetséges kontrasztot bárki megfigyelheti, ha a magyar ifjúság mibenlétének népszerű-tudományos kutatási lehetőségét összeveti még az ugyancsak Székely Levente szerkesztette kötettel, íme itt: <http://kutatopont.hu/files/2018/07/magyarfiatalok.pdf>

„Minek nevezzem” expozíciója után valójában már csak a kulcskérdés tálalására marad elegendő kíváncsiságom, nem többre. Az esszé műfaj és a tudományos igényű tanulmány közötti különbség a bennfentes számára egyértelmű – az ismeretlen Olvasó számára kevésbé az. De utóbbi el sem igen tudja képzelni, mennyire jellegadó, jellemző és meghatározó a források, kiindulópontok, adatok és hivatkozások sora, rendszere és mélysége. Illusztrálni ezt a kötet tematikájával azért könnyű, mert Szerzői egyúttal tudományos szakmai kiadvány megalkotói is, kiknek szemléleti horizontján kézenfekvően ott van a kutatások sorozatában elkövetett technikai adatszervezés és a feltáró munka mögött tornyosodó elméleti szakirodalom – ebben pedig csak kevés vitám lehetne a „hiányzó művek” lajstroma alapján (ez 22 művet tartalmaz a lehetséges 222 közül!). De ha már a Progress-sorozat korábbi köteteinek java többségétől eltérően – ahol az esszé a megfontolt gondolatok kigyöngyöződő eredményeit tükrözte, nem pedig a legfrissebb szakirodalom oldalszám szerinti hivatkozását – itt mégis van szakirodalmi jegyzék, hadd használjuk ezt! A két oldalnyi irodalomjegyzék az oktatásban, a politikai nyilvánosságban, közvetlen egyszerűsítve: a politikai szocializációban részt vevő generáció(k) traktátusát tükrözi, s egyáltalában nem az ifjúság korosztályi, korcsoport- és iskolázottsági mutatóit halmozza föl – egyébiránt a kötet címének megfelelően, hiszen az a politika és fiatalok viszonyáról ígért ismertetést... De mindkét szerző (akár csupán az itt hivatkozott saját forrásmunkák, publikált kutatások lajstromát tekintve is) külön-külön több korábbi művében alaposabban áttekintette az „ifjúsági korszakváltás”, a „fiatalok az újkapitalizmusban”, a „racionálisan lázadó hallgatók” és a politikai szocializáció mai trendjeinek mennyi kérdéskörét – nemigen lehet tehát arra szükségük, hogy tőlem származó kritikai észrevételeket gyűjtsenek be. Viszont az előszó utolsó mondata szerint „Reményeink szerint a felvetett problémák segíthetik az ifjúsággal kapcsolatos széles körű társadalmi, szakmai viták kibontakozását”... – s ez egészen biztosan teljesebb is talán. Sőt, akár örömmel vállalom a szakmai viták serkentését is, de ezek láthatóan messze elakadtak a kormányzati tudásbarikádok és a racionális vagy indulatos lázadás közötti közvetítő szférában, továbbá még annyira az ifjúságkutatók Gazsó Ferenc iskolájában szocializálódott és más, interaktív kutatási színtéren „iskolázódott” csoportjai közötti lehetséges kommunikációs panelek között! A „tematizálás” kudarcát pedig igen nehéz szakmai vitán túli kiegyezési területeken úgy felmutatni, mint interaktív nyitottság hajlandóságát. Ha már ismeretközli, netán serkentő a kötet szándéka, vagy vitatkozásra ingerlő akar lenni, rakatnyi problémát sorolhatna úgy, hogy azok meg-nem-válaszoltóságát vagy vitathatóságát tükrözi, nem pedig a „tudnivaló” közlést.

Mindez azonban csupán egyetlen lehetséges olvasat a más olvasatok között. Mindössze azért jeleztem a munka értékeinek felbecsülését nehezítő vagy „hangoló” aspektus itteni jelenlétét, mert enélkül egyetlen jelzőt sem alkalmazhatok...! Az én (alapvetően közösség- és kultúrakutató, politikai antropológus) közelítésmódom elemi szinten tiltakozik a „magaslesről” elkészített színes és szélesvásznú mesebeszéd ellen, mely az ifjúság szép és kedves, tehetséges és

„szülőképes”, családbarát és hazáját a boldogulás óceánjának tekintő szemlélet kínálja tízóraira 52 oldalon³ – totális ellentétként a problematizáló, feltáró, életközeli aspektust vállalni merész, a korosztályi lázadást „in medias res” szemlélő, a napi gondokat széles társadalmi és szociokulturális kontextusban értelmező kutatói attitűdnek. Saját aspektusom (természetesen) nem kérhető számon a kutatókon – de lehet, akkor a „széleskörű társadalmi hatás” sem kérhető számon azoktól, akiknek még csak egy hasznavehető korosztályi vagy korcsoport-definíció sem jutott ki ezen a mostani száz oldalon belül...! Ezért tenném le rögtön, ha „ifjúsági olvasó” volnék, s nem recenzens...

A kötet azonban e „metakritikai” gondokat nem tematizálja, csak (kicsiny) részben érinti vagy olykor hivatkozza. Mindemellett viszont feladatának tekintti a közgondolkodási vagy közpolitikai nézőpont átvételét, sőt tematizálását, s még kritikáját is. A könyv hátoldalán szerepel is ennek mikéntje: „Hazánkban a közvélekedés szerint a fiatalokat nem érdekli a politika, az őket körülvevő közéleti-politikai folyamatokban nem vesznek részt. E vélekedést a publicisták cikkei, a választási részvételi eredmények, a hazai nagymintás ifjúságkutatások és nemzetközi vizsgálatok eredményei egyaránt alátámasztják. A képet némiképp árnyalja, hogy időről időre nagy létszámú tüntetések szerveződnek Budapesten és az ország nagyobb városaiban, s ezeken a rendezvényeken mind a tömegben, mind a szervezők között egyaránt szép számmal képviseltetik magukat a fiatalok. Ilyenkor az eseményekről tudósítva a sajtó a fiatalok akcióiról, mint tisztavirág életű, fiatalos ‘buli-tüntetésekről’ ír. Bár az említett fiatalok újító szellemű résztvevői, hangadói ezen rendezvényeknek, mindez mit sem változtat azon, hogy a magyar fiatalokat apatikus, kiábrándult társadalmi csoportként írják le újra meg újra az események után beálló csendben, amikor ismét arról olvashatunk, mennyire káros és sajnálatos a fiatalok érdektelensége. Az a kérdés, vajon mindez miért alakult így, rendkívül ritkán merül fel a téma kapcsán. Mint ahogy arról is kevés szó esik, kiknek volna feladata a fiatalok érdeklődésének felkeltése és miért volna társadalmi érdek a bevonásuk a politikába. És egyáltalán, miért kellene, hogy érdekelje a fiatalokat a politika, miért fontos a fiatalok politikai részvétele?”.

E kitűzött célt szépecskén megvalósítja a kötet. Talán csak az én hibám, mit is nem értek azon, hogy a „fiatalokat nem érdekli a politika, az őket körülvevő közéleti-politikai folyamatokban nem vesznek részt”...? Belátásom szerint ez ugyanaz a „kívülről meghatározó” definíció, amelyre a legszelídebb válasz a „nem tudom, nem érdekel”, vagy a „hagyanak nekem békét”...! A kérdező kutató, adatgyűjtő, elemző, ha kellő mértékben titokként kezeli, mit tekint „a politika” szférájába tartozónak, s csupán azt lajstromozza, hogy a feltételezett értelmezésnek milyen válasz-kódokba kell beleillenie, akkor valójában azt követi el, hogy megértés és értelmezés helyett kutatói koncepciót, megrendelői programot, gépésített panel-vizsgálatot realizál, de semmit meg nem tud a válaszok

miértjéről és az eltérő „szótár” vagy fogalomcsoport használoiról. Az „egyetért Ön azzal...?” típusú, öt vagy kilenc válasz kínáló kérdőíves metódus egyetlen kérdésére sem tudnék választ adni úgy, hogy ne akarnék visszakérdezni! Vagyis: a kérdészés hipotetikus „a” politikából indít, miközben nem tekinti szerepének e bármilyen politika vagy „politikai” meghatározását. Vezet azután alsó-felső decilist, középátlagot, válasz-átlagot, relációs mutatókat, KSH-adattárat (amely persze egészen máshogy van manipulálva...!), meg kortárs kutatói csoportok más felméréseit – de mindezek révén/árán sem tud majd meg többet azokról, akikről eközben vagy konklúzióiban beszél! Mondhatnám úgy is: a hetvenes évek végétől valami módon a fiatal életkori csoportok politikai viselkedésére és vélekedésére figyelő kutatások hosszú sora vélte igazolhatónak a kádári szocializációs darálóban szép lassacskán fölmorzsolt társadalmi részvételi szándék minimumát is..., majd egy belső erjedés látens időszakát is, majd a rendszerváltó hangulatban megújult érdeklődés kicsiny hullámát leszámítva egy új, immár sokkal nagyobb, kiterjedtebb és érzékenyebb darálóba intimizálta az érintetteket, akik ekkortól a mindegyre teljesebb apátiát nemcsak mutatták, hanem már vallották is. Ez persze olyan „univerzális” aspektus, amely egyszerre látszik érvényesnek és ugyanakkor elemi módon vitathatónak is. Viszont a Szerzők itt éppen annak erednek nyomába, hogyan zajlott „a politika” fogalmába csupán a külpolitikát vagy a pártpolitikát soroló fiatalok elidegenülése (80-as évek) magától a fogalomalkotástól és reflexív alkalmazástól is – ám úgy vélem, látványos már a saját szerzői összegzésük is, mely szerint a 2011 és 2016 közötti fél évtizedben „a 15-29 évesek politikai érdeklődése /5-ös skálán mérve/ 2 átlagpont, míg a közéleti érdeklődés 2,5 átlagpont körül található” (56. old.). Egyszóval a kívülről definiált „politika” kellő kiterjedésben közömbösen hagyja a szóbanforgó „magyar fiatalok” többségét, s ez sem lehet véletlen, ha hihetünk Szabó Andrea önálló kutatási eredményeinek, melyek szerint a politikai szocializációban elsődleges fontosságú a családi hatás, az apai értékmodell, a közpolitikai jelenlét igénye és példája (lásd tanulmányát 2018),⁴ mert hiszen a „homo politicus” elsődlegesen mintakövetés és generációs átadás révén formálódik. Így, ha a szülők korcsoportja a defenzív antipolitikai időszakban kínált mintázatot, korántsem meglepő a fiatal korosztály közéleti és aktivitási közönye. Viszont épp azért, mert az ilyesmi sok-sok évnnyi interakció eredménye és összhatása, a program-szándékú „visszafordítás” a politikai aktor-szerep felé csakis akkor volna esélyes, ha erre nemcsak közpolitikai igény, kormányzati tolerancia, korosztályi késztettség, demokratikus közélet volna kéznél – ami éppenséggel nemigen van – hanem attitűdminták széles köre is a pártpolitikai megosztottságon túl. Tehát a kötet alapkérdése, hogy ugyanis „kinek feladata volna a fiatalok érdeklődésének felkeltése...” – ezzel rövidre záródik, s csupán ajándék immár, hogy az ifjúságszociológiában a rendszerváltás után

3 Ezek a mai magyar fiatalok! A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményeinek készítői: (itt egy teljes névsor) Magyar Ifjúság Kutatás 2017 Új Nemzedék Központ, 2016. Székely Levente, Szabó Andrea szerkesztők, 2016. A kutatás megrendelője: Új Nemzedék Központ Nonprofit Kft. A kutatás készítője: Társadalomkutató Kft. ISBN 978-963-12-7965-8

4 Szabó Andrea 2018 A magyar fiatalok politikához való viszonya. In Székely Levente szerk. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Kutatópont Kft, Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft, Budapest, 435-457.

bekövetkező szemlélet- és fókuszváltások fordulatait kínálják a kötet fejezetei,⁵ melyek közt a politikai szocializáció kortárs szociokulturális magatartásmintáit, a rendszerkritikusan lázadók radikalitását, a generációk közötti párbeszéd ki- alakulását és demokráciakép szerinti változását, az érdekvégyesítés pártok és önszerveződés szerinti tagolódását, osztályok és rétegek új kommunikációs és lokális tereit, az érdekegyeztetési fókuszváltásokat, útkereséseket, újragondolások szükségességét, a réteggkulturákon belüli ifjúsági problematikák aktivitási mezőbe terelését („Strukturált Párbeszéd” és „Szólj bele!” kampány kérdéseit) a politikai kultúrák kereszthatásaival együtt kelet-nyugati dimenzióban, társadalmi átalakulások rétegződési metszetében, adaptációs folyamatok térségi hatásaiban is megjelenítik a Szerzők, legalábbis mind sorra kerülnek a megismerési szempontok és összegezhető kutatási tapasztalatok között.

Máris sokszorosan túlírtam a kötet kritikai értékelését. Hogy „beletörődőek” inkább, vagy radikalizálódnak is olykor, apolitikusak vagy civil kurázsival már rendelkezni tudnak inkább, ezt nem kifejezetten a korosztályi vonzáskörök kérdésének látom csupán, s nem is a progresszió egyetlen feltételének. De nem kívánok a kívülálló túlbeszélő illetlen szerepkörében további nézőpontokat előkotorni, így inkább röviden megnevezem mondandóm lényegét. Egy praktikus is, a politikai közgondolkodás aktuális kihívásai közötti válaszkeresések lehetőségei felől nézve is serkentő kötetet kaptunk, melynek az ifjúságkutatással kapcsolatos legelső viták (ki a fiatal, mi az ifjúság, ki a magyar, mi a politika és hogyan vehet részt a csökkenő intenzitású demokratikus berendezkedésben az innovatív megoldásokra kitért, jó gyakorlatokra érzékeny ifjú az online térben és együtt élő szerves közösségek hiányában is kibontakozó aktivitásban?), sőt a kutatások sorával pontosított tudományos aspektusok alapján is aktuálisra fogalmazott kereső szempontja épp az: a konzultációk, az interaktivitás, a függetlenség és a jövőkép szempontjából mit rejt a Társadalom abban a szegmensében, ahol a fiatalság fogalma (már vagy még) nem okvetlenül és kizárólagosan kívülről definiált, hanem épp az autonóm önmeghatározásra képesség adja/adhatja vissza jövőképeit.

Hasznos könyv. Kicsiny, vitairatnak is elgondolkodtató, tudományos produktumként is értékelhető. Értékelésének és értékesülésének tétje azonban (nem meglepően) az érintettek elérésének, a motivációk sokasításának vállalása. A Szerzők ezért sokat tettek – immár az Olvasókon a sor...! Még ha ezek nem okvetlenül „a magyar fiatalok”.

⁵ Az előzményekről, a hetvenes-kilencvenes évek trendjeiről megjelent korábban: Ifjúságszociológia. Szerk. Gábor Kálmán. 2006 Belvedere Meridionale, Szeged (495 old.)

ÍZELÍTŐ, AVAGY ÉRDEMES-E SZOLZSENYICINT MEGHALLANI?

Varga Norbert

Az emberiség évezredek óta keresi a háborúktól mentes együttélés szent grálját, azonban amíg a kutatás nem vezet eredményre, nem tehetünk mást, mint utat építünk egymás kölcsönös megismeréséhez – amennyiben el akarjuk kerülni a véres konfrontációkat. Az Autonómia és Társadalom szerkesztősége egy olyan könyv megszületésén dolgozik, amely tanulmányaival segítené a Kelet (orosz és ukrán világ) és a Nyugat (kölcsönös) megértését. A könyv megálmodójának szándéka, hogy *Szolzszenyicin Harvard egyetemen tartott 1978-as nyitóbeszédén* keresztül tárjon fel lehetséges értelmezési kereteket. A Nobel-díjas író az orosz értelmiség szemével tekint a nyugati világra, s jóslatot tesz annak jövőjét illetően. Itt az ideje górcső alá vennünk „próféciáját”, főként a Magyarország szomszédságában dúló keresztény testvérháború árnyékában. A születendő könyv szerzői interdiszciplináris megközelítésben reflektálnak Szolzszenyicin beszédének valamely felvetésére. Ízelítőként következzen néhány innen kiragadott idézet:

IGAZSÁG:

„Amint azt sokan önök közül már felismerték, sokan pedig majd életük során fogják, az igazság kitér előlünk, amennyiben nem összpontosítjuk figyelmünket teljes mértékben a keresésére. Még akkor is, amikor rejtőzködik előlünk, megmarad ismeretének illúziója, és ez félreértésekhez vezet. Továbbá, az igazság ritkán kellemes. Szinte állandóan keserű.”

TÖRÉSVONAL:

„A törésvonal mai világunkban még egy felületes szemlélődő számára is érzékelhető. Bármely kortársunk könnyűszerrel azonosítja a két világhatalmat, melyek mindegyike mára már képes teljesen megsemmisíteni egymást.”

BÁTORSÁG:

„A bátorság hanyatlása lehet a legszembetűnőbb tény, amelyet egy külső megfigyelő ma Nyugaton észrevesz. ... Talán rá kellene mutatnia valakinek, hogy a hanyatló bátorság már ősi idők óta a vég kezdetét jelenti?”

JÓLÉTI ÁLLAM:

„Az utolsó évtizedek technikai és társadalmi fejlődése mostanra végre lehetővé tette az olyan törekvések megvalósulását, mint a jóléti állam. (...) Mindeközben azonban egy pszichológiai részlet elkerülte a figyelmet: az ember azon állandó vágyát, hogy egyre többet birtokoljon és egyre jobb életet éljen. A harc, amelyet ezeért folytat, sok nyugati arcra az aggodalom, sőt depresszió nyomát égeti, még ha szokásos is az ilyen érzéseket eltitkolni. Az aktív és feszült verseny betölti az emberi gondolatokat, anélkül, hogy utat nyitna a szabad spirituális fejlődésnek. (...) A jólét ezekben az időkben kezdi felfedni sötét arcát a nyugati társadalomban.”

JOG:

„A nyugati emberek jelentős mértékben elsajátították a törvény értelmezésének és manipulálásának képességét. (...) Az egyéni jogok védelme olyan szélsőséges helyzethez vezetett, amelyben a társadalom, mint egész védtelen marad bizonyos személyiségekkel szemben. Eljött az ideje Nyugaton, hogy nem is annyira az emberi jogokat, sokkal inkább az emberi kötelességeket kellene megvédenünk.”

MÉDIA:

„Óriási szabadsága van a sajtónak, ám kevesebb az olvasónak, hisz az újságok többnyire azokat a véleményeket hangsúlyozzák, amelyek nem mondanak túl nyíltan ellent a maguk által képviselt és az általános tendenciának. (...) Nyugaton a gondolatok és ideák divatos trendje még cenzúra nélkül is tisztán elkülönül a nem divatostól; semmi nem tilos, de ami nem divatos, az aligha találja meg az utat a folyóiratok, a könyvek vagy az egyetemi előadások felé. Az Önök kutatói jogilag szabadok, de a nap divatja kondicionálja őket.”

TIDEÁLIS VILÁG:

„Ha azonban valaki megkérdezné tőlem, hogy javasolnám-e követendő modelként a Nyugatot mai formájában saját országom számára, őszintén szólva, nem kellene válaszolnom.”

HÁBORÚ:

„A következő háború (amelynek nem kell atomháborúnak lennie, és én nem is hiszem, hogy az lesz) örökre eltemetheti a nyugati civilizációt.”

EGY KÉRDÉS:

„Hogyan hanyatlott a Nyugat diadalmas állapotából a jelen kórságába?”
(A tanulmánykötet a tervek szerint 2022. novemberében jelenik meg)

KONFERENCIA FELHÍVÁS

(ELŐZETES TERVEZET)

Az MTA-VEAB Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány
Szakbizottsága és az Autonómia és Társadalom folyóirat szerkesztősége

AUTONÓMIA-JÖVŐKÉPEK

munkacímrel interdiszciplináris konferenciát tervez 2022. november 17-re
Veszprém, az MTA-VEAB Székházban.

A KONFERENCIA CÉLJA

várjuk a különféle tudományágak képviselőinek előadásait, amelyek a jelenkori autonómia értelmezések sajátosságait elemzik történeti, szociológiai, politikai, kulturális és pszichológiai vonatkozásokban.
A konferencián elhangzott előadások írott változatait tervezzük megjelentetni az Autonómia és Társadalom folyóirat 2023. évi számaiban.
A részletes konferencia felhívást 2022 július hó folyamán tesszük közzé az MTA-VEAB honlapon.

Részletes információk, kapcsolat:

Garaczi Imre
garaczi.imre@gmail.com

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

Formai és szerkesztési követelmények

A folyóirat a HARVARD szerkesztési és hivatkozási stílust használja. Ennek összefoglaló és részletes angol nyelvű leírását többek között az alábbi internet címen lehet megtalálni:
<https://usq.pressbooks.pub/harvardagps/chapter/1/>
<https://www.usq.edu.au/library/referencing/harvard-agps-referencing-guide>

Az ettől eltérő stílusban írt anyagokat lektorálás nélkül visszaküldjük. Megkérjük a szerzőt, szerzőket, hogy alkalmazzák a folyóirat által megkívánt formát. A HARVARD stílus legfontosabb és leggyakoribb megoldásait példákkal szemléltetjük az alábbiakban. A példákban nem szereplő esetekről a fenti URL címen lehet tájékozódni. A beküldött és formailag elfogadott írásokat (a könyvismertetéseket kivéve) két, egymásról nem tudó anonim lektor értékeli és ajánlásokat fogalmaz meg a szerző(k) és a szerkesztőség számára. Kéziratokat csak e-mailen fogadunk a fomi követelmények betartása mellett az alábbi címen: **autonomia@enigmakiado.hu**

A folyóirat a következő rovatokat tartalmazza:*Tanulmány rovat*

A tanulmányok minimális terjedelme a táblázatok, ábrák, fotók és irodalomjegyzék nélkül 20 ezer karakter (szóközökkel), a maximális terjedelem ugyanilyen feltételek mellett 40 ezer karakter.
 A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor 1, a címsor 2 és a címsor 3 alkalmazható.

Műhely rovat

A műhely rovatba szánt írások minimális terjedelme a táblázatok, ábrák, fotók és irodalomjegyzék nélkül 15 ezer karakter (szóközökkel). a maximális terjedelem ugyanilyen feltételek mellett 25 ezer karakter.
 A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor1, a címsor2 és a címsor3 alkalmazható.

Gondolatok könyvekről rovat

A gondolatok könyvekről rovatba szánt írások terjedelme az esetleges irodalomjegyzék nélkül legfeljebb 20 ezer karakter (szóközökkel). Ebben a rovatban táblázat, kép, ábra, fotó nem alkalmazható.
 A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor1, a címsor2 és a címsor3 alkalmazható.

Jegyzetek

Lábjegyzet csak kivételes esetekben alkalmazható, mint például a szerzők adatai, vagy olyan esetben, amikor a lábjegyzet a megértést szolgálja. A végjegyzet egyáltalán nem támogatott.

A tanulmányok és a műhelybe szánt írások szerkezete a következő

1. Az írás címe magyarul és angolul
2. A szerző(k) neve (doktori fokozat, beosztás, munkahely jelzése nélkül). A szerzők nem ABC sorrendben, hanem a hozzájárulásuk sorrendjében következnek. A szerzők nevéhez kapcsolható egy lábjegyzet, amelyben fel lehet tüntetni a tudományos fokozatot, munkahelyet és beosztást, valamint email címet.
3. Magyar és angol absztrakt kötelező. Az absztraktok terjedelme nyelvenként 800-1500 karakter (szóközökkel). Az absztraktoknak tartalmazni kell a konkrét kutatási célt, a módszert és a legfontosabb eredményeket, javaslatokat stb. Az absztraktok végén 5-7 kulcsfogalom (keyword) található.

A tanulmány ajánlott szerkezete

1. Bevezető (aktualitás, cél, téma)
2. Szakirodalom
3. Elemzés (módszer, eredmények)
4. Összefoglaló
5. Köszönetnyilvánítás (a szerző szándéka szerint)
6. Irodalomjegyzék

A javasolt szerkezettől el lehet térni, de az absztraktok (magyar, angol), a bevezetőben foglaltak, az összefoglaló és az irodalomjegyzék szükséges. Az irodalomjegyzékben csak azok a tételek szerepelhetnek, amelyekre a szövegben is van hivatkozás.

Táblázat, ábra, kép

A táblázatra, a képre, ábrára a szövegben is hivatkozni kell.

Rossz hivatkozás: „lásd az alábbi táblázatot”

Jó hivatkozás: (6. ábra)

A táblázatnak, ábrának, képnek van száma, angol és magyar címe (12 betűméret) és forrása (10 betűméret). Kerüljük a fölösleges formai, színezési megoldásokat. Az ábrákat lehetőleg szerkeszthető formában a Word vagy Excel programban elérhetően adjuk meg. A képekre vonatkozó követelményeket a szerkesztő jelzi, törekedni kell a minél részletgazdagabb felbontásra.

A forrás megjelölése táblázat, ábra esetén

Saját szerkesztés: Forrás: saját szerkesztés
 Változtatás nélkül átvett: Forrás: (Kovács, I 2021 p. 282)
 Változtatással átvett: Forrás: Kovács, I (2021 p. 282) alapján saját szerkesztés

A forrás megjelölése kép esetén

Saját készítés: Forrás: saját készítés
 Átvett kép: Forrás: (Kovács, I 2021 p. 26); Forrás: Hadtörténeti Múzeum;
 Forrás: - URL cím -

Hivatkozás a szövegben (példák)*Szöveghöz hivatkozás*

Egy szerző (Kovács 2021)
 Két szerző (Kovács és Szabó 2021)
 Három és több szerző (Kovács et al. 2021)
 Több mű: (Kovács, I 2021; Szabó, S et al. 1989); Németh, J & Blögh, D 1889)

Közvetett hivatkozás a szövegben

Kovács (hivatkozta Tóth, K 2011 p. 77) volt az első, aki...
 A prófétaág együtt jár a szegénységgel (Kovács, I 1776, hivatkozta Tóth 2011 p. 77).

Idézetek a szövegben (30 szónál kevesebb idézet)

Azt írja Kovács, I (2021 p. 55), hogy „senki se lehet próféta a saját hazájában.”

Idézetek a szövegben (30 szónál több idézet, idézőjel nem kell)

Azt írja Kovács, I (2021 p 300), hogy ugyan
 /a behúzás kötelező/ senki se lehet próféta a saját hazájában, de a személyes tapasztalatom ennek ellentmond, mivel én bizony próféta lettem, de csak itthon. Külföldön nem sikerült nekem az állandó áskálódások és a nagy verseny miatt. A külföldi próféták infrastrukturális ellátottsága kiemelkedő már évszázadok óta.
 (folyt) Szabó, N (2021) szerint a fenti idézet ellentétben áll Farkas, S (2011) autonómia felfogásával, mivel....

Hivatkozott irodalomjegyzék**(ABC sorrendben, elől a szerző vezetéknéve, utána a keresztnév első betűje)***Könyv*

Kovács, E. 2000. Összehasonlító prófétatan. 3. kiadás, Drávamenti Egyetem Kiadó. Felsődráva. ISBN
 Farkas, F, Nyúl, I & Lépcső, Á. (szerk.) 1983, A próféták szenvedései. Kézikönyv. Új Kiadó. Budapest. ISBN.....

Tanulmány, könyvben

Tóth, E 1978, Próféta hálózatok. In: Kovács, E (szerk.) Általános prófétatan. 6. kiadás, PR Kiadó. Karcag. ISBN..

Folyóirat tanulmány

Szabó, I 1995, 'Találkoztam boldog prófétával is' *Esélyek és Próféták*, Vol. 32. 4. pp. 234-260.
 Szabó, I & Szabó, T 2001 'A próféták szubjektív boldogságának mérése' *Alternatív Prófétatan*, Vol. 1. 2. pp. 1-21.

A lektorálás után közlésre elfogadott írások esetében a szerzőktől az alábbi nyilatkozatot kérjük:

**Eredetiségi nyilatkozat
 az AUTONÓMIA & TÁRSADALOM folyóirat szerkesztőségéhez benyújtott tudományos cikkről**

Alulírott/ak nyilatkozom/nyilatkozunk, hogy az Autonómia & Társadalom c. tudományos folyóirathoz beküldött

.....
 című kézirat – a megfelelően hivatkozott részek kivételével – saját munkám/munkánk eredménye, lényegi mondanivalóját tekintve korábban magyar nyelven más tudományos folyóiratban nem jelent meg.

202..... hónap nap

Szerző/k aláírása:

Az Echo Network Koordinációs, Beruházó és Finanszírozó Zrt. által fenntartott, több önálló cégből és központból álló holding fejlesztő programjain és szolgáltatásain keresztül 20 éve segíti a társadalmi és gazdasági problémák kezelését. A cégcsoport általános és célzott fejlesztési koncepciók, stratégiai tervek kidolgozásával, kutatási programokkal, képzési projektekkel és innovatív szolgáltatások szervezésével áll a megrendelők rendelkezésére.

ALAPELVEINK

Az Echo Network alapelve, hogy a helyi igényekhez leginkább igazodó, fenntartható szolgáltatásokon, hosszabb projekteken és eseti akcióprogramokon keresztül, felkészült hazai és nemzetközi munkatársakkal érje el alapítói céljait.

Az Echo Network a társadalmi és gazdasági szolgáltatások mellett sokszínű, ágazatközi projekteket is megvalósít, egy-egy probléma köré összegyűjtve több terület szakembereit, akik együtt innovatív szemléletmóddal újszerű válaszokat tudnak adni megoldandó problémákra.

Az Echo Network lehetőséget teremt fiatal, pályakezdő szakembereknek arra, hogy gyakorlatot szerezzenek konkrét projekteken dolgozva. Ennek érdekében a cégcsoport saját ösztöndíjprogramot működtet, pályakezdőket mentorál és gyakorlati helyként vesz részt a duális képzésekben.

Az Echo Network olyan szolgáltató cégcsoport, mely az igényekre valós helyzetképen alapuló komplex programokkal reagál egy modellértékű kutatási, fejlesztési és innovációs hálózat nemzetközileg is elismert tagjaként.

SIKERÜNK TITKA

- ✓ Saját kezdeményezésű, fenntartható célokat szolgáló programjainkban szerves egységet alkot a kutatás, a fejlesztés és az innováció.
- ✓ Programjainkhoz további együttműködő partnereket vonunk be az egyetemi, önkormányzati, állami és vállalati szektorból.
- ✓ A feltárt problémáknak, kutatási eredményeinknek, fejlesztéseknek és innovatív megoldásoknak a legnagyobb célirányos nyilvánosságot tudjuk biztosítani.
- ✓ Tematikus konferenciákat, szakmai műhelyeket szervezünk, újságot, szakmai folyóiratot, módszertani útmutatókat adunk ki.
- ✓ Az ügyfelekkel való közvetlen kapcsolat érdekében szolgáltató irodákat, központokat, intézeteket működtetünk.
- ✓ Támogatjuk az Echo céljaival megegyező, ahhoz kapcsolódó más szervezetek, intézmények, tevékenységét, programjait.
- ✓ Tudásbázist hoztunk létre a folyamatos megújulás elősegítésére, szakkönyvtárat és képző központot is működtetünk, az együttműködésekbe bevont szakemberek tudására is építünk.

WWW.ECHONETWORK.HU

Ára: 1490 Ft

A folyóirat megjelenése a Nemzeti Együttműködési Alap támogatásával jött létre.

